ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година IX • 2025
книжка 1

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

2025 / 1

Пловдивски исторически форум, година IX (2025), книжка 1, ISSN 2535-0935 (Print), ISSN 2535-0951 (Online)
Plovdivski istoricheski forum, Volume IX (2025), Issue 1, ISSN 2535-0935 (Print), ISSN 2535-0951 (Online)

Издава катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет
на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Главен редактор:

Доц. д-р Георги Митрев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Зам.-главни редактори:

Доц. д-р Димитър В. Димитров, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Секретар:

Кристиян Лъсков, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Членове:

Проф. д.и.н. Людмил Спасов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Проф. д.ф.н. Мирена Славова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Проф. д.и.н. Димчо Чешмеджиев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Проф. д.и.н. Диляна Ботева-Боянова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Проф. д.и.н. Евгений Шинаков, Брянски държавен университет
на името на акад. И. Г. Петровски, Брянск, Русия

Проф. д.и.н. Ярослав Рубаха, Варминско-Мазурски университет, Олщин, Полша

Проф. д-р Николай Кънев, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Проф. д-р Айше Каяпънар, Университет „Намък Кемал“, Текирдаг, Турция

Проф. д-р Добринка Парушева, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Стоян Попов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Тодор Радев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Иво Топалилов, Център по тракология „Проф. Александър Фол“
към Института за балканистика с център по тракология – БАН

Доц. д-р Пламен Славов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Д-р Николай Шаранков, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Д-р Григор Бойков, Виенски университет, Институт за Източноевропейска история, Виена, Австрия

Д-р Николаос Мердзимекис, Ефория за античното наследство на Халкидическия полуостров
и Света Гора към Министерството на културата и спорта на Република Гърция, Солун, Гърция

Д-р Пасхалис Андрудис, Солунски университет „Аристотел“, Солун, Гърция

На корицата: Джумая джамия в Пловдив (снимка: Г. Митрев).

Списание „Пловдивски исторически форум“ излиза два пъти в годината.

Електронен формат на списанието:
https://piforum.uni-plovdiv.bg
https://logos.uni-plovdiv.net/en/spisanie-plovdivski-istoriceski-forum-

Електронен адрес: piforum@abv.bg

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

СТУДИИ И СТАТИИ / STUDIES AND ARTICLES

CRIME AND PUNISHMENT AMONG THE DRAGOMANS AND THE LANGUAGE BOYS OF THE VENETIAN REPUBLIC IN CONSTANTINOPLE (1551–1797).....5

Volkan Dökmeci

ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ СРЕД ПРЕВОДАЧИТЕ И МОМЧЕТАТА ПРЕВОДАЧИ НА ВЕНЕЦИАНСКАТА РЕПУБЛИКА В КОНСТАНТИНОПОЛ (1551 – 1797).....30

Волкан Дьокмеджи

ПРИНОСЪТ НА ФАМИЛИЯТА ВАКАРЕЛСКИ ЗА УТВЪРЖДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ И ОБЩЕСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ 31

Красимира Вакарелска-Лангхайнрих

THE CONTRIBUTION OF THE VAKARELSKI FAMILY TO THE CONSOLIDATION OF BULGARIAN SOVEREIGNTY AND SOCIAL DEVELOPMENT 31

Krassimira Vakarelska-Langheinrich

СЪОБЩЕНИЯ / REPORTS

THE INSCRIPTION OF THE TRAVELER EVLIYA ÇELEBI FROM THE AHMED BEY MOSQUE IN KYUSTENDIL, BULGARIA.....66

Rumen Ivanov

НАДПИСЪТ НА ПЪТЕШЕСТВЕНИКА ЕВЛИЯ ЧЕЛЕБИ ОТ АХМЕД БЕЙ ДЖАМИЯ В КЮСТЕНДИЛ.....71

Румен Иванов

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS

“THE RING METAPHOR AND THE SPIRIT OF SOFIA” BY H.E. LINO BIANCO AS COURTESY VOLUME OF ESSAYS ON BALKAN AND MEDITERRANEAN SPIRITUALITY AND URBAN SPACES 72

Valentin Petroussenko

НАУЧНИ ПРОЯВИ И СЪБИТИЯ / SCIENTIFIC MANIFESTATIONS AND EVENTS

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ „ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ, 2024 Г.“ 76

Георги Митрев, Русалена Пенджекова-Христева

INTERNATIONAL CONFERENCE EUROPEAN MILITARY AFFAIRS AND THE BULGARIANS BETWEEN THE 6TH AND 17TH CENTURIES – CONFLICTS, CONTACTS AND INFLUENCES, SOFIA, 14–17 MAY 2025 79

Stoyan Popov

DOI 10.69085/pif20251005

CRIME AND PUNISHMENT AMONG THE DRAGOMANS AND THE LANGUAGE BOYS OF THE VENETIAN REPUBLIC IN CONSTANTINOPLE (1551–1797)

Volkan Dökmeci

Abstract: *The Turkish Language School which started its activity in 1551 at the residence of the Venetian Bailo in Constantinople hosted a number of dragomans and language boys until the abolishment of the Venetian Republic with the Treaty of Campo Formio in 1797. The intensity of the translational activities and the scarcity in the number of the interpreters caused a change in their duty station and a decrease in the control and the supervision of the Venetian government and the Bailo over them. The discipline which was necessary for the education of the language boys occasionaly became flexible. When all these conditions combined with certain economic woes, the ambitions of wealth and promotion, the commitment of certain crimes of the dragomans and the language boys became inevitable. The most common ones among them are infidelity, theft, captive evasion, and absenteeism. These crimes which were narrated in detail in the reports of the Venetian Bailos and Extraordinary Envoys were reciprocated with certain punishments that were sentenced by the Venetian government, Senate, Collegio and wisemen.*

Keywords: *Venice, dragoman, language boy, Constantinople, crime, and punishment.*

Introduction

The dragomans and the "language boys" (*giovani di lingua*, i.e. "students of language") of Venice[1] should be considered as state functionaries and diplomatic actors rather than ordinary interpreters. There are some reasons that justify this argument. First of all, they were responsible of protecting the Venetian political and economic interests in the Ottoman State. In the documents of the Venetian State Archives related to the dragomans and the language boys the title *fedelissimo* which means "the most loyal" in Italian, was often used for them. In other words, loyalty was an indispensible criteria of dragomanship for the Venetian Republic. Another responsibility of theirs was keeping in touch with the Ottoman court. They had to inform the Venetian envoys (i.e. ambassadors and bailos) about the decisions of the Ottoman court regarding the Republic of Venice and its subjects. This was crucial for the protection of the economic interests of the Republic in the Ottoman State. For the same cause, they had to be informed of the customs tariffs that were imposed on the Venetian commodities,

[1] This article was penned with the inspiration of the author's Ph.D. diss.: Dökmeci 2018/1, 71, 119–120, 123, 417–422 and 463–477.

which were carried to Ottoman lands. Because of this responsibility, the title *ministro*, which means "representative", was used for them in the Venetian documents. They also openly behaved as representatives of the Republic during the negotiations in relation to the Adriatic and Mediterranean border affairs.

The dragomans and the language boys also had to keep good relations with the Ottoman public officials. Some of them took advantage of their good relations with the Ottoman viziers and high rank officers; others had to pay the price of tense relations with their own lives. They also had to know the protocol rules of the Ottoman State. Their capacity of knowledge affected the mutual diplomatic relations and helped them to realize their profession duties peacefully. All these responsibilities gave them an important diplomatic role. For this reason, they should be considered as the diplomatic agents of the Venetian State rather than only intermediaries.

This article aims to analyze the events, which forced the interpreters of Venice in Constantinople into committing certain crimes. It deals with the period between the introduction of the Turkish Language School in 1551 and the abolishment of the Venetian Republic in 1797. As a primary step and in order to collect the required information, it is necessary to focus on the daily and professional lives of the Venetian dragomans and language boys. This will help the researcher to establish a bridge between their lives and the crimes. Their political environment and economic conditions constituted each step of this bridge and determined the conduct of their lives and fates as well as their roles in the negotiations and their relations with the leading Ottoman statesmen. Briefly, this study tries to reflect the synchronic formation of the two phenomena such as crime and punishment through the primary sources which were kept in certain series of the Venetian State Archive (Archivio di Stato di Venezia) such as *Cinque Savii alla Mercanzia* (The Five Wise Men Dealing with Merchandise), *Archivio Proprio Costantinopoli* (Constantinople Private Archives), and *Bailo in Costantinopoli.*

1. The Legal Systems of the Venetian Republic and the Ottoman Empire and Their Perceptions of Crime and Punishment

The merchant noblemen took the absolute control of the government in Venice in the 14th century and they gave a shape to the bureaucracy and the judicial system of the Republic by enacting laws and they did not permit any class except theirs to hold office in the decision and the law – making systems. They created a rationalized, unified and elaborate bureaucracy which enforced the law (Maranini 1974: 1–307; Lane 1973: 95–102). The Republic was under the rule of a written law which was shaped through the interpretation and the consultation of the elected councils and judges in a period when most of the Europe was ruled by the hereditary kings and local noblemen. The target of this Venetian merchant elite was to maintain the social defense. The social defense was the key of their monopoly of power, the provision of stability and peace which was essential for a stable conduct of trade. The ideal basis of the Venetian law system effected the perception of the Venetian authorities in terms of crime and punishment. However, while evaluating the concepts of crime and punishment through the judicial system, the development of penology does not allow the researcher to approach the law as an accurate reflection of actual practice and a conservative institution. On the contrary, the law is a progressing concept which is inspired by the value system which appears in the field of practice through an even daily changeable long period of usage. Although it is possible to separate the law and the custom from each other on the theoratical basis, in practice the law and the custom are interwoven. It was also valid for the Venetian authorities in the Early Renaissance. Similarly, it was not possible for the Venetian government to consider the law

and the custom as separate while enforcing the law and making decision over the crime and the punishment. Besides, this interwinement brought with itself the growing number of councils and their quantity of legislation nearby a complex structure of the Venetian government (Ruggiero 1978: 243; Maranini 1931: 264).

The *Promissione Maleficorum* was formed as the core of the Venetian criminal law in the 13th century and it went through a slight change in the following two centuries. But, the actual practice of the criminal procedure changed in a significant way. Although the legislation procedure witnessed that the law was enforced by many councils of the state, there was a little attempt to integrate the new law with the old one. The complex mass of legislation and the multiplicity of laws forced the nobility to tackle the problem of confusion between the late 13th and the early 14th centuries (Ruggiero 1978: 243). The *Avogaria di Comun* was the major body to deal with the legislation problem. Its three main members were called as *Avogadori*. They were non – professional lawyers who were elected by the peers for a two year's period not for their legal acumen but for the political and social savvy and importance of their families. They were responsible for preparing, arguing and proposing penalties for most crimes before the main judicial councils of Venice. The gap of the legal acumen was filled with the election of non – notable notaries and scribes who attempted to be educated in law to be more permanent on the council. The *Avogadori* were responsible for compiling and arranging the laws in order and serving as a legal reference of the state (Ruggiero 1978: 244).

The *Promissione Maleficorum* started with a long section of theft. This section drew a detailed and large scheme of the violent crimes and penalties. Besides, it handled the theft with no reference to violence, rather with a reference to the quantity of property which was stolen. It also emphasized that the ruling class which codified the law considered the theft with a great concern. The penalties for theft had different levels of severity on the basis of the value of loss. For example stealing something at the value between 5–10 lire was punished with the loss of an eye while stealing something of which value exceeded 40 lire was resulted with hanging. The law also dealt with the intention of theft and using weapons during the crime (Ruggiero 1978: 245). The following sections of the aforesaid Venetian law code mentioned the crimes of assault and murder but in a shorter way than the previous one. Simple assault was punished with a fine of 25 lire or with the placement of the criminal under a ban of the state. The assaults that drew blood were left to the judge's assessment. While the penalties for the property crimes were codified in detail, the penalties for the crimes of violence were assessed by the judges. This difference created a problem because the cases of violence were evaluated with personal factors while there was left a little space for the judges to evaluate the cases of theft through their discretion (Kohl 2014: 14, 23, 25–26.). The codificaiton of the crime of theft with no reference to violence made the judges to have a difficulty in assessing an act of violence that occured during a case of theft. This situation created a problem for the judges like being much more concerned with the value of the stolen property rather than examining the levels of violence in the criminal actions. It was visible in the Council of Forty which was the main council that evaluated the crimes of violence. The noble councilors of this body were amateurs in legal matters and they took the roles of both judge and jury for an extended range of crimes and their procedure of trial was complex and personal. The *Avogadori* were the prosecutors of this procedure while the Council of Forty constitute its judges and jury (Ruggiero 1978: 245; De La Croix 1791: 42–44; Rösch 2000: 71–74).

There were six main alternating steps in a trial such as accusation, preparation of the *Avogadori* for the case of prosecution, their pleading of the case, the voting of the Council of Forty on the cas-

es of guilt or innocence for convincing the government and society with a certain majority, the proposing of the *Avogadori*, individuals and groups in the Council of Forty about penalties, voting on the penalty for passing it with a certain majority. Despite of this certain scheme of procedure, the law and the procedure themselves gave an extended space to the aforesaid amateur judges and professional noblemen to measure their political and social influences. This wide space caused the existence of a wide range of penalties in the similar crime categories. This situation stemmed from the perception of violence, politics or personalities rather than the spirits of justice and law (Ruggiero 1978, 245–246). In the intellectual and emotional levels the decision – making process of penalties witnessed a continuous tangled tension between punishment and warning and also between the person's revenges and ambitions and the social control mechanism of the state (Ruggiero 1978: 246; Calisse 1969: 175). Briefly, a complex law system shaped the penalties that were passed by the Venetian legal system for the crimes of the dragomans of Venice. This complex system was shaped by the combination of the theoretical basis of a certain law code called as the *Promissione Maleficorum* and its crime categories with a progressing procedure of practice which included different variables such as the perception of crimes, violence, politics, the defense of property, social defense, social stability and the peaceful conduct of trade. On the matter of traison the Doge could normally decide on his own as the primary magistrate. However, especially for the procedure of inquiry he mostly consulted the Council of Ten which was the major decision making body and the leading protector of the rights and interests of the state, noblemen and citizens (De la Croix 1791: 75).

The crimes against properties in the Ottoman Empire were described in the frame of the shari'a law, namely the Hanafi school of law. This law and the Islamic jurisprudence of the Hanafi school determined the rate of arrest, legal procedure and punishment for theft. In the 18th century there were no fixed penalties for theft and the kadis decided according to the prior conviction of the accused person. The penalty was limited with a forced labour between a few months and one year. In other words the penalty was flexible and it was shaped by the discretion of the Islamic judges (Zarinebaf 2010: 74).

Differently from the Venetian concept of law, the Ottoman law system made a difference between theft and usurpation, namely *sarika* and *ghasb*. The usurpation was described by the Hanafi jurists as stealing something by force without permission of the owner. The person who comitted the crime of usurpation was obliged to restitute the good or to give something that is its equivelant or to pay the discretionary punishment (ta'zir) like flogging which was the fixed Quranic corporal punishment. As an another fixed Quranic corporal punishment the culprit was also punished with the amputation of his/her right hand for the first time and the left foot for the second one. However, most jurists did not prefer to practice it and they conditioned an evidence and the testimony of at least two upright Muslim male witnesses. Also the culprit had to be a repeat offender to deserve to be punished in such a harsh way. Besides, stealing the low – valued things like wood and hay and the perishables like milk, meat and fresh fruit was not sentenced with a corporal punishment. The place of theft also determined the punishment and its executioner. The Hanafi jurists sentenced custody for private places like a house or a room. But the public places like a bathhouse or a guesthouse (han) were under the authority of the secure officials like the governor or the police. The theft of the sailors was under the responsibility of the commander of the navy. Briefly, the punishment of amputation was a deterrent rather than a destroyer. Theft was considered as a tort and the first aim was to restore the loss of the victim rather than punishment. In the 18th century the severe and long forced labour on galleys was replaced with the punishment of amputation. Again differently from the Venetian

legal system, in the Ottoman legal system communal and familly rights were superior to the individual rights of property. The jurists also tried to maintain some fixed penalties in the case of extremism (Zarinebaf 2010: 74–75).

In the Ottoman legal system, the violent assaults were mostly sentenced with arrestment and the punishment of forced labour on galleys after the judges heared the witnesses. However, when the soldiers committed such a crime especially against the police force they were executed with hanging (Zarinebaf 2010: 78–79). The Islamic law traditionally considered homicide as a tort to the victim and his or her families and heirs. Most cases of assault and murder did not come to the conclusion in the kadi's court unless the victim, for the case of assault, and his or her heirs, for the case of homicide, started a lawsuit. Criminal intent, evidence and testimony of two Muslim male witnesses were examined before the judge determined over arrestment and punishment (Zarinebaf 2010: 162). After the investigation of the court, the victim, his or her families and heirs had the opportunity to choose one among from retaliation, the demand of blood money or forgiving. The kadis, especially the ones in Istanbul supported blood money rather than retaliation. According to the shari'a law the blood money for the murder of a free Muslim man costed 10.000 silver dirhem. It varied from 40.000 aspers (akçe*)* to 2500 *piasters* (guruş) between the mid 16th and the 17th centuries. The blood money for women, slaves and non – Muslims costed the half of the one of a free Muslim man. Sometimes the blood money was replaced by hard labour or imprisonment especially in the case of disputes (Zarinebaf 2010: 162–163).

The kadi was at the center of the Ottoman law system and the system was functioning in the formal arena of the courts, the Imperial Council, and informal settings of community, guild and families. The kadi was the most important judicial and administrative official in this system. Both the judicial and administrative power was in one hand in the Ottoman Empire while there were different institutions for jurisdiction and administration in the Republic of Venice. The kadi was not only a judge. He also had the authority to administrate the law and to try the offenders. Besides the legal ones, he had administrative, municipal and social responsibilities as a governor official in a district. The kadi administrated the law via a court in each district and the court was mostly near a mosque or in a commercial place. Istanbul had four major kadi courts and several districts. Each district had its chief of police and market inspector. There was a night judge who administrated the law at night in his house. There was also a wandering deputy judge who toured around to hear the cases of fraud and drinking of wine. The court also advised with expert witnesses like the court officials, local imams and community leaders. The kadi had a number of scribes and court attendants (Zarinebaf 2010: 143–144). By the seventeenth century, the kadi became a state employee who served for one year with a salary, the incomes of court fees for notary services, registrations of marriage, inheritance and liberation of slaves. The chief kadi of Istanbul had the highest prestige and even he could be *Shaykh – al – Islam.* The chief kadi attented the meetings in the Imperial Council to review the imperial orders which the grand vizier issued. The chief kadi was elected from well – educated and respected religious figures for one year. But, the state had to remove him from office on charges of corruption in the 17th and 18th centuries. In the case of dissatisfaction of the parties of a case about the decision of kadi, the Imperial Council dealt with the cases. It also issued an order to the kadis and the local governors to reexamine a case. The parties also had the right to advise with a mufti and to present his idea to the court (Zarinebaf 2010: 144–145.).

The Ottoman legal system allowed the Jewish, Greek Orthodox and Armenian communities to have a legal autonomy and to punish their members for violating religious and community

codes of conduct. But, in the case of a repeated crime, they turned them over to the Islamic courts, the Imperial Council and the police. The Jewish rabbis had two courts at Balat and Hasköy while the Greek – Orthodox and Armenian communities applied to the ecclesiastical court under the administration of their churches. Residents of European Communities also had legal immunity and the right to try their members in their courts. But in disputes with the Ottoman subjects they had access to the kadi's court and the Imperial Council. Also non – Muslim subjects had access to the Islamic courts to settle disputes with Muslims and their community members. The mediation role of the kadi attracted non – Muslims to the Islamic courts and the Imperial Council and their access to these places for civil and criminal cases increased in the 18th century. They could also act as witnesses against non – Muslim criminals in the Islamic courts (Zarinebaf 2010: 146–147). The Ottoman legal system with all its items and the perceptions of crime and punishment of the Ottoman rulers, judges and communities also effected the cases of dragomans. This system and their perceptions dominated the political attitudes of the Ottoman rulers and the social manners of the Ottoman subjects to the dragomans of the Venetian Republic in Constantinople. The Ottoman legal system and the Ottoman perception of crime and punishment were different from the Venetian ones because of different government regimes, ideologies and different concepts of crimes and penalties which were shaped by different religious and secular variables.

2. The Crimes of the Dragomans and the Language Boys of Venice and Their Punishment

The Venetian dragomanship of Constantinople institutionalized by the openning of the Turkish Language School (Scuola Turca) in 1551 at the residence of the Venetian Bailo. This school functionalized when the Senate deliberated to select and to send two young notaries of the Duchal Chancellery at the age above 20 for 5 years' period of time. But, in the following years, the post of dragoman was seen as a temporary occupation and exploited by the Venetians to advance in their careers of the notariate of the Duchal Chancellery (Venturini 1905: 346–419; Orhonlu 1975; Lucchetta 1983: 1–28; Lucchetta 1984: 21–61; Lucchetta 1985: 1–43; Faroqhi 1986: 345–384; Lucchetta 1987–1988: 479–498; Lucchetta 1989: 19–40; Marghetitch 1993; Anderson 1993; Hitzel 1995; De Groot 2000: 1–16; Livanios 2000: 1–22; Święcicka 2000: 329–342; Ahıshalı 2001; Aydın 2007: 41–86; Luca 2008/1: 653–675; Luca 2008/2:105–128, Ağıldere 2009: 1–19; Ağıldere 2010: 693–704; Köse 2011: 1065–1074; Luca 2012: 201–214; Meral 2013: 105–155; Luca 2013/1: 219–234; Luca 2013/2: 39–56; Kerekes 2014: 51–68; Ortega 2014: 15–51; Doğan 2017: 58–63; Dökmeci 2018/1; Dökmeci 2018/2: 95–112). Therefore, the Venetian authorities had to apply to the linguistic experience of the families of the Catholic Community of the Ottoman Empire, the subjects of the Venetian ruled Adriatic regions (especially Capo d'Istria), and the Archipelagos of the Eastern Mediteranean (Yerasimos 2005: 36–43). The intensity of the translation issues and, by contrast with it, the scarcity of the numbers of the interpreters caused the sudden changes in the places of duty of the dragomans and the language boys. This situation obstructed and flexed the discipline and the supervision of the Venetian Bailo over the expanded places of duties. This problem combined wih the economic woes and the ambitions of wealth and advancement and it made the dragomans and the language boys more inclined to certain crimes such as infidelity, theft, captive evasion, and absenteeism. The Bailos took their responsibility and they denounced these kinds of actions to the Venetian government. For the critical and long – term resolvable matters, they mostly expected the response of the Venetian Senate or another supervising institution about the case. Occasionally, especially for the emergent cases, they took the

initiative. These kinds of crimes were mostly punished by imprisonment or dismissal, rarely capital punishment. Along with the aforesaid crimes, witchcraft as a strange phenomenon affected the attitudes of both sides and it was seen as a serious crime by the Ottoman rulers and officials. For a detailed study, it is necessary to look through the aforesaid crimes one by one as follows.

2.1. Infidelity

The borders of fidelity should be analyzed carefully from the aspect of the Venetian Republic and its powerholders. Of course, it was decided on the basis of the assignment of the person under surveillance and order. For dragomans, the origin was determinative for this concept. The Venetian – origined ones were always under more severe supervision. Because they should have been protected in terms of traditions, Christian and regional identities. The dragomans from the Ottoman society who served the Republic can be evaluated in three different groups within the concept of fidelity: Greek Orthodox, Jewish and rarely employed Muslim ones. The Greek ones were mostly seen in doubt by the Venetian Bailos and envoys. Because, at any moment, their Ottoman Muslim rulers may have exercised their control, influence, and pressure over these hesitant Christian minorities. However, the Jewish and Muslim origined ones were more free from the supervision of fidelity of Venice. Because they had less Ottoman pressure than the Greek ones when they served a Christian envoy. Thanks to this advantage they could establish a powerful network of relations with the Ottoman rulers and Christian states' subjects, especially the merchants. Briefly, they were talented brokers of politics and economics (Rothman 2012: 205–228). Dragoman Hürrem Bey (Orimbei in the Venetian documents) was the typical example of this group and established a complex relations including the Ottoman Empire, Venice, Habsburgs's Spain and Austria, and other many states. His perspicacity and close relations with the Ottoman statesmen brought him a fortune which he accumulated from the aforesaid Christian states' treasures, mainly Venice (Gürkan 2018: 61, 118, 241).

The authorities and the rulers of the Venetian Republic were very sensitive about the concept of loyalty. They preferred to employ faithful interpreters because they should have kept the secrets of the state for the proper administration of the state and diplomatic issues. Especially during the periods of tensions and crises between the Ottoman Empire and the Republic loyalty affected the course of events and could recover the Venetian subjects from difficult situations and it could protect them from some harmful results. The Bailo, as the main supervisor and observor of the dragomans, was responsible for the behaviours of the dragomans under his order and protection. Therefore, he always kept observing the relations of the dragomans with the Ottoman rulers and officials and the envoys of other European states in Constantinople.

The event of Pietro Maruffo was an example of infidelity from the 16th century. Maruffo was assigned as a *Public Dragoman* with a letter of the Senate which was sent to the Bailo Daniele Barbarigo under the date of the 15th November 1562. He was also charged as the Turkish tutor of the language boys. He firstly caused a crisis in the Ottoman – Venetian relations when a Janissary, his guardian disappeared suddenly and he was accused of murder and put into jail. Luckily, the missing Janissary was found and he was bailed with the payment of a high amount of money. The Bailo Barbarigo mentioned hi misbehaviours and multitudinous complaints about him in a report (relazione) which he presented to the Senate in 1564. According to his report, this dragoman had bad relations with other dragomans and they were always complaining about him (Albèri 1844: 1, 54–55; Pedani 2011: 173–174, Appendix 1). They also claimed that he was a spy and took a certain amount of money from the French ambassador who offered 200 ducats

of annual salary to the dragoman to replace his deceased dragoman Nicoletto Guerini. A reliable secretary of the Bailo affirmed all these claims and Maruffo was dismissed[2].

In 1563, just a year before Pietro Maruffo, the Grand Dragoman Michiele Cernovichio (Mihail Černović) was dismissed with the accusation of information leakage to the Austrian consul despite of his great contributions to the border negotiations in Dalmatia and his linguistic and diplomatical talent (Lamanskīĭ 1968: 70–73; Bertelè 1932: 140, n. 106; Gürkan 2018: 245). The story of his betrayal started in 1556 when he became the counselor and the spy of Maximilian the 2nd who was the Archduke of Austria at that time and who would be the Holy Roman Emperor two years later. Cernovichio was a merchant and a dragoman from a noble prestigious family of Macedonia. His ancestors came from Montenegro in the 15th century and his family's origin even went back to a medieval Serbian – origined dynasty called as Crnojevići. Cernovichio took a part in the courtage of Zaccaria Delfino who was the Venetian – origined Bishop of Hvar (Lesina) and the Papal legate at the court of Ferdinand the 1st. During that time Cernovichio took attention of the Austrian Archduke thanks to the advice of his patron Delfino to the Archduke, his cognition in Turkish, his fluent speech in this language and his familiarity with the city of Constantinople where he visited frequently because of his diplomatic mission and translation service under the patronage of the Bailo of the Venetian Republic. Maximilian the 2nd persuaded this dragoman into serving as his prescious spy in Constantinople and other Ottoman lands. The reputation and notability of his family made him rather trustworthy in the eyes of the Archduke in addition to his linguistic skill. The deaths of Niccolò Freducci from Ancona and Michiele Bucignolo (Mihail Bučinić) from Ragusa who formerly reported Vienna about the events of the Ottoman Empire expedited the process of his employment (Žontar 1972: 169–170). He consolidated his status as a favourable spy by informing Vienna about the Bailo's important dispatches, especially about the correspondences related to the Protestant activities via certain messengers. He also benefitted from his commercial relations with Bosnia under the Ottoman rule. In 1556, he collected information about the attack plans of the Ottoman Sultan against Hungary through his acquaintance with the governor of the sanjak of Bosnia and conveyed this valuable information to Vienna immediately. The mobilization activities of the Ottoman army and navy, the military preparations of the sanjak governors in the Ottoman – Habsburg borders were discussed in his letters in detail. In between 1556 and 1559 he visited Constantinople, Adrianople and Eregli (Heraclea Pontica) and conveyed information about the happenings in the Orient to Vienna through his letters in the numbers of 11 in 1556, 31 in 1557, 29 in 1558, and 22 in 1559. It took at least 30 and at most 50 days for Ferdinand the 1st and his son Maximilian the 2nd to learn about the events in the Ottoman Empire thanks to the devoted service of Cernovichio (Žontar 1972: 170–172). Despite of the whispers about his espionage, his capability of preventing and solving the commercial crises of the Venetian merchants in Constantinople kept the Bailo silent. The competition between the French ambassador Jean Cavenac de la Vigne and the Venetian Bailo Antonio Erizzo about employing Cernovichio strengthened the position of this dragoman in the service of the Venetian Republic and he declared his dedication to the Republic and rejected the French ambassador's offer of a salary at the amount of 2400 Francs. His assignment as the Grand Dragoman of the Venetian Bailo in 1558 made him more responsible to the Venetian Republic. During his mission in the border disputes of the Venetian Republic with the Ottomans in Dalmatia, his negotiations about

[2] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 2. 1560–1564. The letter from the Senate to the Bailo Daniele Barbarigo, dated of 15 November 1562*, 72 v.

the permission of the Venetian galleys for charging the Ottoman wheat and about the ransoms of the Venetian subject captives, he had difficulty in establishing a balance between his espionage and his interests and gains in the service of the Republic (Žontar 1972: 172–173). Ibrahim Bey, the Grand Dragoman of the Ottoman Empire, accused him of taking a pension from Ferdinand the 1st and sharing the Ottoman secrets with him but he could get rid of this accusation with the help of Rustem Pasha who trusted Cernovichio a lot (Lesure 1983: 127). However, the new Bailo Daniele Barbarigo was observing him diligently. He found the codified letters that Cernovichio was about to send to the Kaiser. He broke the codes of these letters which were dated as 23 January, 4 and 17 February 1563. The dragoman's good relations with the Ottoman elite came to an end when he was revealed to be a spy (Žontar 1972: 208–209). The Bishop Zaccaria Delfino, the patron of Cernovichio, was the person who organized all this traitorship and the Venetian Republic declared that he was banned from travelling to any territory under the Venetian rule. But the Republic could not persuade the Pope Pius the 4th about this crime and he suspected that Delfino was a victim of a conspiracy (Lesure 1983: 128). Meanwhile, the Senate gave an order to the Bailo about two alternatives like executing the dragoman secretly or surrendering him in chain to the Venetian authorities (Lesure 1972: 128; Žontar 1972: 209). Nevertheless, his efforts were in vain. Because, in 1564, Cernovichio disappeared suddenly and succeeded to escape to Ragusa with his family. He was afraid that he may have been killed with the order of Ali Pasha to whom the Bailo Barbarigo told about the story. Although Barbarigo persuaded this pasha to give an order for his arrest, it was too late (Žontar 1972: 209–210). According to the inquiries of the Venetian Council of Ten Cernovichio did not remain at Ragusa. On the contrary, he travelled alternately to Puglia, Naples, Rome, Milan and Vienna and he was welcomed by the Holy Roman Emperor Maximilian the 2nd and his entourage which was pretty familiar with the dragoman. In between 1564 and 1565, he was even honoured with the mission of accompanying the cortege of Jakob von Betzek during his ambassadorship in Constantinople (Lesure 1983: 129).

The potential relative bonds of the dragomans' sons and daughters with influential families caused their loyalty to be interrogated by the Venetian authorities. Of course, this was valid for the families who increased their power at the expense of the Venetian hegemony. For example, in September 1641 the Dragoman Giovanni Antonio Grillo suddenly decided to engage his son, the language boy Ambrogio the 2nd with Ruxandra, the daughter of the voivode of Principality of Moldovia Vasile Lupu. Therefore, the *Collegio*[3] had a suspicion about his faithfulness and ordered the Bailo to observe the manners of the dragoman, report the effects of the aforesaid family over him and check if he would behave against the interests of the Republic[4]. When the aforesaid language boy demanded to visit the voivode of Moldavia, his future father – in – law, the Venetian Senate interfered with the matter and ordered the Bailo Giovanni Soranzo to permit him to stay there for not more than few months. Apparent-

[3] *Pien Collegio* or *Collegio* was the decision-making mechanism that consisted of 26 members that included the Doge, six Councilors, three headmen of the Council of the Forty of Offense, six Council Seniors, five Seniors of *Terra Ferma* (The Outer Lands around Venice), five Seniors of Order (Savii agli Ordini). When the Doge was away from Venice, the eldest Senior of the Council governed this decision-making body by putting on a black cap. This decision-making body determined the political and administrative matters that would be discussed in the Senate. It also made decision over other topics in which the Senate could be interested. This body called up the envoys of foreign states, the ecclesiastic emissaries of the cities under the Venetian rule and the citys' *rettore*s and consulted with them before bringing the matter to the table of the Senate. Boerio 1829: 139.

[4] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 26. 1640–1641*, *The letter from the Collegio to the Bailo Girolamo Trevisano (1640–1642), dated 29 October 1641*, 164 v and 166 r.

ly the Senate did not want him to be alienated from his profession and the service for Venice[5]. The Senate ratified his permission on condition that he would not entertain in Moldavia for a long time and would keep serving the Republic[6]. However, Giovanni Antonio Grillo and his son did not lose the trust of the Venetian Republic by leaking information to Venice about the events and the news in the court of the aforesaid voivode. When the voivode learned about their plans and discovered the letters of Ambrogio to his father and the Bailo Giovanni Soranzo, he felt to be insulted and broke off the engagement immediately. The engagement was no longer in question and Ambrogio Grillo was arrested in Moldavia with the accusation of traitorship. Other diplomats also followed the engagement issue. For example, Rudolf Schmidt, the diplomat of Habsburgs in Constantinople disapproved the engagement through the emphasis on the class distinction between the families. The reaction of the voivode was conveyed to the Ottoman Grand Vizier and this caused his father's arrest and imprisonment in the Dungeons of the Seven Towers. The Bailo's attempts and negotiations with the Ottoman ruling elite did not work in a time of the tension which was caused by the War of Crete between the Ottoman Empire and the Venetian Republic. As a result, the Grand Dragoman was executed by the Ottomans with strangling. At least his son Ambrogio was set free and sent by the voivode to Constantinople in 1649 because of the Bailo's diplomatic effort (Luca 2008/1: 665–666; Luca 2008/2: 121–123).

The dragomans of Venice did not felt any obligation to secure that their sons would serve the same state with them. But this was not welcomed by the Venetian authorities. It was pretty well – known that the consuls of other nations were in competition with the Venetian Bailo in employing the most qualified dragoman or language boy and they often offered higher salaries to attract them to their sides. The service of the son for another nation always created anxiety over the Bailo and the Venetian government in terms of fidelity. For example, the *Protector Dragoman*[7] of Venice, Pasquale the 2nd Navone presented to the Genoese ambassador Giovanni Agostino Durazzo a petition and requested him to employ his son as a language boy. The *Collegio* approached this manner in doubt and ordered the Venetian Charge D'Affaires (Secretary) Giovanni Battista Ballarino to observe this dragoman carefully. According to its another order he would influence the negotiation of the Genoese ambassador and collect information about him[8]. However, the *Collegio*'s worries came to nothing because of the loyal attitude and the hard – working efforts of the Dragoman Pasquale the 2nd Navone, his brothers and his sons and their contribution to the negotiations with the Ottoman ruling elite. The Bailo Alvise Molin always praised the merit of the family

[5] *ASVe*. *Senato*. *Deliberazioni*. *Registri*. *Costantinopoli*. *Reg.* 27. *1642–1643*. *The letter from the Senate to the Bailo Girolamo Trevisano (21 March 1642)*, 13 r.

[6] *ASVe*. *Senato*. *Deliberazioni*. *Registri*. *Costantinopoli*. *Reg.* 27. *1642–1643*. *The letter from the Senate to the The Charge D'Affaires (Secretary) Angelo degli Alessandri (27 June 1642)*, 22 v.

[7] The duty of the *Protector Dragoman* (Dragomano Proteggiero/Protteiero) was to be present in the Ottoman customs house in Constantinople and to defend the commercial rights and interests of the Venetian merchants and the subjects of Venice. They struggled for preventing the customs duty overtaxing. This dragoman post was often mentioned in various letters of the Bailos and extraordinary envoys of the Venetian Republic in 1625, 1633 and 1634. *ASVe*. *Senato*. *Secreta*. *Archivio Proprio Costantinopoli*. *Ambasciatore a Costantinopoli*. *Busta 13*. *Reg. 18/34–52*. *No. XLI*. *The letter of the Extraordinary Envoy Simeone Contarini (1624–1640) to the Doge of Venice Giovanni Corner (1625–1630) dated of 12 January 1625*, 33 v – 34 r and 35 v; *ASVe*. *Senato*. *Deliberazioni*. *Registri*. *Costantinopoli*. *Reg. 22*. *1633–1634*. *The letters from the Collegio and Senate to the Bailo Pietro Foscarini (1 December 1633, 8 July, 31 October and 24 February 1634)*, 123 v, 124 v, 223 r, 224 v, 250 r, 281 v, 282 r – 282 v.

[8] *ASVe*. *Senato*. *Deliberazioni*. *Registri*. *Costantinopoli*. *Reg. 31*. *1657–1667*. *The letter from the Collegio to the Charge D'Affaires Giovanni Battista Ballarino (15 September 1666)*, 178 r and 179 v – 180 r.

Navone. Alessandro Navone, the brother of Pasquale the 2nd Navone served as a dragoman of the Venetian Bailo between 1641 and 1652. His another brother Tommaso the 2nd Navone was in the same service between 1641 and 1681. Pasquale the 3rd, the son of Pasquale the 2nd Navone was accepted as a language boy by the Venetian Bailo in 1671. During their missions they always kept being loyal to the Bailo and the Venetian Republic (Luca 2012: 206–209).

The dragomans from other nations, especially from the Ottoman Greek community were generally seen as disloyal by the Bailos. The Bailo Andrea the 1st Memmo was captivated by the Ottomans in 1715, during the Morean War. One year before his captivity, he realized that the Greek origined dragomans were not loyal to him and he wrote this in his secret letter to the Senate on the date of 20 December 1714. On the other hand, he boasted the loyalty of the Venetian origined ones like Dragoman Gian Rinaldo Carli whose wife was an Ottoman subject, and the Language Boy Bartolomeo the 3rd Bruti[9]. He also underlined that the Tarsia family members like Carlo and Cristoforo the 2nd Tarsia and the Ralli family were exceptionally loyal despite of their non – Venetian origins (Foscolo 1840: 18–19; Brunelli Boretti: 1935–1936).

The reason behind the trust of the Venetian Republic on the leading three families Tarsia, Carli and Ralli can be explained through their family histories which witnessed their obvious dedication, appreciated efforts and merits. The family of Tarsia went back to 1275 and took its roots from its previous notable ancestor Simone Tarsia. Among the following members of the family there were some persons who suceeded to elevate as the counts under the rule of the Holy Roman Empire. As dragomans, the members became effective in the Venetian diplomacy in Constantinople between the 17th and 18th ceturies. It started with the assignment of Tommaso Tarsia as dragoman in 1671 and he dealt with the border issues in Zara (Zadar) and negotiated these matters with the governor of Bosnia. When he became the Grand Dragoman of the Bailo in 1683 he was invited to the presence of the Ottoman Grand Vizier and he requested this dragoman to deal with the appeasement of the border disputes in Dalmatia. Tommaso Tarsia, his brother Giaccomo Tarsia and his nephew Gian Rinaldo Carli participated in the negotiations of the Treaty of Carlowitz and played an important role in its enforcement. The activities of the Tarsia family kept going through the following dragoman members like Cristoforo the 1st Tarsia who became the Grand Dragoman in 1673 and wrote an important chronicle about the 2nd Siege of Vienna and his son Dragoman Giaccomo Tarsia who translated the History of Vecihî from Turkish to Italian (Foscarini 1722: 20–21; Diedo 1751: 360; Stancovich 1826: 159–160; Venturini 1906: 46–52, 55, 59–60; Pippidi 2006: 68, 70, 146; Luca 2013/1: 219–223; Luca 2013/2: 40–41; Gardina: 57–58).

The family of Carli established relative bonds with the family of Tarsia. Its most noteworthy member was the Dragoman Gian Rinaldo Carli. He started his career as a language boy in 1670, served for the Venetian *Provveditore Generale* of Albany and Dalmatia in 1677 and returned to Istanbul in 1680 to help his maternal uncle, the Grand Dragoman Tommaso Tarsia in his translation works. In 1718 he was imprisoned in the Dungeons of the Seven Towers together with the Bailo Andrea the 1st Memmo and his uncle. After their liberation his uncle died and

[9] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 37. 1708–1715. Bailo Alvise Mocenigo's (duty: 1709–1714) letter, dated 28 October 1713. The letters to the Bailo Andrea the 1st Memmo (1714–1720), dated 6 October and 26 January 1714 and 13 July 1715*, 235 v, 237 v, 260 v, 261 v, 266 r – 266 v, 273 r; *ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 172. Dispaccio No. 17. The letter of the Bailo I. Andrea the 1st Memmo's (1714–1720), dated 20 December 1714*, 139 v – 141 v; *ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 172. Dispaccio No. 24 and 25*, 195 r, 196 r, 206 v – 207 r.

Gian Rinaldo took his place and became the new Grand Dragoman. Carli played a primary role in the translation activities of the Bailo Giovanni Battista Donado who was the author of *Della Letteratura dei Turchi* (On the Literature of Turks) which was published as the first European book about the Ottoman litrerature in 1688. He contributed to the Italian translations of the Oriental languages, especially Turkish. He translated from Turkish into Italian the famous work of Hacı Halife Mustafa, namely Kâtip Çelebi. It was published in Italian with the title of *Cronologica Historia Scritta in Lingua Turca, Persiana ed Araba di Hazi Halifè Mustafà* /The Historical Chronology of Ḥājjī Khalīfa Mustapha in Turkish, Persian, and Arabic (Foscolo 1840: 18–19; Brunelli – Boretti 1935–1936: 213–239; Paladino 1917: 198–200; Stancovich 1829: 261–262; Infelise 1997: 189–198).

The leading dragoman members of the family of Ralli were Isacco Ralli, his son Cristoforo the 2nd Ralli and Giovanni Ralli who was from their following generation (Pederin 1988: 213.) Isacco Ralli dealt with the borders disputes in Dalmatia from 1695 until his death as the Grand Dragoman in 1733[10]. Cristoforo the 2nd became a dragoman in 1721[11] few years later than he was assigned as a language boy. He played an important role in the negotiations related to the Venetian subjects, especially the merchants and the affairs of the corsairs in Adriatic[12]. He conveyed these matters to the Ottoman ruling elite at the Sublime Porte with the presentation of various valuable gifts, especially the silk fabrics[13]. He continued his effect in the Venetian diplomacy until his death as the Grand Dragoman in 1781[14]. Another important member of the family, Giovanni Ralli inherited the influential diplomatic role of his lineage when he became a dragoman in 1766[15]. He also protected the rights of the Venetian subjects at the Sublime Porte successfully. One of the important matters which he dealt with was the matter of the corsairs of Ulcinj and the support of the governor of Shkodër for them[16]. The role of Giovanni Ralli even continued when the Venetian Republic was abolished with the Treaty of Campo Formio in 1797 and his new patron was the Bailo Francesco Vendramin who was under the service of Austria which occupied Venice at that time[17].

The doubt about the non – Venetian dragomans goes back to 1551 when the Turkish Language School[18] was introduced (Palumbo Fossati – Casa

[10] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 42. 1733–1735. The letter of the Venetian Senate to the Extraordinary Envoy and Bailo Angelo Emo (1730–1734), dated 24 September*, 60 r, 61 v.

[11] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 38. 1718–1723. The letter of the Venetian Senate to the Bailo Angelo Giovanni Emo under the Date of 18 February 1722*, 233 v.

[12] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 43. 1736–1738. The letters of the Venetian Senate to the Bailo Simeone Contarini (1734–1739), dated 15 December 1736 and 5 October 1737*, 78 r, 112 v, 114 r.

[13] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 43. 1736–1738. The letters of the Venetian Senate to the Bailo Simeone Contarini (1734–1739), dated 13 April and 22 February 1737*, 93 r, 94 r, 125 r, 127 r – 127 v; *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 45. 1742–1747. The letter of the Venetian Senate to the Bailo Giovanni Donado (1742–1745), dated of 1 May 1745*, 258 r – 259 r.

[14] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 55. 1779–1781. The letter of the Senate to the Bailo the 2nd Andrea Memmo (1778–1781), dated of 5 May 1781*, 209 v – 210 v.

[15] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 50. 1765–1766. The letter of the Venetian Senate to the Bailo Giovanni Antonio Ruzzini (1764–1767), dated of 1 March 1766*, 135 r – 136 r.

[16] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 57. 1785–1786. The Pregadi's, dated 3 and 19 December 1785, No.109, 110, 117, 118, 119; The letter of the Senate to the Bailo Girolamo Zulian (1785–1788), dated 15 April 1786*, 91 r – 91 v, 95 r – 96 r, 182 r, 183 v.

[17] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 60. 1795–1796. The letter of the Senate to the Bailo Francesco Vendramin (1796), dated 21 January 1796*; *the Pregadi's of the same date. No. 79 and 80*, 135 r – 135 v.

[18] The introduction of the Turkish Laguage School is narrated in detail in the documents of the Venetian State

1995: 109–122; Mantran 1995: 105–108; Speelman – Özkan 2013: 53–72). The Bailo Bernardo Navagero (1550–1552) reported his recommend over the selection criteria of the dragomans in these words: "The dragomans should be selected from the Venetian subject. They are more loyal and brave than the Ottoman (Christian) subjects." (Lucchetta 1984: 22–23, 56–57; Lucchetta 1989: 26). The Bailo Antonio Tiepolo (1573–1575) complained about the timidity of the dragomans which came from the Ottoman subjects in the following sentences: "Despite of being an Ottoman subject, because of being Christian, the dragoman is naturally afraid. This situation decreases our rightfulness in the Ottoman eyes. Because of the timidity of the dragoman – the bailos have never had such an inclination – the Pasha (Grand Vizier) approaches every matter negatively and makes it more difficult even if it is easy to be resolved (Albèri 1844: 185–186).

2.2. Theft

Among the dragomans and the language boys, the theft was more common crime than infidelity. The main reasons which pushed them into this crime were their economic woes and accumulated debts. The dragoman Simon Niholihi (Simon Nicolini or Simone Raguseo) from the 17th century was one of the protagonists of such an unfortunate event. He was from the Ragusean origin and he was born in Sofia. In between 1607 and 1608 he accompanied the Bailo Simeone Contarini as a road dragoman (dragomano di strada) from Venice to Constantinople. In the years following their arrival to the Ottoman capital, Simeone Contarini had to deal with various complaints of other dragomans and the Ottoman merchants who asserted that Simon Niholihi did not pay high amounts of debts[19]. These complaints were also conveyed to the Ottoman authorities in 1611. Furthermore, according to the Bailo, Niholihi was not sufficiently qualified. He was unable to speak Turkish fluently and he was not good at comprehending the Turkish speakers and interpreting their speech correctly and rapidly. He also left the Bailo in a very difficult situation when he conversed with the Persian envoy and obviously blamed that the Christian states did not help Persia against the Ottoman Sultan. He also often quarreled with the Dragoman Marc'Antonio Borissi. But the event that caused his dismissal occured when he tried to steal the Bailo's 500 ducat valued jewellery and was caught by him red handed (Barozzi and Berchet 1871: 125 and 250–251; Brown 1922: 66).

2.3. Captive Evasion

The liberation and the exchange of captives constitute a significant topic of negotiations for both the Venetians and the Ottomans. Both of these two states tried to consider the laws and customs which were predominant in the Mediterranean. However, the trade of slaves and high amounts of ransoms pushed the subjects of the two sides into certain illegal actions. Captive evasion was one of them and this crime perverted some dragomans and language boys of Venice due to economic reasons, namely promised amounts of money rather than the charity of rescuing a a coreligionist captive from the Ottoman hands. In 1595, a similar crime was committed by the Language Boy Girolamo Alberti[20] and it was re-

Archive and in some articles. *ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 61. Memoria Mercantile: Dragomani, Interpreti, Gioveni di Lingua, Utilità et Altro. No. 155*, *The decree of the Venetian Collegio, dated 20 February 1550.*

[19] *CBOA. Düvel – i Ecnebiye Defterleri. 13/1. No. 208–209*, 24; *No. 270*, 30; *No. 389*, 40.

[20] This Girolamo Alberti who was assigned in 1582 as a language boy should not be confused with another Girolamo Alberti who was assigned with the same title in 1620 and who would be later included in the commercial relations between Venice, Constantinople and the Principalities of Moldavia and Wallachia when he would be a dragoman. Differently from the latter one, the protagonist of this event was born in Venice in 1561. His father, Secretary Gasparo Alberti requested the Venetian Senate to send his son to Constantinople as a language boy in 1582. The Senate approved the assignment in the same year. All this information is visible in Rothman's article: Rothman 2009: 786; For the report of another Girolamo

ported in detail by the Bailo Ottaviano Bon to the Venetian authorities through various alternating letters. He cooperated with another language boy Tommaso the 1st Navone, the son of the *Protector Dragoman* Pasquale the 1st Navone, in order to evade some captives. The Bailo, after a long interrogation, found out that Alberti broke the padlock of a woodyard which was close to the room of Tommaso the 1st Navone. They transfered the slaves from his room to the woodyard and they escaped by using a secret passage overthere. The entourage of the Bailo, especially the Grand Dragoman Stefano dei Gioveni and the Dragoman Gianettino the 2nd Salvago eyewitnessed this crime and bore testimony to the Bailo. Tommaso the 1st Navone, during his interrogation, primarily denied the crime and later confessed everything. But he stated that he did not cooperate with Alberti with his own will. He claimed that Alberti threatened him, coerced him into taking part in the crime and offered him a certain amount of money as a sop to cerberus. During his confesssion, he shed tears, threw himself at the feet of the Bailo to appeal for mercy and stated that he had to be silent because he could not permit Alberti to destroy his life and he was afraid of feeling ashamed in front of his all relatives[21].

The statements of the witnesses helped the Bailo to find the real wrongdoer. The Road Dragoman Gianettino the 2nd Salvago stated that he saw a secret passage in the woodyard while another witness, Ottavio Scalco narrated that the two language boys made a secret passage by dismantling the beam woods of the woodyard and creating a hole there. The Bailo also listened to the testimony of a relative of Alberti, Andrea Terrari. This relative claimed that the language boy Navone borrowed a high amount of money from Alberti and built a big wall near the garden of his house with this money. He also stated that Alberti wanted to borrow 50 sequins (cecchini/zecchini) from him and he gave up giving his jewelleries to Alberti at the last minute because of his doubtful and unreliable manners.

The language boy Alberti had a bad reputation of theft before this event happened. He was included in another case during the tenure of the Bailo Girolamo Lippomano (1590–1591). The Bailo sent him to Candia with a big caramursel (a kind of galley) to bring some amount of cereals. During his return, he visited Castel Rosso in the Archipelagos to charge some more cereal. Around there he saw the two Maltese galleys coming towards his ship and came abroad in panic. He primarily carried the cannons and other valuable charges of his ship to the coast. The 1000 sequins, the money which the Bailo gave him to buy the cereals from Castel Rosso was also lost. He claimed that he hid one half to a shrubbery and hid another half under a small bridge in a further safe place with the help of one of two Janissaries who accompanied him in his voyage. According to his statement to the Bailo, he came back later and checked the spaces where he hid the money, but he could not find anything. The Bailo Lippomano did not believe what he narrated about the so – called lost money. He was in doubt about his behaviours and told the language boy to pay the money back. The people around the language boy were narrating that he bought expensive clothes ornamented with the precious stones at his arrival and they claimed that he stole the aforesaid 1000 sequins and he lied about its loss. The language boy returned to Venice together with Lippomano during the carnaval and he took the attention of the Bailo with his high amounts of expenditures. The two Janissaries who were with him during the aforesaid event said to the Grand Dragoman Stefano Giovenni that he lied about the money. Dragoman Gianettino the 2nd Salvago was also a

who was assigned in 1620: *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Constantinopoli. Reg. 13. 1620–1621. The letter of the Senate to the Bailo Giorgio Giustinian, dated of 3 April 1620, 57 r.*

[21] *ASVe. Senato. Secreta. Archivio Proprio Costantinopoli. Ambasciatore a Costantinopoli. Busta 4. Reg. 8. The letters from the Extraordinary Envoy Leonardo Donado (1595–1600) to the Venetian Doge Marino Grimani (1595–1605), dated24, 25 and 27 February 1595 and 3 March 1596*, 245 r – 255 v, 265 r – 266 r. Zeno 1847: 138, 150.

witness in this case. According to his claim, Alberti said that 500 sequins were stolen and one of the Janissaries suddenly disappeared for a while at Edirnekapi and escaped with another half[22].

Battistina Alberti, the mother of Girolamo consigned a petitition to the Bailo Marco Veniero (1593–1596) who was in charge when the case continued to be processed and she requested him to forgive her son. The language boy Navone accepted that he made a great mistake by being in league with Alberti and stated that he was consent to every kind of punishment. He emphasized his regret and expressed that his immaturity and the threats of Alberti resulted in his guilt. According to his allegation, Alberti helped him quite a lot times, pretended to behave in his favour, gained his trust, manipulated, deceived him by this way, and later uttered threats in order to make him do what he wanted[23]. Some letters were sent by the Venetian *Collegio* and the Senate to the Balo Marco Venier in the same year. These letters give a clue about that Alberti was not dismissed but he was sent to Venice as a precaution because of his mother's demand. Because, there was also a claim of that Girolamo Alberti may have converted to Islam during his stay in the house of an Armenian patriarch[24].

2.4. Absenteeism

The difficult living and working conditions, and homesickness pushed some dragomans, especially the language boys to go back to their home and hearth. They obtained permission with justification of their ailments or the ones of their family members in their homeland. The elderly dragomans mostly preferred to spend last days of their lives in their birth place. But they hardly obtained permission because of the scarcity of experienced dragomans in Constantinople and the Venetian government struggled for keeping them in Constantinople with some solutions like charging some language boys as their assistants and increasing their salaries. Some dragomans tried to prolong the time of their stay in Venice by producing some excuses and they were reluctant to return to their duty station in Constantinople. The ambition of career and advance in the Duchal Chancellery may have been a reason for their absenteeism and especially the language boys tried to exploit this post as a step to this kind of career in Venice.

In 1625, the Bailos had some trouble with the number of the language boys which decreased to just 2. The Bailo Giorgio Giustiniano (1620–1626) complained to the government that just two language boys had been assigned for a decade and they had difficulty in completing the translation work before the dead line[25]. Therewith, the Senate issued a decision under the date of 21 October 1625 and increased the number of language boys to 4 with the annual payment of 60 ducats. By leaving aside the principle of employing the Venetian origined ones for loyalty, it also had to encourage the selection of language boys from the Christian families of Pera[26]. But it never seemed to delay the concept of loyalty itself and it ordered the Bailo to select the most loyal and capable ones. He would also be able to select them from the Venetian subject or other Christian families of the Archipelagos (the Aegean Islands), Damasucus, Aleppo and

[22] *ASVe. Senato. Secreta. Archivio Proprio Costantinopoli. Ambasciatore a Costantinopoli. Busta 4. Reg. 8. The letters from the Extraordinary Envoy Leonardo Donado (1595 –1600) to the Venetian Doge Marino Grimani (1595–1605), dated 24, 25, and 27 February 1595, and 3 March 1596,*, 245 r – 255 v, 265 r – 266 r. Zeno 1847: 138, 150.

[23] *ASVe. Senato. Secreta. Archivio Proprio Costantinopoli. Ambasciatore a Costantinopoli. Busta 4. Reg. 8. The Letter of the Bailo Marco Venier (1593–1596), dated 6 March 1596*, 282 r – 283 r.

[24] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 9. 1595–1602. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Marco Venier, dated 5 April 1595 and 21 March 1596*, 26 r, 27 r, 55 r, 56 r.

[25] *ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 100. Dispaccio No. 514. The Despatch (Dispaccio) of the Bailo Giorgio Giustiniano (27 August 1625)*, 254 v – 255 v.

[26] *ASVe. Senato Mar. Reg. 83*, 211 r – v; Bertelè 1932: 141, n. 108.

Cairo[27]. In the same year, the Senate took severe precautions to prevent quick return of the dragoman and language boys to Venice. It conditioned to stay in the duty station at least 7 years. The ones who would return with no valid reason would be dismissed and deprived of the public posts[28]. The severe precautions were no longer in use when health was about the matter. Similarly, the Bailo Sebastiano Veniero (1626–1629) reported the return of two of the 5 language boys to Venice due to the the health problems[29].

In 1745 and 1746, some important deliberations were proclaimed by the Venetian *Collegio* and Senate. With the deliberations of 25 September 1745 and 6 August 1746, they allowed the dragomans and the language boys to have a 4 months' permission to stay in Venice or their homeland with a valid reason. When it expired, they were expected to be at least in the *lazaretto* (quarantine station) of Split. If they would not abide by the rule, they would be deprived of salary, provisions, and suchlike funds. Some dragomans had to exceed the 4 months' time limit due to the prolongation of the state mission or the delay of the departure of the Bailo from Venice. In such exceptional cases, their rights, posts and payments were protected within the borders of law[30]. In 1746, the *Collegio* and the Senate deliberated to give them an extra 4 months in these cases. An affirmative vote at the rate of 4/5 must have been provided in one of these two authority figures of the Republic. When the extra time span was exceeded, they would suspend the provision funds and all other payments[31]. The funds of the language boys who were licensed to stay in Venice for the aforesaid time would be paid according to their advance in profession. If they would not make any progress, since then they would not be given any funds and they would be prohibited to apply for and to exploit the funds[32].

Apart from the ordinary license time, the deliberations of 25 September 1745 and 6 August 1746 talked about the time limit of the newly assigned Venetian language boys. The deliberations conditioned that they must have been in Constantinople in 6 months. This time included the completion of their necessary documents and travel from Venice to Constantinople with the Bailo[33]. Any exceeding this time limit was tolerated by the *Collegio* and the Senate on the basis of state mission and good qualification of the language boy. The language boy Agostino Belllato experienced such a case in 1769. According to the letter of the Venetian *Collegio* and the Senate to the Bailo, this language boy was sent to Kotor to help his father Dragoman Giovanni Bellato in a difficult, dangerous, and important mission. His father presented a petition to the Venetian authorities to tolerate his son's delay to Constantinople. The *Collegio* and the Senate accepted the petition and put it in process because of the difficulty of the mission, dedicacy and talent of this dragoman family[34]. In the same year and approximately a month ago, the language boy Giovanni Battista the 2nd Calegari was tolerated

[27] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 16. 1625. The letter of the Bailo Giorgio Giustiniano (21 October 1625)*, 123 r – v.

[28] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 16. 1625. The Letter from the Senate to the Bailo Giorgio Giustiniano (21 February 1625)*, 197 v – 198 r.

[29] *ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 140. Dispaccio No. 11. The Despatch of the Bailo Sebastiano Venier*, 160 r – 161 v.

[30] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 45. 1742–1747*. 280 r – 281 r and 322 v – 323 r; *ASVe. Cinque Savii alla Mecanzia. Serie I. Busta 955*; Preto 1975, 110–111, No. 55.

[31] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 45. 1742–1747. The Deliberation, dated 6 August 1746*, 321 v – 322 r, 323 r.

[32] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 45. 1742–1747. The Deliberation, dated of 25 September 1745*, 279 v, 281 v – 282 r.

[33] *ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 955. Dragomani e Giovani di Lingua in Costantinopoli: Decreti del Senato dal 1719 al 1787 con Sommario. No. 6–7.*

[34] *ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 955. Dragomani e Giovani di Lingua in Costantinopoli: Decreti del Senato dal 1719 al 1787 con Sommario. No. 6. – 7* and *No. 32.*

with the same reason when he accompanied his father Dragoman Giovanni Maria Calegari who was charged as an interpreter of the Venetian army until Corfu and prolonged his stay there for a while[35]. Both of the language boys could take their salaries and benefit from their funds and any raise in their salaries[36]. Another acceptable reason for the delay was the late departure of the Bailo. The unexpected late departure of the Bailo Paolo Renier (1771–1775) caused the language boys Agostino Bellato and Giovanni Battista the 2nd Calegari to exceed the aforesaid 6 month's time limit in between 1770 and 1771. Primarily, according to the deliberations of 1745 and 1746, their salaries and funds were cut off for a certain time. But, later, on the basis of a deliberation under the date of 25 August 1770 their salaries and funds were restituted and by this way a possible unjust treatment was prevented. Bellato was assigned as a language boy 10 months and 20 days before the restitution. As for Calegari, he had been the language boy for 9 months[37].

The life was not easy for the elderly dragomans too. The Venetian government also struggled to keep them in Constantinople and to retard their return to homeland for more time all the way. They had to comply with certain rules to be retired. The *Collegio* and the Senate were not consent about any easy and early retirement especially if the dragoman was well experienced (Dökmeci 2018/2: 95–112). Because, it was not easy to have a long – lived dragoman in the dangerous conditions of war, diseases (especially plague), captivity, and any probable execution by the Ottoman rulers during the secret handling of various ciphered letters of an incarcerated Bailo. It was hard to find an experienced dragoman who survived for ages so that he could become a master in the mutual diplomatic relations and could transfer his valuable cognisance to his apprentices and successors. In 1746, the Venetian authorities made difficult the retirement of the elderly dragomans and conditioned an affirmative vote of the *Collegio* or the Senate for the retirement with age limit or ailment. The reports of the Bailos who returned to homeland, the opinion of the Deputies and Adjuncts of the Monetary Provision (*I Deputati ed Aggiunti alla Provision del Denaro*), the report of the 5 Seniors (*Cinque Savii alla Mercanzia*) were determinant in the decision of retirement. When it became definite, the dragomans were paid an annual pension of 100 sequins (cecchini/zecchini)[38].

The relations of the dragoman families with the Ottoman rulers affected the concept of fidelity, the institution of Grand Dragomanship, accordingly the state of retirement, and the persistency in the duty station. For example, when the brother of the Grand Dragoman Giovanni Ralli was assigned as a dragoman by the Ottomans in 1787, the Venetian government started to approach this family doubtfully. Although it was apparently emphasized by the government that this situation would not decrease the fidelity of Giovanni Ralli, the *Collegio* and the Senate were actually unwilling to rely on him in the issues with the Sublime Porte. They even planned to replace Giovanni Maria Mascellini in his post. For this reason, the Bailo Girolamo Zulian (1785–1788) with their order, wrote a letter to the *Provveditore Generale* of Dalmatia and Albany and demanded him to send Mascellini back to Constantinople. According to their schedule, Ralli would be sent to Venice and he would be charged in the translation issues of the Duchal Chancellery with the excuses of his elderliness and chronic dis-

[35] *ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 955. Dragomani e Giovani di Lingua in Costantinopoli: Decreti del Senato dal 1719 al 1787 con Sommario. The Letter, dated of 24 February 1769. No. 33.*

[36] *ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 955. Dragomani e Giovani di Lingua in Costantinopoli: Decreti del Senato dal 1719 al 1787 con Sommario. The Letter, dated 20 March 1786. No. 84.*

[37] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 52. 1770–1773. The Pregadi, dated 2 May 1772*, 172 r – v.

[38] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 45. 1742–1747. The Deliberation, dated 6 August 1746*, 321 v, 323 v.

eases[39]. In deed, they were doubtful about that he could share the secrets of the state with the Ottoman rulers with the influence of his brother. But the practice did not agree with the plans of the Venetian authorities and the concept of experience made the concept of fidelity more flexible. The experience which was gained by Ralli in the issues with the Porte kept him in his post and made him the most preferable Grand Dragoman in the eyes of the Bailos. Mascellini who waited for a while in Constantinople was sent back to Dalmatia with a subsistence at the amount of 800 piasters[40]. His experience, regional expertness and cognisance in the matters of Dalmatia paved the way for this decision. As a result, he restarted to deal with the border negotiations in Dalmatia. As a solution, instead of Ralli, Pietro Navone was sent to Venice and he dealt with the translation issues of the Duchal Chancellery[41]. The Grand Dragoman Ralli, because of his irreplacable success, experience and cognisance, had to remain in his post and despite of his petition of the year 1791[42] he had to wait for his retirement[43] until 1795[44] when his diseases became unbearebly suffering (Cosmai and Sorteni 1996: 8–9). Until this time he was charged with transferring his cognisance about the Ottoman laws, customs and protocols to a language boy who was assigned as his assistant.[45]

Conclusion

The lives of the dragomans and the language boys of the Venetian Republic in Constantinople constituted an inseparable part of the Venetian and Ottoman histories. Political, cultural, socio – economic and religious motives gave shape to the conduct of their lives and professions. In conformity with their profession they had to overcome a wide array of consecutive risks and troubles that stemmed from the tense nature of the mutual wars, competition of power in the Mediterranean between the Ottoman Empire and the Republic of Venice. Some of them searched for the ways of being rich, some struggled to salvage the day by taking the advantage of doing their profession in a significant center of diplomacy like Constantinople where it was possible to find a tutelar in the Ottoman ruling elite or among other state's envoys. As having been fascinated by the diplomatic means and opportunities of mediation, and drifted with the tide of certain financial worries and monetary ambitions, the dragomans and the language boys could be inclined to commit various crimes in different levels of seriousness. The crimes of infidelity and information leakage were the most serious ones and they were faced by both the Venetian and Ottoman rulers with a strict pun-

[39] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 58. 1787–1790. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Girolamo Zulian (1785–1788), dated 12 April and 30 June 1788*, 148 r – 148 v, 157 r – v.

[40] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 58. 1787–1790. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Niccolò Foscarini (1788–1792), dated 11 April 1789. The Pregadi No. 7*, 217 r, 218 r.

[41] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 58. 1787–1790. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Girolamo Zulian and His Successor Niccolò Foscarini (1788–1792), dated of 6 December1788. The Pregadi's with the numbers of 105 and 106. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Girolamo Zulian and the Provveditore Generale of Dalmatia and Albany (24 January 1788)*, 182 v – 183 v and 189 r – v.

[42] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 59. 1791–1794. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Niccolò Foscarini, dated 30 March 1791. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Niccolò Foscarini and the Provveditore Generale of Dalmatia and Albany (3 September 1791)*, 20 v – 21 r, 32 r – v.

[43] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 59. 1791–1794. The letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Niccolò Foscarini and his successor the Bailo Federico Foscari (1792–1796), dated 29 September 1792. The Pregadi's of the same date with No. 55 and 56*, 101 v, 102 v; Cosmai and Sorteni 1996: 18.

[44] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 60. 1795–1796. The Letters from the Collegio and the Senate to the Bailo Federico Foscari. The Pregadi's with No. 7, 8, 9, and 11 (14 March and 4 April 1795)*, 31 r – 33 r.

[45] *ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 60. 1795–1796. The letter from the Collegio and the Senate to the Bailo Federico Foscari dated 7 March 1795. The Pregadi's of the Same Date with No. 1 and 2*, 28 r – 28 v.

ishment that could bring the malefactor to the gallows. The crime of theft was not so frightening as seen in the aforementioned two example cases but it could result in a decision of dismissal and remandment. Absenteeism was another crime but it was not more serious than the aforesaid ones. However, it could affect the lives of the dragomans and language boys in a negative way through its sad outcomes like dismissal and deprivation of the public service, funds, and salaries. The slave evasion was another crime that could deteriorate mutual diplomatical relations. The motivation of this crime was occasionally monetary based rather than a charity of rescuing a coreligionist.

Through various example cases, it is possible to observe how the concepts of crime and punishment were perceived by the dragomans and the language boys of the Venetian Republic in Constantinople. The reactions, responses, precautions and decisions of the Venetian government, rulers and jurists determined the conduct of the events and the level of effect of these events upon the dragomans and the language boys. The Ottoman ruling elite interfered with some events when it included its domestic policy, especially in the cases of the captive or slave evasion.

The crime of infidelity was seen as the most serious crime that a dragoman or another official of Venice could commit. The Bailos and envoys were generally very strict about the concept of fidelity particularly if the dragoman was from the Christian origin, especially the Venetian one. The Muslim originity among the dragomans and the language boys was a rare case. Hürrem Bey can be given as an example. But he was the most free dragoman of Venice in terms of the concept of fidelity. The Venetian Bailos and envoys enjoyed his close relations with the Ottoman ruling elite and subjects and they did not expect any kind of fidelity from him because of his Muslim origin. His ingenuity was much more important for them. However, the close relations of the Christian origined dragomans with the Christian state's envoys were not welcomed by the Venetian envoys, rulers, and officials. That was why Michiele Cernovichio (Mihail Černović) payed his close relations with the Austrian consul with his dismissal in 1563 and Pietro Maruffo experienced the same thing in 1564 due to his close relations with the French consul. The Greek origined ones were generally approached in doubt. But some dragomans were seen as exceptions depending upon their loyal behaviours in the cases of wars and tensions. The Jewish origined ones were not common, and they were not trusted so much. But, their close relations with the Ottoman rulers and public were benefitted well by the Venetians.

The crime of theft was the most common crime among the dragomans and the language boys. The economic problems and financial ambitions were the main reasons that brought them to this crime. But it was not unforgiveable if they were talented and regretful. The Ragusean origined Dragoman Simon Niholihi could not benefit from such a toleration when he was caught while stealing the Bailo's jewellery. His unsuccessful performance of profession, his huge amount of debts to the Ottoman subjects, and the crisis that he created through his idle talk to the Persian envoy at the Ottoman expense destroyed any possibility of toleration and he was dismissed in 1612. In an example of the year 1595, the contrary case happened and the Language Boy Girolamo Alberti was forgiven through his mothers' petition that was presented to the Bailo despite of his crimes of stealing an entrusted money, showing a false security deposit to the Ottoman subjects for borrowing and his inclusion in a case of captive evasion. This toleration may have occured because of his regret, youthness and talent.

The crime of captive evasion was significant from the aspect of the mutual relations between the Ottoman Empire and the Repuplic of Venice. Although it provided liberation of a coreligionist, the Venetian government did not support the captive evasion and it preferred to solve the prob-

lem in legal ways like negotiation, ransom and exchange of captives. The Republic gave importance to the maintenance of peace and fellowship with the Ottomans. For that reason, The Language Boy Girolamo Alberti was interrogated with accusation of captive evasion by using the woodyard at the residence of the Bailo and he was dissuaded from this crime as soon as possible. The Bailo and other Venetian officials solved the problem by sending him to Venice back without taking attention of the Ottoman rulers any way.

Absenteeism was another crime. But it was not as serious as the aforesaid ones. The Venetian government took precautions and proclaimed some amendments against the long stay of the Venetian dragomans and langauge boys in the family hearth. It decided over a 4 months' time limit and they were to be in Constantinople before it was up. On the contrary case, they would lose their occupation, salary and public funds and would be deprived of public service employment. The ailments and the late departures of the Bailos and the Extraordinary Envoys prevented this rule from functioning well in practice and the government had to tolerate the delays but it conditioned the four – fifth majority of the affirmative vote in one of the *Collegio* and the Senate for permission and continuation of funds and public service.

All these crimes can not explained just with the living conditions of the dragomans and the language boys or with the discipline system of the Bailo. They should be evaluated in the frames of the Venetian and the Ottoman judicial and political systems, the perceptions of crimes and penalties of their rulers and societies.

REFERENCES:

Primary Sources:

1. Archives

ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 61. Memoria Mercantile: Dragomani, Interpreti, Gioveni di Lingua, Utilità et Altro. No. 155.

ASVe. Cinque Savii alla Mercanzia. No. 955. Dragomani e Giovani di Lingua in Costantinopoli: Decreti del Senato dal 1719 al 1787 con Sommario. No. 6. No. 7. No. 33. No. 34. No. 84.

ASVe. Cinque Savii alla Mecanzia. Serie I. Busta 955.

ASVe. Senato. Deliberazioni. Registri. Costantinopoli. Reg. 2. 1560–1564; Reg. 9. 1595–1602; *Reg. 13. 1620–1621*; *Reg. 16. 1625*; *Reg. 22. 1633–1634*; *Reg. 26. 1640–1641*; *Reg. 27. 1642–1643*; *Reg. 31. 1657–1667*; *Reg. 37. 1708–1715*; *Reg. 38. 1718–1723*; *Reg. 42. 1733–1735*; *Reg. 43. 1736–1738*; *Reg. 45. 1742–1747*; *Reg. 50. 1765–1766*; *Reg. 52. 1770–1773*; *Reg. 55. 1779–1781*; *Reg. 57. 1785–1786*; *Reg. 58. 1787–1790*; *Reg. 59. 1791–1794*; *Reg. 60. 1795–1796.*

ASVe. Senato. Secreta. Archivio Proprio Costantinopoli. Ambasciatore a Costantinopoli. Busta 4. Reg. 8.

ASVe. Senato. Secreta. Archivio Proprio Costantinopoli. Ambasciatore a Costantinopoli. Busta 13. Reg. 18/34–52. No. XLI.

ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 100. Dispaccio No. 514.

ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 140. Dispaccio No. 11.

ASVe. Senato. Secreta. Dispacci degli Ambasciatori. Costantinopoli. Filza 172. Dispaccio No. 17. Dispaccio No. 25.

ASVe. Senato Mar. Reg. 83 (1625).

CBOA. Düvel – i Ecnebiye Defterleri. 13/1. No. 208, *209*, *270* and *389*.

2. Books

Albèri 1844: E. Albèri (a cura di). *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto.* Series III. Vol. II. Firenze, Tipografia all'insegna di Clio, 1844.

Barozzi and Berchet 1871: N. Barozzi and G. Berchet (eds.). *Le relazioni degli Stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo.* Serie V. Turchia. Vol. I. Parte I. Venezia, Tipografia di Pietro Naratovich, 1871.

Bertelè 1932: T. Bertelè. *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie: ricerche storiche con documenti inediti e 185 illustrazioni*. Bologna, Casa Editrice Apollo, 1932.

Boerio 1829: G. Boerio. *Dizionario del dialetto veneziano.* "Colègio". Venezia, Coi Tipi di Andrea Santini e Figlio, 1829, 139.

Cosmai and Sorteni 1996: Fr. Cosmai and Stefano Sorteni. *Dispacci da Costantinopoli di Ferigo Foscari 1792–1796*. 2 vols. Venezia, Malcontenta, 1996.

De la Croix 1791: J. – V. de la Croix. *Constitutions des principaux états de l'Europe et des États – Unis de l'Amérique*. Tome 2. Paris, Chez Bouisson, 1791.

Diedo 1751: G. Diedo. *Storia della repubblica di Venezia dalla sua fondazione sino l'anno MDCCXLVII.* Vol. III. Venezia, Stamperia di Andrea Poletti, 1751.

Foscarini 1722: M. Foscarini. *Historia della Repubblica Veneta*. Vol. 10. Venezia, Appresso Il Lovisa, 1722.

Foscolo 1840: G. Battista Foscolo. *Relazioni dirette al Veneto Senato da Andrea Memmo, già bailo a Costantinopoli nel 1714 e 1715, intorno alla prigionia da lui sofferta al Topanà e nel castello di Abido.* Venezia, Tipografia di Alvisopoli, 1840.

Stancovich 1829: P. Stancovich. *Biografia degli uomini distinti dell'Istria.* Vol. III. Trieste, Presse Gio. Marenigh Tipografia, 1829.

Zeno 1847: Ap. Zeno. *Compendio della storia veneta, continuata fino alla caduta della Repubblica.* Venezia, Tipografia Bonvecchiato, 1847.

Secondary Literature

1. Books

Ahıshalı 2001: R. Ahıshalı. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*. Istanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.

Anderson 1993: M. S. Anderson. *The Rise of Modern Diplomacy: 1450–1919*. Essex, Longman, 1993.

Brown 1922: H. Brown. *Il Viaggio di Vincenzo Gradenigo, Bailo, da Venezia a Costantinopoli 1599.* Scritti Storici in Memoria di Giovanni Monticolo. eds. C. CIPOLLA, and R. SABBADINI etc. Venezia, C. Ferrari, 1922.

Calisse 1969: C. Calisse. *A History of Italian Law. The Continental Legal History Series*. Vol. 8, New York, Augustus M. Kelley, 1969.

Dökmeci 2018/1: V. Dökmeci. *İstanbul'daki Venedik Dragomanları ve Dil Oğlanları (1551–1797)*. Ph.D. diss., Istanbul University, June 2018.

Gürkan 2018: Em. S. Gürkan. *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*. Istanbul, Kronik Kitap, 2018.

Hitzel 1995: Fr. Hitzel. *Enfants de langue et drogmans: Dil Oğlanları ve Tercümanlar.* Translated by M. Sert. Istanbul, Yapıkredi Yayınları, 1995.

Lamanskiĭ 1968: Vl. Ivanovich Lamanskiĭ. *Secret d'État de Venise: documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle*. New York, Burt Franklin, 1968.

Lane 1973: Fr. C. Lane. *Venice A Maritime Republic*. Baltimore & London, The John Hopkins University Press, 1973.

Maranini 1974: G. Maranini. *La costituzione di Venezia: dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*. Vol. 1. Venezia, La Nuova Italia, 1974.

Marghetitch 1993: S. G. Marghetitch. *Étude sur les fonctions des drogmans des missions diplomatiques ou consulaires en Turquie*. Istanbul, The Isis Press, 1993.

Orhonlu 1975: C. Orhonlu. *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Pedani 2011: M. Pia Pedani. *Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*. Translated by E. Yıldırım. ed. N. ÖZKAN. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Preto 1975: P. Preto. *Venezia e I Turchi. Pubblicazioni della Facoltà di Magistero dell'Università di Padova 20*. Firenze, G. C. Sansoni, 1975.

Rothman 2012: E. N. Rothman. *İmparatorluk Simsarları: Venedik – İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar*. Translated by E. Kılıç. Istanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

Zarinebaf 2010: F. Zarinebaf. *Crime and Punishment in Istanbul 1700–1800*. Berkley – Los Angeles – London, University of California Press, 2010.

2. Publications in Journals and Proceedings

Ağıldere 2009: S. T. Ağıldere. Les interprètes au carrefour des cultures ou les drogmans dans l'Empire Ottoman: XVIe – début du XXe siècle. – *Revue Babel*, 55, 2009, 1, 1–19.

Ağıldere 2010: S. T. Ağıldere. XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu, 1669–1873. – *Journal of Turkish Studies*, 5, Summer 2010, 3, 693–704.

Aydın 2007: B. Aydın. Divan – ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yeri. – *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, 2007, 41–86.

Brunelli-Boretti 1935–1936: Br. Brunelli-Boretti. Un ambasciatore veneto prigioniero dei turchi: Andrea Memmo Senior. – *Atti e Memorie della Rivista Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Padova*, 52, 1935–1936, 213–239.

De Groot, A. H. 2000: A. H. De Groot. Dragomans' Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785–1829. – *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive*, 2000, 1–16.

Doğan 2017: G. Doğan. Ötekinin Dilini Anlamak: Venedik Şark Dil Okulu. – *Toplumsal Tarih*, 247, 2017, 58–63.

Dökmeci 2018/2: V. Dökmeci. Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Dragomanları ve Dil Oğlanlarının Emeklilik ve Azilleri (1562–1795). – *Journal of Turkish Studies*, 13, Fall 2018, 16, 95–112.

Faroqhi 1986: S. Faroqhi. The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). – *Journal of European Economic History*, 15, 1986, 345–384.

Gardina 2005: Ed. Gardina. «Alla Turca»: the Tarsia Family of Koper in Service for La Serenissima. – *Image of the Turks in the 17th Century Europe*. Istanbul, Sabancı University and Sakıp Sabancı Museum, 2005, 56–60.

Infelise 1997: M. Infelise. Gian Rinaldo Carli Senior, Dragomanno della Repubblica. – *Acta Histriae*, 5, 1997, 189–98.

Kerekes 2014: D. Kerekes. Transimperial Mediators of Culture: Seventeeth – Century Habsburg Interpreters in Costantinople. – *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations (1541–1699)*. Vol. 2: Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange. eds. S. BRZEZIŃSKI & Á. ZARNÓCZKI. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2014, 51–68.

Kohl 2014: B. G. Kohl. The Changing Function of the Collegio in the Governance of Trecento Venice. – *Venice and the Veneto during the Renaissance: the Legacy of Benjamin Kohl*. eds. M. KNAPTON, J. E. LAW, A. A. SMİTH. Firenze, Firenze University Press, 2014, 15–46.

Köse 2011: M. Z. Köse. Osmanlı Galata'sında Tercüman Olmak: Bir Venedik Tercümanının Terekesi ve Borçları. – *Journal of Turkish Studies*, 6, Summer 2011, 3, 1065–1074.

Lambrinos 2015: K. E. Lambrinos. Tra Creta e Costantinopoli: l'interprete mercante Nicolò Zucco, XVI–XVII secoli. – *Thesaurismata: Bollettino dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini. Studi in Onore di Maria Francesca Tiepolo*. Venezia: Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, 45, 2015, 261–272.

Lesure 1983: M. Lesure. Michel Černović 'Explorator Secretus' à Constantinople (1556–1563). – *Turcica. Revue D'études Turques*, 15, 1983, 127–154.

Livanios 2000: D. Livanios. Pride, Prudence, and the Fear of God: The Loyalties of Alexander and Nicholas Mavrokordatos, 1664–1730. – *Dialogos: Hellenic Studies Review*. eds. D. RICKS & M. TRAP, 2000, 7, 1–22.

Luca 2008/1: Cr. Luca. Documentary Notes Relative to the Kinships of Levantines and Venetians with the Princely Families from Wallachia and Moldavia (16th –17th Centuries). – *Românii în Europa Medievală (între Orientul Bizantin şi Occidentul latin). Studii în Onoarea Profesorului Victor Spinei*. eds. D. ŢEICU and I. CÂNDEA. Brăila, Istros Publishing House of the Brăila's Museum, 2008, 653–675.

Luca 2008/2: Cr. Luca. Il bailaggio veneto di Costantinopoli nel Cinque–Seicento: i dragomanni provenienti dalle famiglie Brutti, Borisi e Grillo. *Dacoromano–Italica*. – *Studi e Ricerche sui Rapporti Italo–Romeni nei Secoli XVI–XVIII*. Ed. C. LUCA. Cluj – Napoca, Editura Centrul de Studii Transilvane, 2008, 105–158.

Luca 2012: Cr. Luca. Some Families of Dragomans from the Italian–Levantine Community of Beyoğlu (Pera in Constantinople) Employees of the Venetian Embassy at the Porte during the 16th –17th Centuries. – *Italy and Europe's Eastern Border 1204–1669*. eds. I. M. DAMIAN, I.–A. POP etc. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang International Academic Publishing, 2012, 201–214.

Luca 2013/1: Cr. Luca. Il testamento del gran dragomanno veneto Gian Rinaldo Carli senior (c. 1646 –† 1722). – *Poeta Nascitur, Historicus fit – Ad Honorem Zef Mirdita*. eds. A. Ramaj, G. Ravančić etc. St. Gallen–Zagreb, Albanisches Institut St. Gallen–Hrvatski Institut za Povijest Zagreb, 2013, 219–234.

Luca 2013/2: Cr. Luca. Notes on the Family Wealth and Career Progression of Cristoforo Tarsia and His Sons, Dragomans of the Venetian Embassy in Constantinople (1618–1716). – *Acta Histriae*, 21, 2013, 1–2, 39–56.

Lucchetta 1983: Fr. Lucchetta. Un progetto per una scuola di lingue orientali a Venezia nel Settecento. – *Quaderni di Studi Arabi*, 1983, 1, 1–28.

Lucchetta 1984: Fr. Lucchetta. Una scuola di lingue orientali a Venezia nel Settecento: il secondo tentativo. – *Quaderni di Studi Arabi*, 1984, 2, 21–61.

Lucchetta 1985: Fr. Lucchetta. L'ultimo progetto di una scuola orientalistica a Venezia nel Settecento. – *Quaderni di Studi Arabi*, 1985, 3, 1–43.

Lucchetta 1987–1988: Fr. Lucchetta. Lo studio delle lingue orientali nella scuola per dragomanni di Venezia alla fine del XVII secolo. – *Quaderni di Studi Arabi*, 1987–1988), 5–6, 479–498.

Lucchetta 1989: Fr. Lucchetta. La scuola dei 'giovani di lingua' veneti nei secoli XVI e XVII. – *Quaderni di Studi Arabi*, 1989, 7, 19–40.

Mantran 1997: R. Mantran. L'École des jeunes de langues: L'exemple vénitien. – *Istanbul et les langues orientales: Actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'École des Langues Orientales Istanbul 29–31 Mai 1995*. ed. F. HITZEL. Paris–Montréal, Paris Eds L'Harmattan, 1997, 105–108.

Meral 2013: A. Meral. Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire. – *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2013, 42, 105–155.

Ortega 2014: St. Ortega. Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman – Venetian Encounters. – *Transculturalisms 1400–1700*. eds. M. SUZUKI, A. R. JONES, and J. SINGH. Burlington, Ashgate Publishing Company, 2014, 15–51.

Paladino 1917: G. Paladino. Due dragomanni veneti a Costantinopoli (Tommaso Tarsia e Gian Rinaldo Carli). – *Nuovo Archivio Veneto New Series*, XVII, 1917, 33, 184–200.

Palumbo Fossati-Casa 1997: I. P. Fossati-Casa. L'école vénitienne des giovani di lingua – *Istanbul et les langues orientales: Actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'École des langues orientales, Istanbul, 29–31 mai 1995.* ed. F. HITZEL. Paris–Montréal: Paris Eds L'Harmattan, 1917, 109–22.

Pederin 1988: I. Pederin. Die venezianische Verwaltung, die Innen- und die Außenpolitik in Dalmatien: XVI. bis XVIII. Jahrhundert.– *Studi Veneziani, Pisa, Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano – Istituto "Venezia e L'Oriente" della Fondazione Giorgio Cini*. Giardini Editori e Stampatori, 1988, XV, 173–250.

Pippidi 2006: A. Pippidi. Tre antiche casate dell'Istria, esempi per lo sviluppo di un gruppo professionale: i dragomanni di Venezia presso la Porta. – *Quaderni della Casa Romena di Venezia*, 2006, 4, 68–76.

Rothman 2009: E. N. Rothman. Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean. – *Comparative Studies in Society and History*, 51, 2009, 4, 771–800.

Rösch 2000: G. Rösch. The *Serrata* of the Great Council and Venetian Society, 1286–1323. – *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City – State. In Memoriam Felix Gilbert (1905–1991) and Frederic C. Lane (1900–1984)*. eds. J. MARTIN & D. ROMANO. Baltimore, The John Hopkins University Press, 2000, 67–88.

Ruggiero 1978: G. Ruggiero. Law and Punishment in Early Renaissance Venice. – *The Journal of Criminal Law and Crimonology*, 69, 1978, 2, 243–256.

Speelman–Özkan 2013: N. Özkan & R. Speelman. I Dragomanni / Dragomanlar. – *Il palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti / İstanbul'daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanları*. ed. Maria Pia Pedani. Venice, Edizioni Ca' Foscari, 2013, 53–72.

Święcicka 2000: E. Święcicka. Interpreter Yovhannes Ankiwrac'i also called Giovanni Molino. – *Folia Orientalia: Studia in Honorem Stanislai Stachowski Dicata*, XXXVI, 2000, 329–342.

Venturini 1905: D. Venturini. La famiglia albanese dei conti Bruti. – *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria.* Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Parenzo, Tipografia Gaetano Coana, XX, 1905, 346–419.

Venturini 1906: D. Venturini. Tommaso Tarsia: dragomanno grande della Repubblica Veneta, al secondo assedio di Vienna per opera dei turchi da una relazione inedita. – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*. Parenzo, Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Tipografia Gaetano Coana , XXII, 1906, 43–136.

Yerasimos 2005: St. Yerasimos. Istrian Dragomans in Istanbul. – *Image of the Turks in the 17th century Europe*. Istanbul, Sabancı University and Sakıp Sabancı Museum, 2005, 36–55.

Žontar 1972: J. Žontar. Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I und Maximilians II, und seine Berichterstattung. – *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Wien, Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, 24, 1972, 169–222.

Abbreviations:

ASVe: Archivio di Stato di Venezia.

CBOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Presidency Ottoman Archives).

Reg.: Registro.

ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ СРЕД ПРЕВОДАЧИТЕ И МОМЧЕТАТА ПРЕВОДАЧИ НА ВЕНЕЦИАНСКАТА РЕПУБЛИКА В КОНСТАНТИНОПОЛ (1551 – 1797)

Волкан Дьокмеджи

Резюме: *Турското езиково училище, което започва дейността си в резиденцията на венецианския байло в Истанбул през 1551 г., подготвя много преводачи (драгомани) и момчета преводачи до 1797 г., тоест до края на Република Венеция с договора от Кампо Формио. Интензивността на преводаческата дейност и малкият брой преводачи довеждат до непрекъсната смяна на техните места на служба и намаляване на контрола и надзора на венецианското правителство и генералния консул (байло) над тях. Дисциплината, необходима за обучението на момчетата преводачи, също е облекчена от време на време по същите причини. Когато всички тези условия се комбинират с определени икономически грижи, богатство и амбиция за напредък, става неизбежно преводачите да извършат някои престъпления. Най-честите от тях са нелоялност, кражби, отвличане и отсъствие. За тези престъпления, които са описани подробно в докладите на венецианския генерален консул и извънредните посланици, са наложени определени наказания от венецианското правителство, Сената, Консултативния съвет (Колегията) и Борда на петимата мъдреци на търговията.*

Dr. Lecturer Volkan Dökmeci
ORCID iD 0000-0001-6486-8755
Kırklareli University
Faculty of Arts and Sciences
History Department
volkanyeditepe@gmail.com

DOI 10.69085/pif20251031

ПРИНОСЪТ НА ФАМИЛИЯТА ВАКАРЕЛСКИ ЗА УТВЪРЖДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ И ОБЩЕСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ

Красимира Вакарелска-Лангхайнрих

THE CONTRIBUTION OF THE VAKARELSKI FAMILY TO THE CONSOLIDATION OF BULGARIAN SOVEREIGNTY AND SOCIAL DEVELOPMENT

Krassimira Vakarelska-Langheinrich

Abstract: *In light of the nineteenth-century foundations of the Bulgarian nation, this case study examines the well-documented lives and circumstances of a single family across several generations. The narrative first discusses their role within the historical context of the Bulgarian National Revival, subsequently tracing their successors who served throughout the two Balkan Wars and both World Wars. Ultimately, this historical heritage culminated in three prominent figures who achieved distinction in the diverse fields of ethnography, human rights, and engineering.*

Keywords: *Chronology, Bulgarian Revival, Balkan wars, First and Second World war.*

Изследването и представянето на български фамилии, допринесли за изкристализирането на българската нация и създаването на модерна България в съвременни граници, е все още слабо засегнат, донякъде пренебрегнат аспект на националната ни историография. Трудно се открехва завесата пред анонимността на възрожденското време, но точно в него сред българския етнос се появяват фамилии и личности с бурни биографии, с неоспорими заслуги за преодоляване на османското статукво и за борбите за национално освобождение и обединение. Следващите поколения, наследили възрожденския им заряд, продължават градежа на страната в политически и научен аспект. Представената статия обхваща житейския път на пет генерации, солидно документиран от българските архиви за период от повече от 250 години.

Във фамилията Вакарелски през XX в. израстват три достойни личности, чието присъствие в историята на България е с безспорни положителни последствия: етнографът – носител на Хердерова награда на Виенския университет, проф. Христо Т. Вакарелски (1896 – 1979 г.), създава първата етнография на България; аграрният инженер с брилянтни идеи за механизация на селското стопанство – проф. Йордан Н. Вакарелски (1919 – 1990 г.), е основател на Аграрния университет в Пловдив; дисидентът Илия Стоянов Минев (1917 – 2000 г.) – „българският Нелсън Мандела", прекарва повече от тридесет години в затворите с идеи и проекти за демократизиране на българското общество. Генетичната им обусловеност на силни личности с реформаторски дух не е случайна и естествено води до идеята да се изследва и реконструира родовото им потекло. Фамилната история започва в село Вакарел в Средна гора и след няколко поколения се прехвърля в с. Момина клисура, Пазарджишко.

Членовете на Вакарелския род в материално отношение са състоятелни личности, въпреки че разполагат с по-скромни икономически ресурси в сравнение с българския възрожденски елит от Средногорието, а селцето Момина клисура не заема предно място в ранглистата на селищата там. Забележително е, че те притежават проницателност и идеали, което ги издига в духовната сфера като визионери. Историческата щафета от дейни фигури, жертвали сили, средства и живот за националната идея, е извоювала авторитета и издигнала социалната тежест на рода.

Сагата на фамилията Вакарелски започва с изграждането на материална стабилност, радикално действие срещу османците, следва контакт с еснафското съсловие, носещо просвета, дарителство, лични драми във войните за обединението на нацията от 1885 г. и 1912 – 1913 г. и в двете световни войни. Документалният родов корен, който изяснява и хвърля светлина върху техните дела, е с. Вакарел.

Вакарел и Вакарелската махала Кутрази (днес Пауново)

Селището Вакарел и Вакарелската планина са известни още от Античността. През тях от най-дълбока древност преминава единственият сухоземен път (Диагоналният път), свързващ Европа с Изтока. Тази най-важна пътна артерия на Балканския полуостров, назован от римляните Via Diagonalis, Via Militaris, е имал основно стратегическо значение. В хилядолетна карта, създадена от Клавдий Птолемей (100 – 170 г. от н.е.), Вакарел е обозначен с името *Terta* (Гунчев 2014: 69) или *Teita* от старинен екземпляр, съхранен в библиотеката на St. Gallen в Швейцария. В друга старинна карта – Tabula Peutingeriana, с пътищата на Римската империя от Англия до днешна Шри Ланка, също е отбелязан Вакарел с името *Sarto* **(обр. 1)**. Картата е от 361 – 363 г. от н.е., с необичайно големи размери – 6,75 х 0,34 м и е изложена в музея на гр. Аугсбург, Германия.

Вакарел бива присъединен към Българското царство в периода на Иван Асен, когато през 1194 г. София бива включена в неговите предели. Селището е представлявало стратегически (най-високия) пункт по Диагоналния път.

След опустошителните набези на османците около 1371 – 1382 г. околностите на Вакарел са обезлюдени и вилнеят разбойнически шайки. Цяла България е слабо населена след демографския колапс на българската нация през XV – XVIII в.[1] През XV в. новите

[1] По сведения на проф. Божидар Димитров, през XV в. българите наброяват около 1 300 000 души. Това са демографски параметри на една голяма европейска общност – толкова е наброявало тогава населението в съвременните територии на Англия, Франция, Германия. Един век по-късно българите са само 260 000 души и са останали толкова в течение на още два века – демографският прираст бил ликвидиран чрез геноцид, потурчване, емиграция. (Димитров 2005: 134).

владетели заселват в обезлюдения Вакарел бойни българи, по предание войводи, зачислени като дервенджии, за да пазят пътя и пощата. На мъжете е носена храна от Панагюрище и им било разрешено да си вземат жени от голямото пазарско с. Очуша. (Гунчев 2014: 73 – 78) Самото разположение на Вакарел между София и с. Ветрен, по Диагоналния път с множество пътници, които почиват и нощуват там, спомага за разкрепостения дух на жителите му. Населението остава доминантно българско и Вакарел запазва своя етнически облик с поддържането на църква на роден език в мрачните за българската народност столетия. От 1557 до 1767 г. селището се числи към сръбската Ипекска патриаршия, което повдига славянското богослужение и писменост. До началото на XVIII в. във Вакарел се е издигала старинната църква „Св. св. Петър и Павел“, така наречената „Шарена църква“, изградена от камък и тухли (червеникави и морави триаски пясъчници) – строителство, характерно за периода на Втората българска държава. Немският пътешественик Герлах през 1578 г. отбелязва, че това е „хубава“ (feine) черква, покрита с дърва (Гунчев 2014: 80 – 82).

Трагедията на селото настъпва през 1737 г., когато поради поредната турско-австрийска война и настъпването на австрийските отряди към София и Кюстендил, българите надигат глава. Центърът на заверата е манастирът „Св. Спас“ над с. Долни Лозен и в нея участва митрополит Симеон Самоковски със светското име Симеон Попович. Заговорът е осуетен и османците предприемат наказателни операции. Поп Вучо от Вакарел описва така картината на погрома: „Писах аз грешен поп Вучо, поп при поп Стоица в Рельово. Тогава беше размирно време. Тогава турците превзеха Ниш. Мъжете посякоха, жените поробиха, стоката откараха – овце, говеда и коне. И тогава бяха размирици. В лето 7246 (1738 г.)“ (Гунчев 2014: 85). Триста и петдесет люде – свещеници, монаси, софийски граждани и хора от околните села – в това число и вакарелци – биват убити. Същият поп Стоица от с. Рельово, свещеник в „Шарената църква“, е обесен заедно с брат си Петър, а църквата – разрушена до основи. Жителите на Вакарел се разпръскват, скриват се по горите и така възникват повече от двадесет махали, разположени като сателити около старото село и Диагоналния път.

Оцелелите членове на вакарелската фамилия Гергевци се заселват в махалата Кутрази (днес с. Пауново) и остават в историята като най-стария и многолюден род в това село (Гунчев 2014: 106). Този старинен български род Гергевци (по-късно Барямци, Гарчовци и Кметци) е пример за известното материално благоденствие, настъпило през XVIII в. Това са били упорити и работливи планинци с по около двеста декара гори и ниви, с 200 – 250 глави добитък. Гергевци са се занимавали със земеделие и скотовъдство, най-вече овцевъдство. Като предприемчиви българи, те поемат в свои ръце търговията и доставката на дребен рогат добитък. Трябвало е да се задоволява нуждата на Османската империя от месо, масло, сирене, кашкавал, суджук, пастърма, както и за износ – главно вълна и кожи. През десетилетията преди Освобождението българските земи са едни от най-икономически развитите области на империята. През XVIII в. от България се е изнасяло огромно количество овце. Вакарел е бил на трето място в България по брой на овцете (Драганова 1993: 11). Едрите собственици чорбаджии са разполагали с 1000 до 5000 глави овце, отглеждани като мигриращи стада. По-заможните българи като Гергевци са практикували полуномадско овцевъдство, като мъжете, опитни пастири, са правили преходи със стадата във високите части на планините, а през зимата са се спускали към Тракийската низина. Продукцията, произвеждана от овчарите, се е преработвала в селището, където цялото

семейство е било ангажирано с преработката на вълната, изготвянето на месни продукти: суджук, пастърма и др. (Стойнов 2008: 10).

Животът на вакарелците остава патриархален, както във всички български селища, запазени от чужди националности, но се откроява със своите особености. Самото (ново) основаване на Вакарел от борбени личности дава начален тласък на свободомислие, подкрепено от двеста години славянско богослужение през периода, когато в социално-културен аспект България се е намирала в безпросветност. Впечатляващата акция на архиереите през 1737 г. активизира плановете сред населението за ново бъдеще на българската общност. Формират се личности с неотстъпчив и рязък характер, със съхранено българско самосъзнание.

Първа генерация: Геро (Гергин) Урушки (1787 – 1840 г.)

Основателят на рода Вакарелски Геро Урушки е роден във вакарелската махала Кутрази (днес Пауново) по време, когато селището е наброявало петнадесетина къщи. Името Урушки явно произлиза от дейността му като юрук – турско обозначение на номадски пастир[2]. Геро Урушки продължава фамилната традиция и развива уменията на опитен животновъд с познание за ботаническия състав на пасищата в планините. Мирният му живот обаче не продължава дълго.

Геро Урушки израства по времето на кърджалийските погроми над подвластното християнско население. Османската империя се намира в дълбока криза и нейният очертаващ се колапс бива предопределен от архаичната феодална система, неуспешните войни и неудачните опити за преструктуриране на армията и финансите. Султаните реформатори Селим III (1789 – 1807 г.), с предприетите стъпки за въвеждането на наборна войска, и Махмуд II (1808 – 1839 г.), с унищожаването на Еничарския корпус, довеждат до това, че хиляди еничари и дезертьори от армията се превръщат в бандити (Шиваров 2021: 83 – 84).

Всеобхватната историческа картина на тоталния „Хаос“, царящ в българските земи, е обстойно документирана от проф. д-р Вера Мутафчиева. В планинските райони на Пазарджишко, Ихтиманско и Софийско, обграждащи Вакарел, се съсредоточават обединени кърджалийски сили. В края на 1792 г. кърджалиите съсипват с. Долна баня, а през 1793 г. следват грабежи и насилия повсеместно в Самоковско и Ихтиманско, като опустошават и опожаряват Копривщица (Мутафчиева 1993: 102 – 107). Допълнително през 1798 г. преминава 120 000 турска военна колона, насочила се към Видин и съпроводена от башибозук. В своето житие Софроний Врачански представя драматичните последствия от нея – мародерства и безчинства не само в Арбанаси през 1798 г., а и във вакарелските села. Софроний разказва автентично, не като наблюдател отгоре, от върха на ранга си, а като смъртен човек, който се бори да оцелее като всеки друг българин (Попгеоргиев 1903: 93 – 94). През 1800 г. кърджалийският главатар Синан-бюлюк баши плячкосва Белово, недалеч от Вакарел (Станев 1936: 12 – 13). Години по-късно развилнелите се пазарджишки еничари сриват българската църква в града, извличат преосвещеника Дионисий Агатоникийски, за да го убият, а самите управители на града от рода Казанозовци, се спасяват с бягство в планинските села (Захариев 1870: 51).

В тези разрушителни размирици обаче изкристализира решителността на българите за отпор към османците и шайките мародери. На места християнското население

[2] Юруците са тюркски номади, които се заселват на различни места в Османската империя и постепенно са асимилирани от османските турци. Те са посещавали Панагюрска Средна гора и оттам идва името на българските пастири с подвижно овчарство.

от пострадалите селища се въоръжава и в Средногорието се създават чети за самозащита (Гунчев 2014: 88). В тази фаза на борбена промяна се включва като четник и Геро Урушки с антиосманска нагласа, което води до конфликт с официалната власт. Турците успяват да го арестуват и го подкарват към Самоков, център на съответната кааза (област) и средище на съдебната и административната власт. По пътя, при нощувката в българско ханче, Геро Урушки успява да избяга с помощта на собственика му. Опасявайки се от османски репресии над семейството си, той скрива жена си с двете си момичета в саята-овчарник в гората към с. Чукурово (с. Габра). Оттам на кон се спуснал последователно по течението на р. Очушница и р. Марица и така достигнал землището на с. Момина клисура **(обр. 2)**.

Беглецът се оказва в бедствено положение – без дом, без земя, без роднини, без имота си, преследван повсеместно от властта. Хранил е надежда да се скрие в горите на Средна гора, тъй като Тракийското поле е било пълно с турско население. В с. Момина клисура успява да се цани за овчар, с което започва кардиналната промяна на живота му. Заселва се на скрито, на планинския склон срещу селото, с обширен поглед за наблюдение към скалния пролом на р. Марица и пътя. Топонимът „Герови ниви“ – площи на юг от местността Ченговец – пази живо и до днес неговото име. Геро избрал най-доброто за заселване място на южните Средногорски склонове с изворна вода. Издигнал типичната еднокатна вакарелска къща направо на земята, направена от плет, измазана с кал и покрита със слама (Гунчев 2014: 127, 198). Първата му грижа е била да изоре нови ниви, като разчисти горичките по поляните около скромната му хижа. През 1820 г. прибира близките си – жена и две дъщери. Умира рано, по семейни предания завършва живота си в затвора в Самоков.

Втора генерация: Христо Геров (Вакарелеца) (около 1830 – 1878 г.), син на Геро Урушки

Летописецът на Пазарджик и Пазарджишката област Стефан Захариев (1800 – 1871 г.) дава следната лаконична характеристика на селото от средата на XIX в.: „Момина клисура – село в устието на прохода на 1/4 час далеч от р. Марица, дето стоят развалините на стария мост. [...] с 60 къщи, 1 черква, 1 училище с 15 ученика, 4 хана и 240 жители. Българи дърводелци, въглищари и земеделци.“ (Захариев 1870: 25).

Детството на Христо Геров (Вакарелеца) свършва рано, загубвайки баща си на млада възраст. Остава сирак и се налага да чиракува в Татар Пазарджик. Юношата попада в обстановка и в духовно-просветна среда, която е коренно различна от тази в селото. Населението на с. Момина клисура е с невисок ценз на образование и с традиционни занятия, докато в Татар Пазарджик по това време 70% от жителите му са занаятчии и търговци. Христо живее в тази по-образована среда през средата на XIX в., по времето на видния родолюбец и радетел за българска църква и училище Стефан Захариев[3]. Броят на свещениците, писарите и учителите с годините нараства, т.е. оформя се просветен кръг с интерес към първите български списания и вестници (Захариев 1870: 18 – 20, 50). Самият Ст. Захариев е дописник на периодичния печат във: в. „Съветник“, в. „Турция“, в. „Време“, в. „Македония“. Не само в тази среда, но и сред занаятчийското съсловие, в това число и Христо, се разпространяват и дискутират новините от Балканите и Европа.

[3] Още през 1823 г. избягали монаси (поради турските нападения) от Зографския манастир започват да преподават на български език в новото българско училище. През 1837 г. в Пазарджик бива издигнат катедралният храм „Свето Успение Богородично“, а през 1845 г. се открива класно училище, в което занятията се водят също на български език.

В града доминират типичните за градското стопанство професии: средни търговци, бакали, фурнаджии, кафеджии, ханджии, бръснари и др. Занаятите в Пазарджик са на почит, а еснафът е от най-богатите и уважавани личности. Христо чиракува последователно към три еснафа – папукчии, касапи/колачи и абаджии, при които се полага наемен, но специализиран труд. Заплащането на чираците около Кримската война (1853 – 1856 г.) е варирало от 60 пари (един турски грош е бил 40 пари) до 2 гроша, понякога и закуска – сух хляб и чесън. Приходът на майстора е възлизал от 10 до 15 гроша (Снегаров 1928: 69 – 71). Майстори, калфи и чираци получават надници на ден или на парче. Денят се смята от заран до вечер, затова летните и зимните надници са различни.

Христо остава пет години в Татар Пазарджик – време, достатъчно да опознае живота в града с различните му фасети и да възмъжее. В новото за него занаятчийско съсловие той усвоява умението да борави не само с различни уреди и технологии, но и с мерки, числа, пари, лихвени проценти, водене на тефтери и др. Добавя се и теснят допир с търговската прослойка. Татар Пазарджик е не само център за размяна на стоки между полското и планинското население в областта, но и важен партньор на български, сръбски, виенски, влашки, цариградски и други предприемачи. Пазарджишките търговци участват в много панаири, особено в Узунджовския, като още през 1855 г. предлагат стоки на международното изложение в Париж. Пребиваването на Христо в големия град развива в него прагматичен усет за реалните потребности на пазара. Запознава се с новия стопански манталитет, сбогува се с турския дух и мудност, получавайки нагледна представа за ролята на стопанската инициатива. Така към симбиозата от унаследената хайдушка жилка от баща му и уменията му на пастир и касапин се добавя трезвият търговски нюх. Тези качества на един български „selfmademan“ обясняват издигането му като самостоятелен и успешен животновъд и търговец десетилетие по-късно.

След петгодишното си пребиваване в града Христо не намира работа нито там, нито в родното си село. Търсейки препитание, се установява в с. Очуша, при заможния ханджия Никола, притежател на голямо стадо овце. (От столетия съществува родова близост между хората от вакарелските селища и с. Очуша.) Като потомствен пастир с професионално умение на касапин той предлага на ханджията да кара сам овце до съседните села и там на място да ги коли и продава. В тази си дейност все още млад „аджамия“ показва старание, находчивост и добра ориентация за пласирането на месната продукция. Но във вътрешния стопански живот на Османската империя съществува местна локална изолация. Затвореното стопанство, липсата на каквито и да е канали за комуникация и страхът от излизането извън малкото населено място поради върлуващите шайки бандити в горските усои, унищожават всеки опит и инициатива за промяна. Христо е трябвало да прекарва стадата си сам и да оцелява с тях[4].

Старият ханджия се съгласява и Христо със значителен риск закарва няколко пъти 200 овце през планинските местности до съответните селища и Белово, като коректно връщал спечелените пари на собственика. Ханджията се разплащал щедро с него и така след време с честен труд спечелва достатъчно, за да купи собствено стадо.

Важен фактор за неговото замогване изиграва строежът на железницата на барон Хирш 1868 – 1873 г. По това време в Белово

[4] Безпътицата, в която се е лутала централната власт, продължава. След кърджалиите през средата на XIX в. разбойничеството не стихва. Към бандите турци и черкези се добавят арнаутите – пиянцалии, докарани от Македония, от областта Пиянец за полски пазачи, но от пазачи те се превръщат в разбойници. (www.pzhistory.info (03.2024))

са живели повече от 200 чужденци – австрийци, италианци, сърби, черногорци, далматинци, като инженери, техници и специалисти, както и 1000 наемни работници, всекидневно нуждаещи се от прясна храна. С рядко трудолюбие и гъвкаво нагаждане към новия и ненаситен пазар на животновъдни произведения в Белово, той придобива завидно състояние. Христо – синът на пришелеца от Вакарел, бива наречен от съселяните си Христо Вакарелеца и така остава името на фамилията[5]. Натрупал широк житейски опит, той не остава „обикновен" българин, който трудно поминува, напротив. Предприемчив и напорист като своите предци, Христо налага своето присъствие в живота на селската общност. Трудил се е като „хала" (Маринков 2006: 93), умножавайки стадата си с овце, кози и говеда, като построява нови каменни сгради за тях и чираците му в местността Брайновец и разработвайки нови площи за нивя и ливади (Лангхайнрих, Петкова 2024: 18 – 19). Христо следва стратегия, насочена към земята – траен гарант за доходи, въпреки че главните му приходи идват от животновъдната продукция: месни и млечни продукти, вълна и кожи.

Като вещ стопански деец, добива значително състояние и закупува къщата на Хаджикостови с обширен двор, на чието място в центъра на селото се намират пет парцела на неговите синове и внуци от рода Вакарелски. Съвременната сграда на кметството на с. Момина клисура е построена върху земята на семейството на етнографа проф. Христо Т. Вакарелски, до нея е тази на проф. Йордан Н. Вакарелски.

Опасността обаче го е дебнела в лицето на черкезите, заселили се след Кримската война и покоряването на Кавказ от Русия през 1863 г. в с. Юручево, недалеч от Костенец. Покорените черкези – около четвърт милион биват насилствено заселени на българска територия, съгласно договорите между Османската империя и Русия. „Това са нови гости на България, които живеят с грабежи и най-много страда селското население и търговските кервани" по думите на Димитър Благоев (Благоев 1906: 26). Те биват настанени в къщите на българските семейства, които са прогонени и се оказват без дом. Австрийският етнограф и пътешественик Феликс Каниц представя този исторически факт в своя картина **(обр. 3)**.

Мюсюлманските разбойнически банди нападат, ограбват и отвличат добитъка на българските селяни, в това число и на Христо Вакарелеца **(обр. 4)**. Силният му характер го тласка към активни действия. Със своите пастири проследява черкезите, пресреща ги по преки пътеки и с един удар на боздугана си поваля предводителя им, докато другите биват разгонвани с пушечни залпове. И до днес са останали названията: Черкезката долчина и тепе (хълм) Черкезица до нея. При второ нападение Христо настига разбойниците под гара Костенец и в полето се разправя с тях. На третия път убива и предводителя на черкезите от с. Юручево. Смелостта на Христо Вакарелеца е била пословична, че да срещне в очи главатаря и в ръкопашен бой с боздуган да го обърне в бяг[6]. Българите не са имали право да носят оръжие и европейските пътешественици подчертават контраста между поданиците християни и окичените с всевъзможни оръжия мюсюлмани. Със своите другари Христо унищожава също поста на турците – стражева кула, заедно с неговия началник Чер арапин (Маринков 2006: 93). Кулата на поста се е намирала в местността Гайтановец и е охранявала дефилето на Момина клисура (Лангхайнрих, Петкова, 2023: 19).

[5] Оженва се за Катерина в с. Момина клисура и се сдобива с петима синове и една дъщеря: Мине (1850 – 1885 г.), Иван (1852 – 1905 г.), Михаил (1854 – 1906 г.), Дамян (1856 – 1913 г.), Ерина (1860 – 1920 г.) и Ангел (1862 – 1924 г.).

[6] В историческия музей на Перущица е запазен оригинален боздуган от тази епоха.

Като възрожденец с боен дух Христо е бил в контакт с поп Михаил Радулов (1832 – 1917 г.), председател на частния революционен комитет в Белово. От 1873 до 1875 г. телеграфист и началник гара на Белово е апостолът Тодор Каблешков, който на 28.04.1875 г. в църквата „Св. Никола“ основава революционния комитет. Христо Вакарелеца не само поддържа комитета в Белово, но и участва в Априлското въстание през 1876 г. Отхвърляйки диктата на материалните блага и ангажирайки се в една реално погледнато „невъзможна мисия“, той се присъединява към Хвърковатата чета на Бенковски в Белово на 25 април 1876 г. и остава на позиция на вр. Еледжик. На 1 май 1876 г. трихилядна турска войска от Ихтиман, придружена от башибозук и черкези, нападат Еледжик и настъпва всеобщ погром. Христо Вакарелеца е ранен, но познавайки дивата природа и околността, оцелява. Двадесет и две години по-късно – през 1898 г., името му влиза в списъка на „всички убити, обесени, помъчени хора и изгорели здания по време на турските свирепства от 1876 г. в община Момина клисура“. Списъкът съдържа 11 имена, под № 10 е Христо Вакарелеца. Общото число на изгорелите здания е 42 **(обр. 5)** [7].

По време на Освобождението през януари 1878 г., когато руските войски наближават София, черкезите се изтеглят, мародерстват и, търсейки възмездие, изненадващо нахлуват в селото. Христо Вакарелеца бива предаден и убит от тях.

Представената личност въплъщава най-ценните качества, съхранили българската нация. Следващите Вакарелски поколения носят дълбокия отпечатък на неговия идеал столетие след него.

Трета генерация: синовете на Христо Вакарелеца в защита на Съединението:

Мине Вакарелски (1850 – 1885 г.), Иван Христев (1852 – 1905 г.), Дамян Христев (1856 – 1913 г.)

Напористият дух на Христо Вакарелеца се предава и на следващата генерация, готова да отхвърли решението на Берлинския конгрес (1878 г.), разкъсал Санстефанска България на пет части. Берлинският диктат предизвиква гняв и разочарование в цяла България. Населението на Пещерска и Ихтиманска околия е масово засегнато от разрушените стопански връзки и колабиралия търговски трафик между София и Пловдив. Вакарелските села остават в свободното Княжество България, а моминоклисурците се оказват в пределите на Източна Румелия, губейки не само пасищата от традиционната си скотовъдна база, но и достъпа до необходимия дървен материал за огрев и строителство. Жизнено важният търговски оборот с животински продукти на семейството спада катастрофално поради двойното обмитяване на границата между Княжество България и Източна Румелия (Митев 1986: 64).

За селищата по горното течение на р. Марица допълнително нараства опасността от разбойническите банди, съставени от емигрирали башибозуци, черкези и турски чиновници, установили се по долините на р. Места и р. Струма. Якоруда, Белица и Разложкият край по това време са част от Османската империя. Добавят се бежанците след кървавото потушаване на Кресненско-Разложкото въстание (1878 г.), потърсили спасение в Сестримо, Ихтиман и Костенец (Митев 1986: 65).

Готовността за съпротива срещу несправедливото поведение на Европа нараства и навсякъде в селищата се създават комитети „Единство“ с цел обединение. Изпитаният революционер Отон Иванов, оцелял след

[7] НБКМ – БИА, ф. 705, оп. 1, а.е. 4, л. 16 – 17.

Априлското въстание през 1876 г., основава 67 комитета, т.е. гимнастически дружества в Пазарджишката област през 1879 г. Целта им е „да бдят над военните упражнения, да събират волни помощи и да приготвят населението, за да може един ден да запази правата си дори и с оръжие в ръка“ [8]. В с. Момина клисура комитетът е съставен от Ангел Павлов и Петко Христев[9]. Шест години по-късно, на 6 септември 1885 г., е обявено Съединението между Княжество България и Източна Румелия като закономерен и логичен акт за възстановяване на националните права.

Очаквайки нападение от турска страна, стотици доброволци от Пещерската и Ихтиманската околия се стичат в Пещера, където са казармите на Пещерския отряд. За дружинен командир е назначен 23-годишният капитан Еньо Денчев, произведен в капитански чин на 13 септември 1885 г., заедно с 49 други млади офицери[10].

Тримата братя Мине Вакарелски, Иван Христев (Вакарелски) и Дамян Христев (Вакарелски) постъпват като доброволци в Пещерския отряд. Той се числи към Източния корпус, разгънат за война с Османската империя, чиято граница с България преминава по Родопските и Рилските върхари. Най-младият брат Дамян Христев бива зачислен към Горнобанската чета (Костеничката чета), отбраняваща Рилските долини[11] **(обр. 6)**, а средният брат Иван е включен в I Дружина на Пещерския отряд. Героят на фамилията Вакарелски – Мине Вакарелски, е ратник от I рота на II Дружина от Пещерския отряд с пушка № 65678 **(обр. 7)** [12].

На 2 ноември 1885 г. в шест часа сутринта Сърбия обявява война на България. Сраженията срещу сърбите се разгарят на 5 – 7 ноември на Сливнишките височини, на 32 км западно от столицата[13]. Положението на българската армия е особено критично и идващите на помощ войници, заедно с Мине Вакарелски, встъпили в поход към София на 6 ноември, в студен ноемврийски дъжд, подбити и обосели, по мъчно проходими и кални пътища извършват исторически поход към Пирот (Сърбия), т.е. осемдневен изнурителен път от около 220 километра без почивка. Ето как очевидец описва този легендарен марш:

„... Задигнали бяха цялото мъжко население. Възраст най-различна. Като почнеш от 18 г., та до 50. И пушките различни. Върви туй множество свят, като да не усеща умора. Някои от Саранбей, а други от самата турска граница – все пеш. Върви, шуми, пее и крещи.

Офицери много рядко. На триста – петстотин души един. Подофицери или фелдфебели, произведени по нужда...

Тази войска „печенеги“ я казваха. Южнобългарските дружини.

Но над тая външна пъстрота владееше дълбоко вътрешно единство. Тая пъстра маса включваше в себе си най-жизненото, най-мъжественото, което можеше да даде областта южно от Балкана, при това въодушевено от най-чист патриотизъм и съревнование“[14].

Тази патетична картина трябва да се допълни с трезвото описание на реалността в тила на българската армия от началник-щаба на Западния корпус капитан Стефан Паприков. В своите спомени той представя критичното положение на българската войска, включващо нередовната комуникация с щаба от страна на отрядните командири, недостатъка на храна за войската, отдалечена от Со-

[8] ДА – Варна, ф. 780К, оп. 1, л. 133 – 134.

[9] ДА–Варна, ф. 77К, оп. 1, а.е. 34, л. 7.

[10] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 1, л. 10, 13, 43.

[11] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 33.

[12] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 54.

[13] На 6 ноември левият фланг на българската армия, т.е. Радомирският отряд, с около 2000 души успява да задържи цялата сръбска Моравска дивизия в състав от 12 000 души, а на следващия ден бушува битката за Гургулят, в която чрез щикова атака българите удържат победа.

[14] ЩА 1925: 132.

фия, липсата на обоз, който да вози ежедневната храна, липсата на запас от хляб и сухари, хроничния глад и безсъние на войниците, хаотичния безпорядък и на места лутащите се войници, изоставени от своите офицери. Слабостите на военните кадри са обусловени от обстоятелството, че командири до Съединението са само „сублатерни“, т.е. младши офицери. Сраженията са случайни, липсва и обмислен план (Паприков 2011: 217, 421, 555 – 556, 559, 569).

Пещерската дружина бива присъединена към отряда на капитан Христо Попов с направление южния Черни (Църни) връх пред Пирот. На 14 ноември 1885 г. започва общобългарско настъпление и легендарният марш на пещерци продължава през гориста, изключително стръмна местност, осеяна със скали. Дружината попада под усилен неприятелски обстрел и кап. Хр. Попов извиква на кап. Денчев опасността да се елиминира. (Липсва време да се пишат заповеди.) Пещерци се концентрират в гънка пред Черни връх, защитена от сръбските залпове. Пада мрак и солдатите, въпреки че са гладни, заспиват от изтощение. Капитан Денчев съзира заплахата поверената му част да бъде тотално унищожена по голия скат при щурм на върха през деня или даже при ясна лунна нощ.

Командирът Денчев попада в непредвидена ситуация и сам взима важното тактическо решение върхът да се атакува късно вечерта. В тази операция най-важното е бързината в действията и запазването на порядъка сред войниците, въпреки убийствения пехотен обстрел. Късно вечерта кап. Денчев убеждава кап. Кръстьо Бахчеванов, водещ дружина от съседния I Софийски Княжески полк, за съвместни действия срещу сърбите и получава обещание от последния за подкрепа. Кап. Бахчеванов поема задължението да даде знак за предстоящото нападение „с втурване на щик“. В уговореното време (22:00 часа) обаче, знакът не идва, тъй като самият Бахчеванов отсъства. Кап. Денчев сам повежда пещерци в атака без обещаната помощ. Знаменитата нощна атака на южния Черен връх пред Пирот по идея на кап. Денчев е проведена стремително от Пещерския отряд и е представена за първи път в неговите документи[15]. Това е първата нощна атака в хронологията на младата българска войска, описана прецизно, в много жив стил от него.

Героизмът на пещерци обаче потъва в забравата поради „старателно икономисваната истина“ от кап. Бахчеванов от I Княжески полк, който, въпреки че сам не е участвал в акцията, приписва заслугата на себе си и неговата рота и така донася съобщението до Западния Корпус (Лангхайнрих-Вакарелска 2025: 214 – 225).

Героят на фамилията Вакарелски – Мине Вакарелски, участва в атаката на Пирот на 15 – 16 ноември 1885 г., където без вест пада убит, заедно с 57 други войници[16]. Синът на загиналия Мине приема името на баща си и така възниква клон на Вакарелската фамилия с новото име Миневи. Дисидентът Илия Стоянов Минев е внукът на Мине Вакарелски.

Дамян Хр. Вакарелски, загубвайки своя брат, дава обед с личната си земя и средства да се построи църква „Свети великомъченик Георги“ в с. Момина клисура, останало години наред без храм. В селото от 1868 г. липсват църква, църковни книги и свещеник, единици са грамотните хора. Той, заедно със съпругата си Вела Вакарелска, дарява на селото равната си нива до р. Марица и многократно поддържа финансово строежа до завършването му през 1899 г. По-късно през 1922 г. на този Вакарелски имот бива построено и първото училище в с. Момина клисура. И до днес на мраморния под пред олтара на църквата „Св. вмчк. Георги“ е издълбано името на Дамян Христев (Вакарелски) като спомоществова-

[15] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 7, л. 2 – 22.

[16] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 55, 75.

тел, а на южната фасада е поставена паметна плоча за него и съпругата му **(обр. 8)**. Като спомоществовател Вела Вакарелска получава доживотно право на стол в храма по време на духовната служба. Семейството остава с дълбоки православни корени и в продължение на десетилетия Вакарелски са членове на църковното настоятелство и съответните комисии[17]. Фамилията завоюва авторитет сред населението на двете села – Момина клисура и Дъбравите, и членовете ѝ поемат ръководни позиции като общински съветници с решаващ глас и кметове[18].

Четвърта генерация: Никола Д. Вакарелски (1888 – 1945 г.), син на Дамян Вакарелски

Децата на Дамян Вакарелски остават убедени християни с хуманни и демократични идеи в най-тежките години на войни и политически сътресения.

Първородният син на Дамян – Никола Вакарелски, след основното си образование в селото постъпва в известната Мъжка гимназия „Иван С. Аксаков“ в Пазарджик. За едно селско момче това е рядко изключение, като се има предвид, че в началото на XX в. малък процент от мъжкото население в страната е грамотно. Търновската конституция въвежда принципа за безплатно и задължително първоначално образование за всички поданици, но той започва да се реализира едва в учебната 1909/1910 година. За първи път се прилага Законът за народното просвещение в Царство България от 1909 г., който въвежда задължително образование до 14-годишна възраст. Въпросът за образователната система обаче не е окончателно решен поради липсата на материални условия за нейното развитие. Липсват училищни сгради или те са недостатъчни за броя на децата и класовете. В с. Момина клисура сградата на училището е издигната едва през 1922 г. до църквата върху Вакарелския имот.

Пребиваването на Никола в Пазарджик представлява значителен финансов разход за семейството, но във Вакарелската фамилия образованието на децата е на първо място. Младежът се озовава в Пазарджик в необичайното време на „Българското икономическо чудо“. Българската държава трябва да развива една изостанала и примитивна икономика след 1878 г. От 1903 – 1904 г., със Закона за насърчение на местната индустрия от 1895 г., започва икономически подем и възникване на нови индустриални клонове[19].

В Пазарджик, център на богат селскостопански район, дребното занаятчийско и разпръснато манифактурно производство се замества макар и бавно с индустрия и модерен транспорт. В периода 1888 – 1900 г. са построени оризарна, мелница за брашно и работилница за манипулиране на тютюн за износ. В началото на XX в. осемдесет процента от населението намира прехраната си в земеделието. В областта на земеделското производство започва трансформация от зърнените към техническите култури – тютюн, рози, коприна и др.

Картината в селата значително се променя. В Източна Румелия след оттеглянето на руснаците през юли 1879 г. се завръщат 100 000 мюсюлмански бежанци като собственици на обширни владения. Българските селски стопани са задължени да изкупуват имотите на турците. Липсва организиран кредит, намесват се частните кредитори с огромни лихви

[17] ДА – Пазарджик, ф. 198К, оп. 1, а.е. 4, л. 2, 5, 7, 9, 11.

[18] ДА – Пазарджик, ф. 474К, оп. 1, а.е. 1, л. 60, 74 – 93.

[19] Броят на фабриките се развива по възходяща линия, основават се акционерни дружества, строят се железопътни линии и шосета, издигат се големи обществени сгради: Българската академия на науките, Държавната печатница, Орлов мост в София и др. На 25 август 1892 г. в Пловдив триумфално е открито Първото българско земледелческо-промишлено изложение с техническите новости: фонографът на Едисон, летящият балон на Йожен Годар, вършачки, българска парна машина и др.

и селячеството натрупва големи задължения. Лихварите изземват земите на българските собственици поради възходящите дългове и броят на безимотните нараства (Димитров 2013: 149, 174).

В това интензивно време изниква, както навсякъде в Европа, социалното неравенство. Контрастът между живота на фабричните работници, дюлгерите, ратаите, калфите и др. и този на индустриалците, едрите търговци и чифликчиите е факт. В работилниците, дюкяните и чифлиците 14-годишни деца си изкарват хляба с 12 – 15 часов труд. Работният ден възлиза от 14 – 16 – 18 часа, като едва през 1910 г. той бива намален на 9 – 11 – 12 часа поради борбата на Синдикалните съюзи. Синдикалното движение в България е твърде младо – започва едва през 1902 – 1903 г. в резултат от изостаналото икономическо развитие на страната (Димитров 1982: 73 – 88). Същото важи и за социалистическото движение, което няма широка социална база. Това е движение на прогресивната интелигенция, което не може да се опре и използва опита на едно предварително организирано и развито професионално движение, познато в Европа. Учители, адвокати, студенти и ученици съставляват движещата му сила. Социалистическите идеи проникват в Пазарджик чрез учениците в Пазарджишката гимназия. Младостта изисква справедлива подредба на държавата и социално законодателство. Осемчасовият работен ден бива въведен едва през 1919 г. от социалдемократическия лидер Янко Сакъзов – тогава министър на търговията, промишлеността и труда.

Никола чете усърдно и се включва в марксическия кръжок на гимназията, което повлиява сериозно на мирогледа му и затвърждава политическите му възгледи. Само на 17 – 18 години той се оформя като будна и харизматична личност, която е способна да увлича и убеждава, влизайки в остри полемични спорове със съучениците си. Никола Вакарелски е една от първите личности, чрез които социалистическите идеи проникват в родното му с. Момина клисура през началните десетилетия на XX в. Двамата му братя Иван и Лазар Вакарелски са силно повлияни от него и от най-напредничавите за времето си политически течения. Заложената родова ангажираност в обществения живот при тях се проявява в най-млада възраст.

По-младият брат Иван Д. Вакарелски следва Никола в Пазарджишката гимназия, която завършва с успех. Двамата са и типичен пример за новото поколение на XX в. с откъсването му от традиционното земеделие и усвояването на нова категория професии, изискващи образование, задълбочени познания, дисциплина и вяра в прогреса. Братята владеят добре природните науки: Никола избира техническо направление с професия железничар, а Иван като добър математик – финансовото дело като бирник и секретар-бирник в пазарджишките и пловдивските села.

Мирният живот приключва през 1912 г. След кървавото потушаване на Илинденското въстание през август 1903 г. и последвалите кланета над непокорното българско население в градовете Щип и Кочани в Македония през 1912 г., удря часът на Освободителната война. Политическата ситуация на Балканите се изостря[20].

Технически образован, Никола Вакарелски е зачислен в 22-ри пехотен Тракийски полк към 7-ма Рилска дивизия[21]. На 5 октомври 1912 г. войната с Турция е обявена. Полкът потегля към Македония, стремглаво се спуска към Царево село (днес Делчево), Пехчево (Черната скала), Кресненското дефиле на р. Струма и така създава клин в тила

[20] Правителствата на България, Сърбия, Черна гора и Гърция сключват таен военен съюз срещу Турция с цел освобождаването на европейските владения на империята в Тракия и Македония (със стремеж към окрупняване на териториите си).

[21] ДВИА, ф. 80, оп. 1, а.е. 67, л. 604 – 605.

на турците. На 20 – 24 октомври в бушуваща снежна хала войниците атакуват заледения мост над р. Струма и прекъсват жп линията за Солун. Българите освобождават Петрич и Южна Македония с Гевгели, Дойран и Яница.

Седма Рилска дивизия предприема общо настъпление към Солун, но усилията ѝ са без резултат. Гърците влизат в преговори с коменданта на града и чужди представители. Градът се предава на гръцката армия и Тексим паша, разбит от българите още в Кресненското дефиле с 30 000 армия, незаслужено капитулира пред гърците. Докато 7-ма Рилска дивизия воюва и побеждава противника, сърби и гърци извличат изгоди по дипломатически път.

На 15 ноември 1912 г. Тракийският полк трябва да се отправи към Дедеагач (Александруполис). Маршът е в тъма, вода и лепкава студена кал, покрай трънени плетища в изгорени или изоставени села. Войниците са без сух конец на гърба. Нощувките са в землянки, наводнени от дъжд и сняг, с непоносим пушек от накладения огън вътре, с камъни, върху които може само да се седи, но не и да се спи. Целта на прехода е Галиполският полуостров. На 24 декември 1912 г. Тракийският полк излиза на бойната линия, която се простира от Сароския залив на Бяло море (Егея) до Шаркьой на Мраморно море. Навръх Коледа, 25 декември 1912 г., порционът е хляб, чесън, лук и кутия сардели, от която всекиму се пада по една риба, „...далеч от милите си, простян на земята като някой бездомник, върху баирчинката“, както пише полковият свещеник (Кондоферски 2012: 68).

На 26 януари 1913 г. се развихря най-ожесточеното сражение на Галиполи. Денят започва с турска канонада от два парахода, от Булаирската крепост и от полето. Булаирският турски корпус от 37 355 турци се насочва срещу 10 000 българи. Две турски дивизии: Мюретаби и 27-ма Низамска настъпват уверени в своя успех срещу двата български полка: 22-ри и 13-ти. Главният удар е насочен срещу позициите на 22-ри полк с тънка линия български бойци. Положението изглежда безнадеждно. Младият поручик Тановски с шепа хора, смели като него, контраатакува чифлика Доган Аслан. Сред убийствен огън българите достигат сградите и започва яростен ръкопашен бой. Турците биват унищожени до крак, а Тановски с хората си се връща на позицията[22]. В участъка на 22-ри полк остават убити около 4000 вражески войници, пленено е и турско знаме **(обр. 9)**. В този решаващ насрещен бой срещу Низамската дивизия участва и Никола, за което е предложен за награда – орден „За храброст“.

С избухването на Междусъюзническата война на 17 юни 1913 г., по заповед на цар Фердинанд, българската армия атакува сръбските и гръцките позиции. Цялата войска, концентрирана на запад, е разтеглена на 640 км фронтова ивица, а по границите с Турция и Румъния липсва сериозна защита. Военната помощ от Русия за България бива прекратена, тъй като имперските ѝ интереси диктуват поддръжка за Сърбия. България, дотогава в руска орбита, бива изоставена.

Четвърта българска армия (100 000 бойци) с Тракийския полк заема позиция в Македония срещу основните сръбски сили с обща численост 194 000 души. Полкът на Никола е разположен по р. Злетовска, с направление връх 650, където сърбите са се окопали. Настъплението е бавно, най-напреднала е 16-

[22] Картината след боя описва свещеник Кондоферски така: „... Косата се свива чов.у, като гледа останките от тук разиграната се ужасна кървава борба! Погребах Хр. Г. Мутаф., на когото черепът в тила бе отнесен, та мозъкът му се беше измъкнал от кухината и се държеше на топка; до него Хр. М. Ст., на когото кожата по главата беше цяла одрана, като отпред на челото имаше направен пререз с нож; черепът се белееше като яйце. До него турнахме друго едно момче, което едвам измъкнахме от пърнара, гдето се беше оплело в борба с попадалите около му турци. Тук всичко е осеяно с хиляди турски трупове...“.

та рота с командир Никола Вакарелски. Група бойци с Никола се хвърлят напред и стават господари на ред окопи на 250 крачки от върха. Другите роти обаче са останали далече и сърбите се спускат от върха и си връщат окопите. „... Върхът 650 нашите три пъти с атака превземат и отстъпват. Боят е все тъй ужасен, гаче задмина Булаирския, защото съпротивата е отчаяна, за което помагат на сърбите хубавите им окопи с блиндажи всред скалите и тяхната отпочиналост и неизтощеност“ пише свещеник Кондоферски (Кондоферски 2012: 208).

Най-здравата 4-та българска армия се оказва в клещите между сърби и гърци, които са в превъзхождащ брой и със свежи сили. При българското отстъпление на изток е взето решение Тракийският полк да заеме и задържи Калиманските височини – българските Термопили. От 16 до 18 юли 1913 г. следва яростна битка със сърбите за височините „Златната“ и „Скалистата чука“, където е Никола. Летописецът на полка полк. Захаренов пише: „За голяма чест и слава на 22-ри пехотен Тракийски полк, от първия ден на Злетовска река до последния на Калиманското поле, остава най-здравата опора на желязната 7-ма Рилска дивизия.“ (Захаренов 1929: 120). В деня на прекратяване на военните действия – 28 юли 1913 г. в полка са останали едва 21 офицери от 74 и 1630 войника от 4450 в началото на Балканската война[23].

На 14 октомври 1915 г. България е хвърлена във водовъртежа на Първата световна война. Никола Вакарелски отново трябва да воюва за царя и отечеството като младши подофицер от 38-ми пехотен Одрински полк – част от Беломорската дивизия, която през август 1916 г. успешно реализира Струмската настъпателна операция. Духът на българските войници до 1916 г. е висок **(обр. 10)**. Голяма част от тях се връщат на местата, където са воювали срещу турците само преди три години. Имената на множество селища в Беломорска Тракия, както и на остров Тасос, са български. Българските войници са готови да се бият, защото за тях клаузите на катастрофалния мир от 1913 г. са крещяща несправедливост към България. За проявена храброст и неустрашимост в боевете Никола бива отличен със златен медал през 1915 – 1918 г. Никола Вакарелски е единственият воин, младши подофицер от с. Момина клисура, получил орден „За храброст“ и медали от три войни **(обр. 11)**.

През следващите години настройката на българите се променя драматично. Румъния влиза в Първата световна война през 1916 г. срещу България. Същото предприема Гърция през 1917 г. Настъпва окопната позиционна фаза на войната. Мизерия, недохранване, болести и глад разтърсват страната и фронтовете. На фронта снабдяването на българската войска е катастрофално[24]. Сред войниците настъпва брожение, което не е стихийно недоволство, а твърдо убеждение за мир. Никола основава нелегален войнишки комитет в своя полк. На 14 септември 1918 г. върху българската войска се стоварва огненият бич на

[23] Междусъюзническата война приключва с унизителния Букурещки мирен договор от 28 юли 1913 г. (Стоянов 2015: 171). България е принудена да отстъпи Южна Добруджа на Румъния, македонските територии − на Сърбия и Гърция, всички области на изток от р. Марица − на Турция. Оцелява единствено коридорът между р. Марица и р. Места в Беломорска Тракия. Българското население от загубените територии е прогонено и избито, като през 1914 г. броят на българските бежанци достига 100 000 − 150 000 души. В двете къси, но кръвопролитни войни загиват 55 000 млади български мъже.

[24] Из „Донесението на началник-щаба на армията ген. Буров до министър-председателя на България Ал. Малинов на 18 юли 1918 г.: За някои части се донася, че били голи и боси, а за други се казва, че се срещали войници голи и окъсани в парцали и много нямали освен по една риза, която едвам се държала. В някои части се дава ечемичен хляб със слама, който причинява разстройство у войника. Отделни войници и малки групи вече дезертират, а други отказват да се бият.“

Съглашенските сили. След три дена отчаяни сражения на Добро поле в Македония фронтът е пробит. На 25 септември 1918 г. Българската армия капитулира[25].

Първата Световна война политизира селското население. Ако през 1918 г. броят на партийните членове на Българската социалистическа партия (тесни социалисти) е 2000 души, то през април 1919 г. цифрата нараства до 20 000. Никола Вакарелски, заедно с братята си Иван и Лазар Вакарелски и още 27 съмишленици, става основател на социалистическата партийна организация в с. Момина клисура **(обр. 12)**.

Връщайки се към мирния живот, Никола остава съзнателен и точен като швейцарския часовник „Лонжин“, връчен му от фирмата, и стегнат в железопътната си униформа, пренася фронтовата дисциплина в работата си. Той е ценен от железопътното ръководство и често техническите лица, минаващи на проверка, са гостували в неговата къща. Така петте му деца Севда, Александър, Йордан, Иванка и Георги са могли да слушат разговорите и да общуват с хората от големия град **(обр. 13)**[26]**.** След внезапната смърт на жена му през 1930 г. Никола Вакарелски сам се грижи за децата си и ги възпитава строго, но с всеотдайна обич. С неимоверни усилия и пестеливост бащата осигурява най-доброто образование на децата си.

Периодът 1942 – 1943 г. е характерен със засилващата се съпротива срещу режима в България. Александър Пипонков, наречен Чапай от с. Дъбравите до с. Момина клисура, създава известния партизански отряд „Кочо Честименски“ (Пипонков 2011: 36, 103). В това турбулентно време немалка част от населението подкрепя партизаните. Между тях е и Никола Вакарелски, който редовно изнася хляб, лекарства и се грижи за ранените бойци (Маринков 2006: 90, 113). Партизанският командир е близък на Никола Вакарелски – имал го е за баща. Партизанинът е сирак, един за друг са авторитети и опора. На 9 септември 1944 г., когато партизаните слизат в с. Момина клисура, командирът Чапай разпорежда Никола Вакарелски да поеме длъжността на първи кмет на Отечествения фронт. Като антифашист и принципен човек Никола оглавява селското общинско управление на с. Момина клисура и с. Дъбравите с население около 3000 души. В протоколните и заповедните книги на селото от 1944 – 1945 г. са запазени решенията на кмета и членовете на комитета на Отечествения фронт с действена грижа за жителите и благосъстоянието на селото като цяло[27].

Като кмет Никола Вакарелски цени усърдието и дългата практика на стария секретар-бирник и не гласува за назначаването на новия Петър Н. Магаранов. Финансовата дейност на селската община по негово време е изрядна. При търга за обществен дюкян партизанинът Иван Хр. Гаджов наддава 1010 лв. наем месечно. Съгласно решението на кмета и комитета на ОФ „При днешната скъпотия и пазарни цени не е износно за общинската

[25] Съгласно Ньойския мирен договор от 27 ноември 1919 г. България е окастрена по-жестоко от Букурещкия договор от 1913 г. Втората национална катастрофа потопява страната в мизерия. България губи 8% от територията си, репарациите възлизат на 2,25 милиарда златни франка, а броят на бежанците поради етническото прочистване на Балканите нараства до 800 000 души до 1926 г.

[26] Съпругата му Екатерина има чуден глас и често пее вкъщи звънките народни песни. Етнографът Христо Вакарелски, чиято бащина къща е зад дувара, често я е посещавал сам или с колеги от чужбина, за да запише автентичните ѝ песнопения. Имало е грамофонен запис на нейния глас. Тя е жена с будно въображение, силен дух и неизчерпаема жизненост.

[27] Мерките обхващат: ремонт на моста над Марица, каптиране на селската вада и бетонирането ѝ, спиране на бракониерското сечене в Лъката, набавяне на материали и изграждане на водопровод в с. Дъбравите, осигуряване работа на безработните чрез кооперацията на общината, грижа за изхранването на горските работници и др. (ДА – Пазарджик, ф. 471, оп. 1, л. 41 – 45).

каса. [...] Да не се отдава под наем, а за склад на брашно и други материали за селото...“. Възниква конфликт между Никола и някои от младите комунисти партизани като Бунтата (Иван Хр. Гаджов), настървени за власт и облаги. Имало е доноси и натиск от властта срещу него в селото. Настъпва червен терор, т.е. насилствена разправа с хората на лична основа от младите комунисти, в който Никола е на прицел със следваните от него морални принципи. С личната си дейност той ги превръща в практика, приета обаче от тънък слой на селската общност.

За така очерталата се напрегната и трагична ситуация, довела до безвременната кончина на Никола Вакарелски, съобщават племенникът му и свещеникът на селото: „Чичо Кольо се самоуби и то заради младите комунисти, които почнаха да вършат самоволия. Баща ми и всичките Вакарелци се отчаяха заради този случай“ пише Христо Лаз. Вакарелски. В църковната книга за починалия Никола отецът записва на 21 юни 1945 г. – „умопомрачено предизвикано самоубийство“. Всяка фраза в двата текста свидетелства за драмата на Вакарелски, за крайния предел на чувството му за безизходица. Просветена личност, патриот и убеден републиканец той е докаран до самоубийство от властимащите през 1945 г. В паметта на селото остава като забележителна личност с непоклатими морални устои.

По-късно племенникът му – дисидентът Илия Ст. Минев, ще повтори неговия трагичен пример с идеалите си за демокрация и реформа на политическия живот в България.

Пета генерация: проф. Йордан Н. Вакарелски (1919 – 1990 г.), син на Никола Вакарелски – създател на Аграрния университет в Пловдив

Проф. Йордан Вакарелски е роден на 12.11.1919 г. в с. Момина клисура, Пазарджишко. В ранна възраст, само на 12 години, загубва майка си. Като буден юноша е приет в Железопътния пансион за даровити деца във Велико Търново, а по-късно бива преместен в гимназията в Пазарджик, където учи и живее сам. През 1939 г., с изявен интерес към природните науки, Й. Вакарелски постъпва в Агрономо-лесовъдния факултет на Софийския университет (СУ) **(обр. 14)**. В университета той се запознава лично с талантливия преподавател по физика – „Доктор на Сорбоната“ Асен Дацев (по-късно професор и академик), току-що завърнал се от Сорбоната в Париж[28]. Младият Й. Вакарелски е силно повлиян от ерудицията на д-р Асен Дацев и епохалните достижения на физиката през 30-те години на XX в., революционизиращи научните представи за материалния свят. Това затвърждава особено интереса му към физиката (механика, аеродинамика, пневматика и др.) и инженерните науки, залегнали в основата на създадените от него машини и апарати по-късно. През 1976 г. акад. Дацев се среща със своя достоен възпитаник проф. Й. Вакарелски в Дома на учените „Жолио Кюри“ на Черно море (Петкова, Лангхайнрих 2023: 180).

През ноември 1947 г. Вакарелски постъпва като първи асистент в катедра „Механизация на селското стопанство“ към Аграрния университет (АУ) в Пловдив под ръководството на проф. Асен Д. Кацаров[29]. Те са допълваща се двойка – реномиран специалист с европейска широта на познанията и надарен асистент с обща цел – да издигнат българското земеде-

[28] В Сорбоната д-р Асен Дацев (1911 – 1994 г.) твори под ръководството на знаменития квантов физик Луи дьо Броил (лауреат на Нобелова награда от 1929 г.) и защитава докторат, свързан с уравнението на Шрьодингер. Ервин Шрьодингер е „бащата“ на квантовата механика с Нобелова награда от 1933 г. Квантовата теория и феномените ѝ днес са в основата на бъдещия квантов „суперкомпютър“.

[29] Проф. Асен Д. Кацаров (1902 – 1976 г.) е завършил университет в гр. Гийсен (Ланд Хесен) и специализирал селскостопански машини през 1925 – 1927 г. в Политехниката в гр. Щутгарт, Германия (НСИД 2001: 158 – 159).

лие на европейско ниво. Асистентът успешно рефлектира немската настройка на проф. Кацаров проблемите да се решават локално, задълбочено и икономично.

През 1947 – 1951 г. АУ се помещава в сградата на бившата Пловдивска семинария. Кабинетите на академичния персонал – доц. Димитър Димов и ас. Вакарелски се намират в непосредствена близост. Писателят доц. Д. Димов (1909 – 1966 г.), специализирал в Испания през 1944 – 1945 г., е ръководител на катедра „Анатомия и физиология на домашните животни“ и подготвя в тези години ръкописа на романа си „Тютюн“. В обедната почивка двамата се срещат, споделяйки идеи и впечатления от европейския научен свят. Тази ерудирана тройка акад. Ас. Дацев, проф. Ас. Кацаров и доц. Димитър Димов – дефинира кредото на младия Вакарелски: науката да бъде не работа, а съдържание на живота му.

Предстоящата научната дейност на асистента изисква висока квалификация, която следвоенна България не може да му предостави. През 1948 – 1949 г. Вакарелски бива изпратен на специализация в престижния Карлов университет в Прага, Чехия[30]. Вакарелски е впечатлен от богатото оборудване с немски и чешки машини и прецизната подготовка на студентите, която по-късно като професор ще въведе в катедрата в Пловдив.

През целия си активен живот Вакарелски не остава кабинетен учен, а откликва на неотложните потребности на българското земеделие през всичките етапи на развитието му: колективизация (1947 – 1956 г.), окрупняване на кооперативните стопанства (1965 г.) и създаването на агропромишлените комплекси (1970 – 1980 г.). Той работи главно в Тракия – район с най-голямо разнообразие на земеделските култури в периода на истински подем в развитието на селското стопанство (Проданова 2014: 40).

През 50-те и 60-те години оскъдната материална база спъва механизацията, но това пришпорва изобретателния дух на Вакарелски. Създава единствени за времето си машини за силажиране на големи количества зелена маса, центрофугален апарат за груби фуражи, уникална за времето си машина за белене на царевични кочани, конструктивно нов тип тороизсяващ апарат и др.[31]

Жилавата му връзка със земята на Тракия го тласка към усъвършенстване на машини и селскостопански материали с цел повишаването на ефективността им. За първи път в България изследва физико-механичните свойства на минералните торове, за да определи оптималните условия за равномерното им разпръскване. За първи път в света Вакарелски изобретява ротационни органи за механично окопаване на защитната зона на окопните култури: царевица, слънчоглед, памук и картофи. Тази брилянтна идея се развива от следващите поколения агроинженери и до днес. Професорът решава актуалните проблеми на типичните за България култури: мента, арпаджик, фъстъци, шипки и др., чиято технология на засяване, отглеждане и прибиране е сложна. Това са области, при които най-малко са възможностите за ползване на чужд опит и машини. Той създава комплексни механизации – технологии за тях, обхващащи процесите от засаждането и обработката до прибирането на културите.

Уникални са и идеите, и машините му, свързани с приложението на пневматиката и аеродинамиката за селскостопански цели, което днес е изключително актуално при създаването на роботи и дронове за земеделието. Нестандартните му апарати: циклотронен искрогасител (сигурно средство срещу летните пожари), пневматичен генератор към апарат за равномерно тороразпръскване, въздушен семекласификатор и плодоберачка за шипки,

[30] Катедрата по селскостопански науки в Карловия университет е основана през 1788 г.

[31] ДА – Пловдив, ф. 1297, оп. 2, а.е. 327, л. 9.

демонстрират широтата на практическата му дейност.

Проф. Вакарелски се изявява не само като надарен конструктор, но и като радетел за прогрес и бъдещо развитие в Тракийското поле. Той събира и обработва огромен статистически материал относно състоянието и перспективите на механизацията в Пловдивски, Хасковски и Сливенски окръг и прогнозира развитието ѝ за следващите 10 години в цяла Южна България. В тези трудове дарбата му на икономист, финансист, консултант и визионер се изявява напълно. Проф. Й. Вакарелски е автор на повече от 80 труда със значителна практическа значимост, високо оценена от агрономите и механизаторите в цяла Южна България.

Като известен агроинженер Вакарелски поддържа контакти с колеги от ГДР (Берлин, Лайпциг, Дрезден), Тимирязевската селскостопанска академия (Москва), Чехия, Полша, Унгария и др.[32] Член е на Специализирания научен съвет по механизация на селското стопанство към Висшата атестационна комисия, първоначално в София, а по-късно в Русе. Член е на редакционната колегия на най-реномираното списание „Селскостопанска техника“, издавано и до днес (Лангхайнрих, Петкова, 2023: 142).

С амбиция и идеи, в продължение на 37 години (1947 – 1984 г.), той целенасочено издига нивото на катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет и техническото образование на няколко поколения агрономи. Ръководи дипломанти и докторанти от България, арабските страни и Латинска Америка. Обучава като доцент и професор близо 500 студенти на семестър, преподавайки дисциплините „Трактори и автомобили“, „Селскостопански машини“, „Експлоатация на машинно-тракторния парк“. Като талантлив преподавател е автор на първите учебници и ръководства по селскостопански машини за студентите на АУ. Той е първият доцент и първият професор, израснал в Катедрата, като я ръководи почти 20 години. Името му е включено в единствената по рода си българска енциклопедия „Учени и дейци в селското и горското стопанство в България“ заедно с имената на Александър Стамболийски, писателя Николай Хайтов, световноизвестния генетик Дончо Костов и други светли исторически личности (Ковачев и др. 2001: 37 – 38). Той е носител на най-високото отличие за хората на науката – орден „Кирил и Методий“, както и на различни медали.

Истинска оптимистична фаза за целия институт и особено за катедра „Механизация на селското стопанство“ настъпва през 1967 – 1968 г., когато се наливат основите на новите модерни сгради. За да не се забави строежът на специалния павилион (отделна сграда на Катедрата), проф. Вакарелски поддържа всекидневно връзка с техническите лица при проектирането и обзавеждането му. В най-авторитетното списание „Механизация на селското стопанство“, № 6 от 1974 г., професорът публикува с гордост статия, в която представя уникалното техническо оборудване на новата сграда, в което той е вложил знания, време и сърце: с въртящ се подиум в лекционната зала, портален кран за демонстрация на тежките машини, екран за прожектиране на филми, вентилация на хангарите, две технически работилници, които се ползват и до днес **(обр. 15)**.

Проф. Вакарелски съчетава в себе си неуморимия изобретателски дух с дълбоки енциклопедични познания във всички фасети на интелектуалната сфера и науката – история, музика, природа и др. Осъзнавайки смисъла и цената на историческата памет, подготвя през 1968 г. хронология на своя род. Благодарение на неговите автентични записки е възстановена драматичната история на Вакарелския род, обхващаща повече от 250 години (Петкова, Лангхайнрих 2023) **(обр. 16)**.

[32] ДА – Пловдив, ф. 1207, оп. 2, а.е. 222, 357.

През 2015 г., по повод 70-годишнината на Аграрния университет, Катедрата поде инициатива за поставянето на мраморна плоча на дома на професора. През 2017 г. е наименувана компютърна зала на името на проф. Й. Вакарелски, а през 2019 г. е организирана изложба на научните му трудове в библиотеката на Аграрния университет поради честването на 100-годишнината от рождението му **(обр. 17, 18)**. През 2025 г., по повод 80-годишнината на Аграрния университет, в павилиона на Катедрата, в присъствие на ректора доц. д-р Боряна Иванова и целия академичен състав, е открита тържествено гранитна плоча с образа на проф. Й. Вакарелски.

Проф. Йордан Вакарелски остава в новата история на Пловдив като видна личност с благородната амбиция да долавя, посреща и решава в широк мащаб нуждите на земеделието в цяла Тракия. Той е част от интелектуалния елит и културната история на град Пловдив, развивайки и издигайки авторитета на Аграрния университет.

Пета генерация: проф. Христо Томев Вакарелски (1896 – 1979 г.). Първият български етнограф, създал епохалния труд „Етнография на България“

Проф. Христо Вакарелски твори през първата половина на двадесети век като ерудиран създател на българската духовна култура. Той е братовчед на проф. Йордан Вакарелски, с когото имат възрастова разлика от 25 години. Впечатляващо е, че ранните пътища на двамата професори се успоредяват. Началната им фаза е идентична: завършва гимназия „Ив. Аксаков“ в Пазарджик; дипломира се по специалност „Славянска филология“ в Софийския университет през 1923 г.; специализира във Варшава, Полша (1925 – 1927 г.); става асистент в Народния етнографски музей в София (1927 – 1940 г.). През периода 1941 – 1944 г. е директор на Народния музей в Скопие, което му дава възможност да проучи и навлезе в българския бит от Вардарска и Егейска Македония. В напреднала възраст се връща отново към таза тема, като работи в дома си до последния си дъх.

Създавайки капитални трудове, повече от 950 на брой, широко и достоверно информира европейската наука по въпросите на българската етнография и история. Неговата привързаност и преклонение към българската природа го подтиква да стане основател и председател на Българското природонаучно дружество 1945 – 1950 г. Като корифей на българската етнография създава половинвековния си труд „Етнография на България“ още през 1961 г., но тогавашният директор на Етнографския музей задържа публикацията в България повече от десет години. Книгата е публикувана първоначално на полски език през 1965 г. и на немски – през 1968 г. Виенският университет през април 1965 г. присъжда за първи път на български учен – проф. Хр. Вакарелски – престижната награда Готфрид фон Хердер „За особени заслуги в областта на мирното съвместно съществуване между народите“. В България епохалният труд бива публикуван едва през 1974 г.

„Етнографията на България“ обхваща не само веществената култура, но и непреходната духовна обществена култура и изкуство на българския етнос: народните балади, народната историческа епика, гатанките, народната лирика, понятия и представи за смъртта и душата, българските погребални обичаи, празнични обичаи и стотици други. В тази книга се съдържат хилядолетните корени на народа, които са го съхранили и запазили от асимилация през тъмните векове на османското владичество. Задълбочените познания и всеотдайността към науката издигат Хр. Вакарелски сред европейските научни среди като галионска фигура за времето си. Той е почетен член на етнографските дружества в Полша, Чехия, Словакия, Унгария, Естония, Финландия, Швеция, Австрия, Германия, Франция и

много др., както и на Международното дружество за етнология и фолклор SIEF.

Той е езиково надарена личност и превежда от руски език творби на Ив. Тургенев, а от полски – романа „Селяни“ на Владислав Реймон. При последния превод използва езиковите изрази и особености от своето собствено село Момина клисура. Обичта му към родния край и съхранените традиции избликват още в първите редове на неговия дневник, издаден след смъртта му през 2001 г. (Вакарелски 2001: 3 – 20). Привързаността му към фамилията се демонстрира в кореспонденцията с братовчедите му, запазена в ЦДА – София. Младият Йордан Вакарелски го назовава „бако Христо“ с искрено уважение и сърдечни чувства по повод публикацията на епохалния му труд, както и при многобройните си срещи с него в София.

Пета генерация: първият български дисидент Илия Стоянов Минев (1917 – 2000 г.) – „българският Нелсън Мандела“

Първородният син на прародителя Христо Вакарелеца – Мине Христов Вакарелски (1850 – 1885 г.), пада като патриот в Сръбско–българската война. Неговият син Стоян променя името си от Вакарелски на Минев. С интензивна работа и удачен брак в с. Сараньово (гр. Септември), Пазарджишка област, забогатява и разработва повече от 100 дка лозя. Основава една от най-големите винарски изби в района, прочута със собственоръчно приготвените от него качествени вина. Търгува успешно и създава значително благосъстояние.

Неговият син Илия Стоянов Минев, братовчед на двамата професори Христо и Йордан Вакарелски, завършва френски колеж и агрономство в гр. Монпелие (Франция) по винарство. Във Франция се запознава лично с бъдещия френски президент Франсоа Митеран. Като националист и антикомунист участва в офицерска легионерска организация против Отечествения фронт. Осъден е и лежи тридесет години в лагери и затвор подобно на Нелсън Мандела – той е най-заслужилият и най-изстрадалият дисидент в България. По време на комунизма се бори за защита на човешките права и основава през януари 1988 г. „Независимо дружество за защита правата на човека“, което е първата правозащитна организация в България. Той е убеден демократ, като отрича политическото насилие и политическите репресии. Доживява демократичния прелом през 1989 г., но бива изтласкан и пренебрегнат от ръководството на Съюза на демократичните сили. Десет години след обявяването на демокрацията умира в бедност, забравен и изместен от собствените си съмишленици.

През 2000 г. е удостоен посмъртно с най-високата държавна награда – орден „Стара планина“ I степен. През 2002 г. в София е издигнат негов паметник в градината зад Националния дворец на културата, а през 2008 г. в родния му град Септември е открит бюст-паметник в негова чест **(обр. 19)**. Неравният му житейски път е отразен в книгите на Иван Гаджев и Илия Троянов (Гаджев 2025; Троянов 2016).

* * *

Представената фамилия принадлежи към най-динамичната част от българското общество, която независимо от политическите и социалните катаклизми създава модерна България **(обр. 20)**. Пресъздадена е една детайлирана история на рода Вакарелски, която започва още през XVIII – XIX в. с борци за освобождение и обединение, и завършва с три изтъкнати личности от XX в., наследили спотаената еруптивна енергия на българската нация, доказала правото си да бъде приета в съвременния европейски свят. В чест на 100-годишнината на проф. Й. Вакарелски през 2019 г. в центъра на с. Момина клисура бе издигнат паметник на рода Вакарелски **(обр. 22)**.

Използвана литература (References):

Благоев 1906: Д. Благоев. *Принос към историята на социализма в България*. София: Издадена от Партийната социалистическа книжарница, 1906 [D. Blagoev. *Prinos kam istoriyata na sotsialisma v Bulgaria*. Sofia: Isdatelstvo na Partiynata sotsialisticheska knizharnitsa, 1906.]

Вакарелски 2001: Хр. Вакарелски. *Моят път към и през етнографията*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2001. [Hr. Vakarelski. *Moyat pat kam i prez etnografiyata*. Sofia: Universitetsko isdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2001.]

Гаджев 2025: Ив. Гаджев. *Непримиримият Илия Минев – от първо лице и другите за него*. София: Издателство „Шар“, 2025. [Iv. Gadzhev. *Neprimirimiyat Iliya Minev – ot parvo litse i drugite za nego*. Sofia: Isdatelstvo „Shar“, 2025.]

Гунчев 2014: Г. Гунчев. *Вакарел. Антропогеографски проучвания*. Второ издание, София, 2014. [G. Gunchev. *Vakarel. Antropogeografski prouchvania*. Vtoro izdanie. Sofia, 2014.]

Димитров 2005: Б. Димитров. *Разказ за историята на България*. София: Фондация „Ком“, 2005 [B. Dimitrov. *Razkaz za istoriyata na Bulgaria*. Sofia: Fondatsia „Kom“, 2005.]

Димитров 2013: М. Димитров. *Държавата и икономическото развитие на България от Освобождението 1878 г. до Балканските войни 1912 г. в търсене на ефективна политика.* Април 2013. [M. Dimitrov. *Darzhavata i ikonomicheskoto razvitie na Bulgaria ot Osvobozhdenieto 1878 g. do Balkanskite voyni 1912 g. v tarsene na efektivna politika.* April 2013.] www.researchgate.net/publication/322505909_darzhavata_i_iconomicheskoto_razvitie

Драганова 1993: Сл. Драганова. *Количествен анализ на овцевъдството в българските земи под османска власт от средата на XIX в. до Освобождението*. София: Издателство БАН, 1993. [Slavka Draganova. *Kolichestven analiz na ovtsevadstvoto v balgarskite zemi pod osmanska vlast ot sredata na XIX vek do Osvobozhdenieto*. Sofia: Izdatelstvo BAN, 1993.]

Захариев 1870: Ст. Захариев. *Географико, историко-статистическо описание на Татар Пазарджикската кааза с една карта и таблица на различни стари паметници.* Виена: Л. Соммер и Сие, 1870. [St. Zahariev. *Geografiko, istoriko-statistichesko opisanie na Tatar Pazardzhikskata kaaza s edna karta i tablitsa na razlichni stari pametnitsi.* Viena: L. Sommer i Sie, 1870.]

Захаренов 1929: Хр. Захаренов (подполковник о.з.). *История на 22-и пехотен Тракийски полк*. Самоков, 1929. [Hr. Zaharenov (podpolkovnik o.z.). *Istoria na 22-i pehoten Trakiyski polk*, Samokov 1929.]

Ковачев и др. 2001: Й. Ковачев, Д. Байлов и др. (съст.). *Учени и дейци в селското и горското стопанство в България (род. 1814 – 1920 г.)*. София: Европреса – Изд. „Земя“, 2001. [Yo. Kovachev, D. Baylov i dr. (sast.). *Ucheni i deytsi v selskoto i gorskoto stopanstvo v Bulgaria,* Sofia: Evropresa – Izdatelstvo „Zemya“, 2001.]

Кондоферски 2012: Хр. Кондоферски (свещеник). *Дневник по Балканските войни през 1912 – 1913 г*. Самоков: Издателство „Приятел-Самоков“, 2012. [H. Kondoferski (sveshtenik). *Dnevnik po Balkanskite voyni prez 1912 – 1913 g*. Samokov: Isdatelstvo „Priyatel-Samokov“, 2012.]

Лангхайнрих, Петкова 2023: К. Лангхайнрих, Е. Петкова. *Проф. Йордан Вакарелски. Хроника на рода Вакарелски*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий

Хилендарски“, 2023. [K. Langheinrich, E.Petkova. *Prof. Jordan Vakarelski. Hronika na roda Vakarelski*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2023.]

Лангхайнрих-Вакарелска 2025: К. Лангхайнрих-Вакарелска. Пещерският отряд 1885 г., доброволците и приемствеността на поколенията. – В: Сборник доклади *„Съединението 1885 г. и неговите личности“*. Пловдив: Институт за исторически изследвания при БАН, Регионален исторически музей – Пловдив, 2025, 214 – 225. [K. Langheinrich-Vakarelska. Peshterskiyat otryad 1885, dobrovoltsite i priemstvenostta na pokoleniyata. – V: Sbornik dokladi *„Saedinenieto 1885 i negovite lichnosti“*. Plovdiv: Institut za istoricheski izsledvaniya pri BAN, Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, 2025, 214 – 225.]

Маринков 2006: К. Маринков. *Село без история*. София: Издателска къща „Нов свят“, 2006. [K. Marinkov. *Selo bez istoria*. Sofia: Izdatelska kashta „Nov svyat“, 2006.]

Митев 1986: Тр. Митев. Ихтиманци в борбата за Съединение на Северна и Южна България. – В: *Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник доклади от научната сесия 19.X.1985 г. в гр. Сливница.* София, 1986, 62 – 79. [Tr. Mitev. Ihtimantsi v borbata za saedinenieto na Severna i Yuzhna Bulgaria. – V: *Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zashtita. Sbornik dokladi ot nauchna sesia 19.X.1985 g. v gr. Slivnitsa.* Sofia, 1986, 62 – 79.]

Мутафчиева 1993: В. Мутафчиева. *Кърджалийско време*. II издание. София: Издателство на БАН, 1993. [V. Mutafchieva. *Kardzhaliysko vreme*. II izdanie. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1993.]

Паприков 2011: Ст. Паприков. *Сръбско-българската война* София: Издателство Община Пирдоп, Държавна агенция „Архиви“, 2011 г. [St. Paprikov. *Srabsko-balgarskata voyna 1885 g.* Sofia: Isdatelstvo Obshtina Pirdop, Darzhavna agentsia „Arhivi“, 2011.]

Пекалиев 1985: К. Пекалиев. Участие на населението на Пазарджишкия край в подготовката и провеждането на Съединението и Сръбско-българската война 1885 г. – В: *Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник доклади от научната сесия 19.X.1985 г. в гр. Сливница.* София, 1986, 17 – 26. [K. Pekaliev. Uchastie na naselenieto ot Pazardzhishkiya kray v podgotovkata i provezhdaneto na Saedinenieto i Srabsko-balgarskata voyna 1885 g. – V: *Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zastita. Sbornik dokladi ot nauchna sesia 19.X.1985 g. v gr. Slivnitsa.* Sofia, 1986, 17 – 26.]

Пипонков 2011: Д. Пипонков, А. Христов. *Спомени за Чапай и Терентий*. София: Издателство MG International LTD, 2011. [D. Piponkov, A.Hristov. *Spomeni za Chapay i Terentiy*. Sofia: Izdatelstvo MG International LTD, 2011.]

Попгеоргиев 1903: Й. Попгеоргиев. *Село Арбанаси*. София: Държавна печатница, 1903. [Yo. Popgeorgiev. *Selo Arbanasi*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa. 1903.]

Проданова 2014: Д. Проданова. *Факти и размисли за Пловдив и околността. Възходът на пловдивската икономика до 1990 г*. Пловдив: Издателство Търговско-промишлена палата, 2014. [D. Prodanova. *Fakti i razmisli za Plovdiv i okraga. Vazhodat na plovdivskata ikonomika do 1990 g*. Plovdiv: Izdatelstvo Targovsko-promishlena palata, 2014.]

Снегаров 1995: Ив. Снегаров. *История на Охридската епископия.* Т. 2. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995. [Iv. Snegarov. *Istoria na Ohridskata episkopia*. T. 2. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov“, 1995.]

Станев 1936: Н. Станев. *Дейност на Голямо Белово във въстанието през 1876 г. Живот и страдание на свещеник Михаил Ц.*

Радулов. София: Печатница „Ал. Стоичков“, 1936. [N.Stanev. *Deynost na Golyamo Belovo vav vastanieto prez 1876 g. Zhivot i stradanie na svestenik Mihail Radulov.* Sofia: Pechatnitsa „Al. Stoichkov“, 1936.]

Стойнов 2008: Е. Стойнов. *От Димитровден до Гергьовден*. София: Издателство – Фонд за дивата природа и фауна, 2008. (research gate/net /publication /269677911) [E. Stoynov. *Ot Dimitrovden do Gergyovden.* Sofia: Izdatelstvo – Fond za divata priroda i fauna, 2008. (research gate/net/publication/269677911)]

Троянов 2016: Ил. Троянов. *Власт и съпротива*. София: Издателство „Сиела“, 2016 [Ilia Troyanov. *Vlast i saprotiva*. Sofia: Izdatelstvo „Siela“, 2016.]

Шиваров 2021: Ст. Шиваров. Лефтер войвода – Робин Худ от Мала Азия. – В: *Биографични очерци.* Том 1. Съставител проф. д-р Пл. Митев. София, Университеско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2021, 83 – 108. [St. Shivarov. Lefter voivoda – Robin Hud ot Mala Azia. – V: *Biografichni ochertsi.* Tom 1. Sastavitel prof. Pl. Mitev. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“, 2021, 83 – 108.]

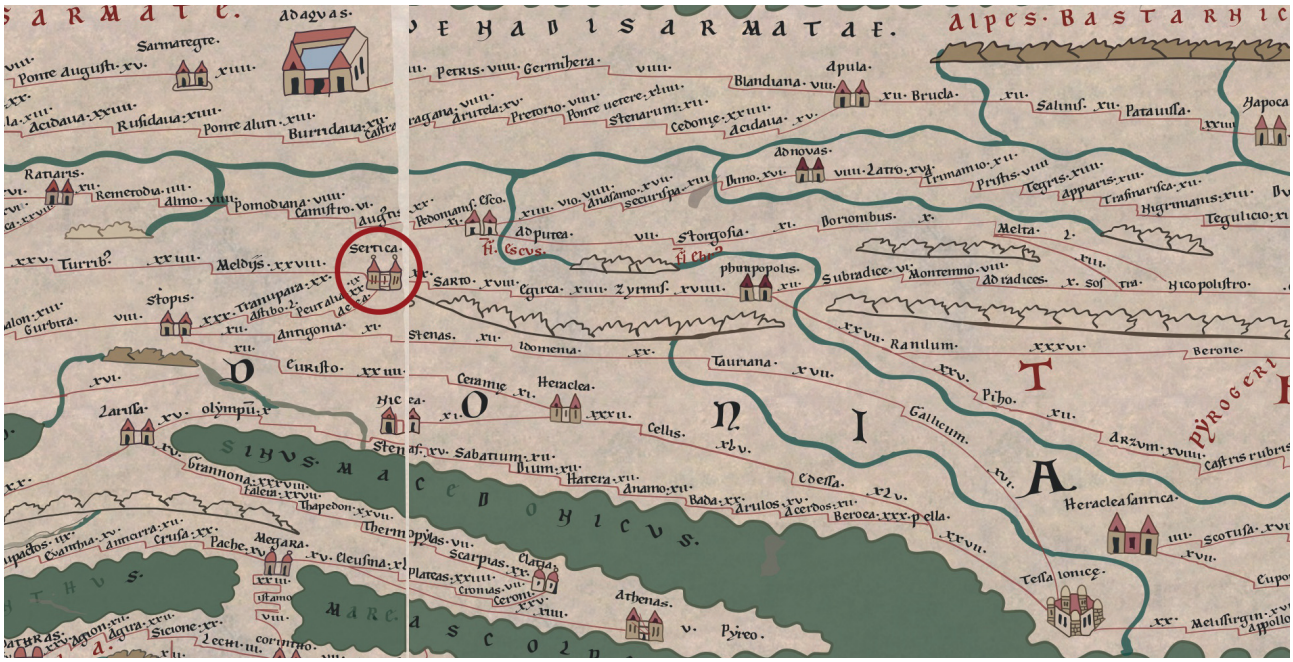
Списък на съкращенията (Abbreviations):

ДВИА: Държавен военно-исторически архив – Велико Търново.

НБКМ-БИА: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив.

ЦДА: Централен държавен архив – София.

ЩА 1925: Щаб на армията, Военно-историческа комисия. *История на Сръбско-българската война 1885 г.* София, 1925.

Обр. 1. *Част от Tabula Peutingeriana с пътищата на Римската империя. Градовете Сердика и Филипополис са обозначени с две кулички. Първата станция след Сердика е Сарто – днес Вакарел*

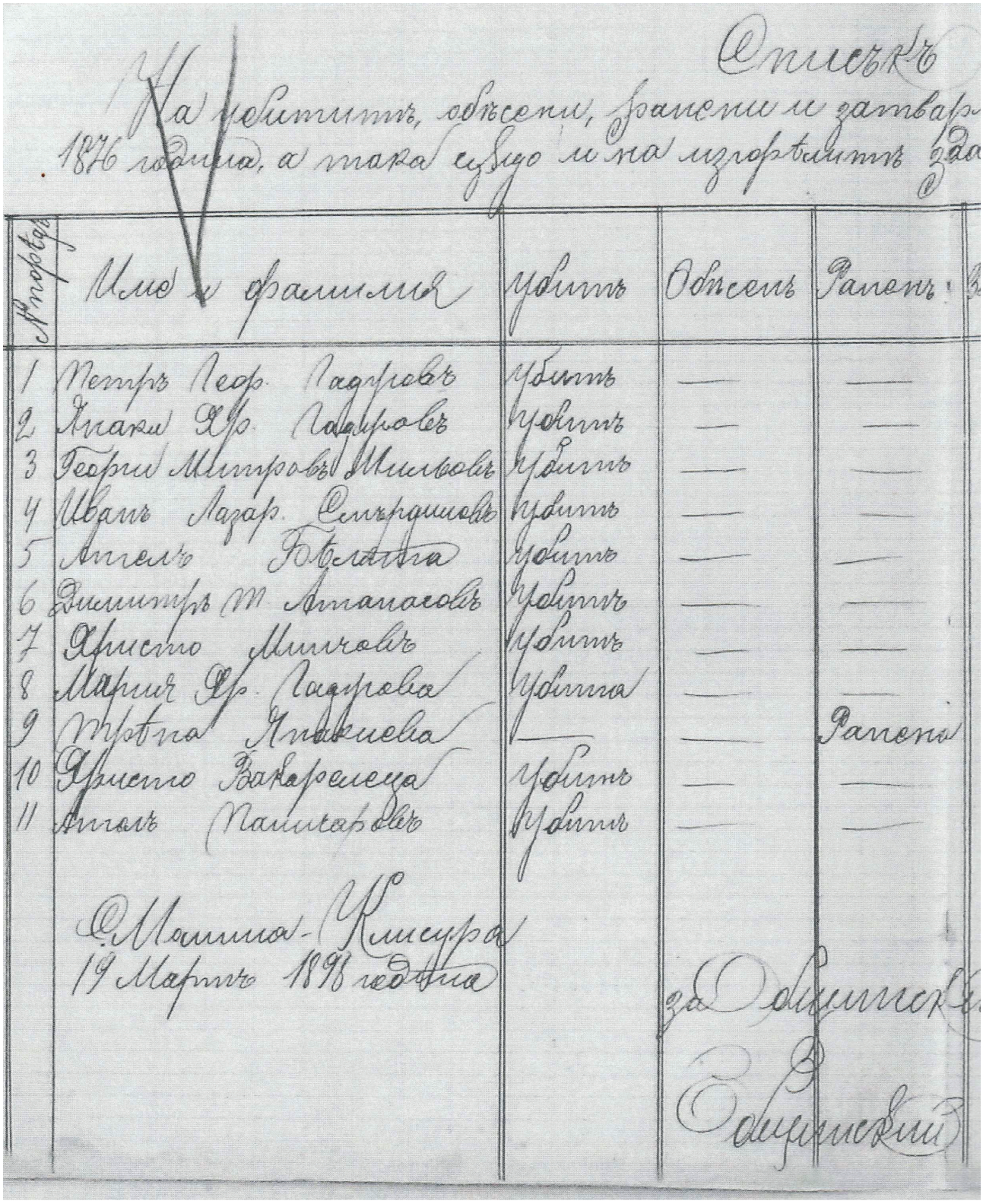
Обр. 2. *Планинският район на Родопите, Рила и Средна Гора, от който води началото си старинният род Вакарелски*

Обр. 3. *Черкези прогонват българско семейство от техния дом (автор Феликс Каниц, 1885 г.)*

Обр. 4. *Черкезки разбойници отвличат девойка и добитък на мирни селяни (автор Феликс Каниц, 1885 г.)*

Списъкъ

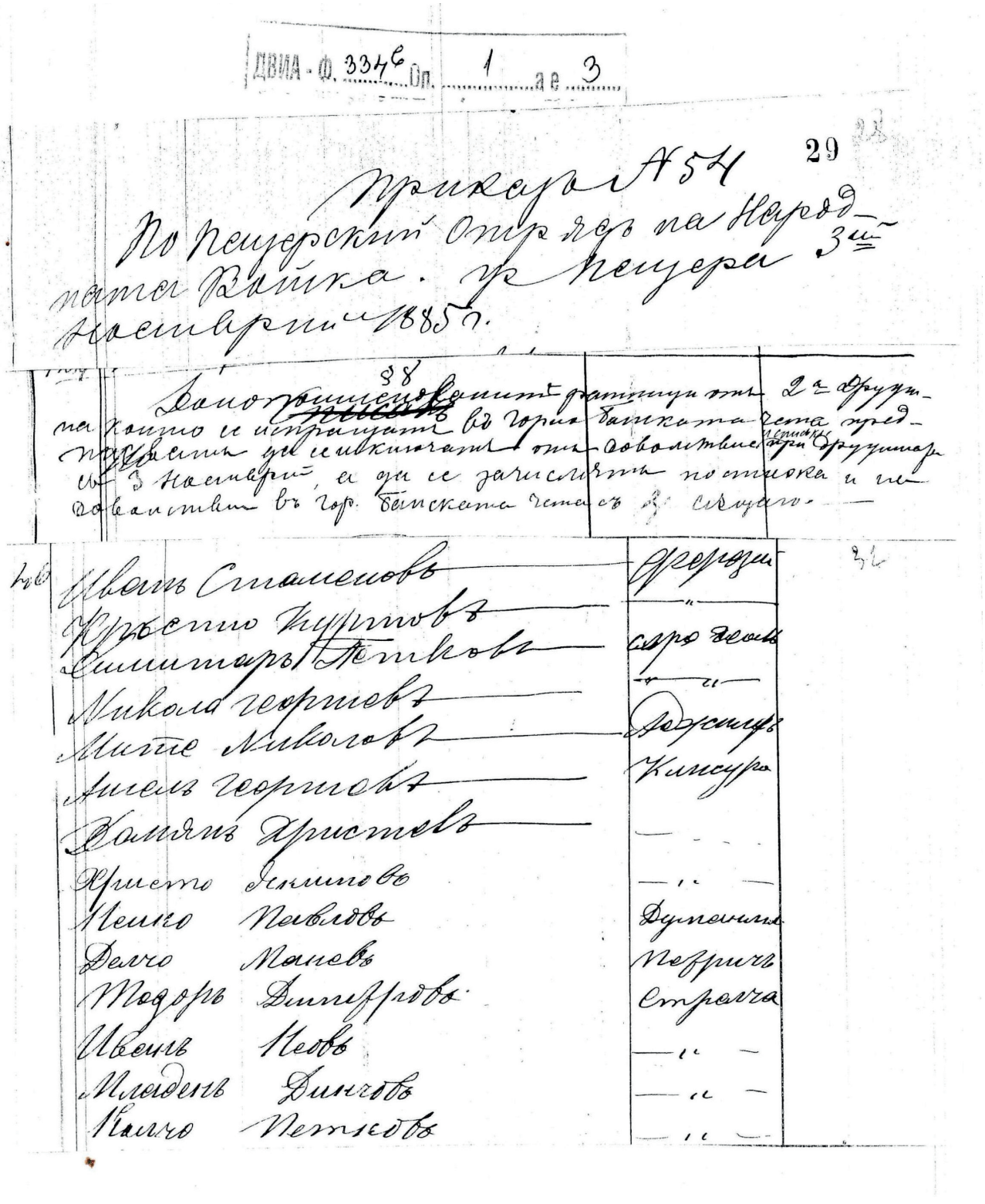
На убитите, обесени, ранени и затвар
1876 година, а така също и на изгорѣлите да

№ по ред	Име и фамилия	убитъ	Обесенъ	Раненъ	
1	Петръ Геор. Гаджуловъ	убитъ	—	—	
2	Янаки Хр. Гаджуловъ	убитъ	—	—	
3	Георги Митровъ Милковъ	убитъ	—	—	
4	Иванъ Лазар. Сиврдишовъ	убитъ	—	—	
5	Ангелъ Бѣлавча	убитъ	—	—	
6	Димитръ Т. Атанасовъ	убитъ	—	—	
7	Христо Миндовъ	убитъ	—	—	
8	Мария Хр. Гаджулова	убита	—	—	
9	Трѣна Янакиева	—	—	Раненъ	
10	Христо Вакарелеца	убитъ	—	—	
11	Ангелъ Пашкаровъ	убитъ	—	—	

с. Момина-Клисура
19 Мартъ 1878 година

за Списъкъ
Председатель

Обр. 5. *Списък на жертвите от турските свирепства през 1876 г. от с. Момина клисура. Под № 10 е Христо Вакарелеца*

ДВИА - Ф. 334 С Оп. 1 а е 3

29

Заповѣдь № 54

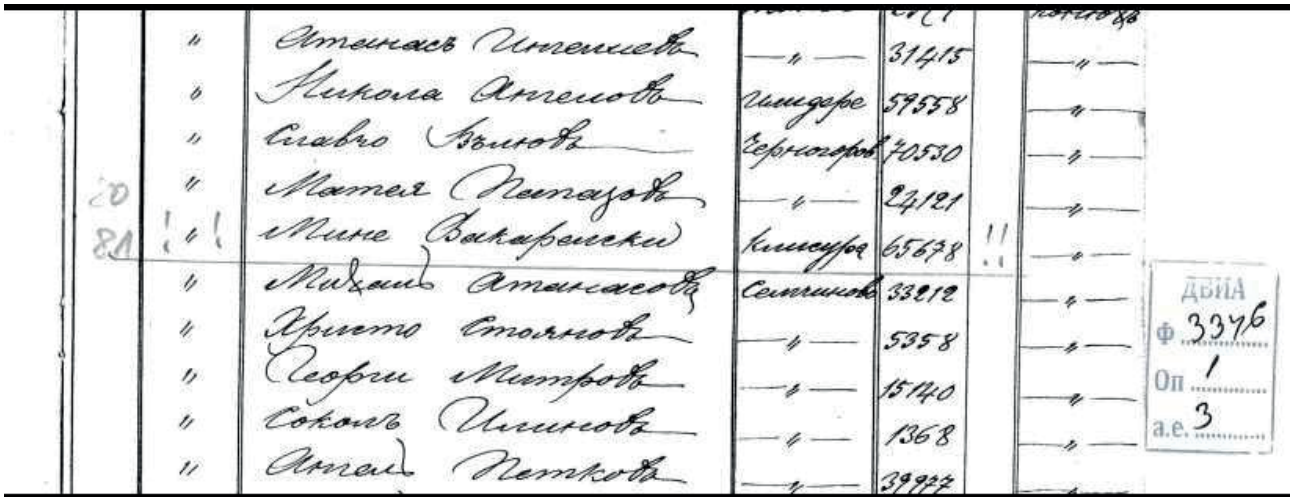
По Пещерский отрядъ на Народната Войска. въ Пещера 3 ноември 1885 г.

§ 8

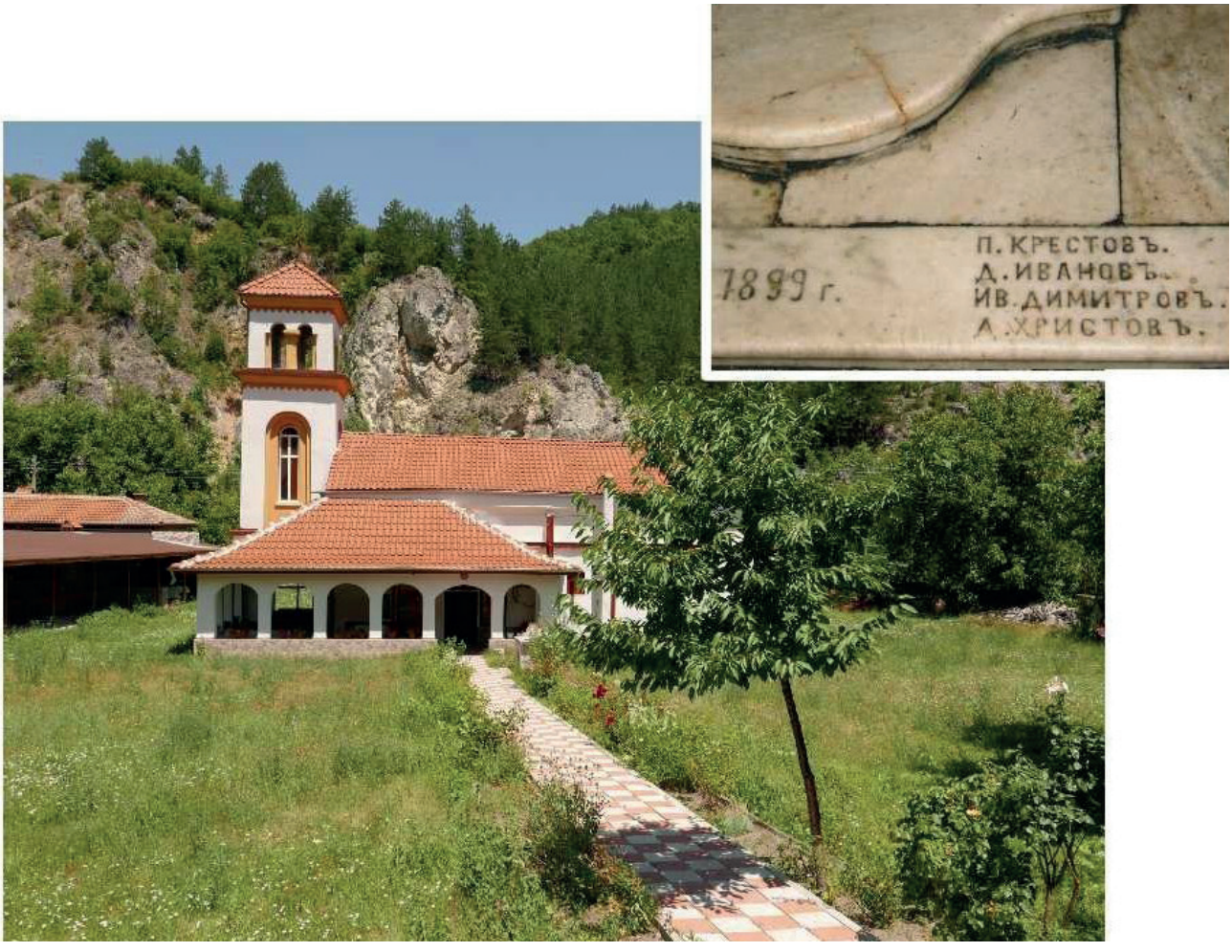
Долуподписаните ратници отъ 2-ра Дружина на които е испратенъ заповѣдь въ Горно банската чета предписано да се явятъ отъ доволствието при Дружинаря Ив. Стаменовъ, а да се зачислятъ по списъка и да заминатъ въ Гор. банската чета съ 3 ноември сѫщата.

Иванъ Стаменовъ	Дружинникъ
Христо Куртевъ	"
Димитаръ Петковъ	сѫщо весь
Никола Георгиевъ	" "
Митре Миковъ	Дружинникъ
Ангелъ Георгиевъ	Клисура
Дамянъ Христевъ	— " —
Христо Ѳомовъ	— " —
Пенчо Павловъ	Дупница
Делчо Пановъ	Перникъ
Теодоръ Димитровъ	Стрелча
Иванъ Петковъ	— " —
Младенъ Димковъ	— " —
Пенчо Петковъ	— " —

Обр. 6. *Заповед от 3.11.1885 г. за прехвърлянето на ратници от 2-ра Дружина на Пещерския отряд към Горнобанската чета. Под № 7 е Дамян Христев (Вакарелски)*

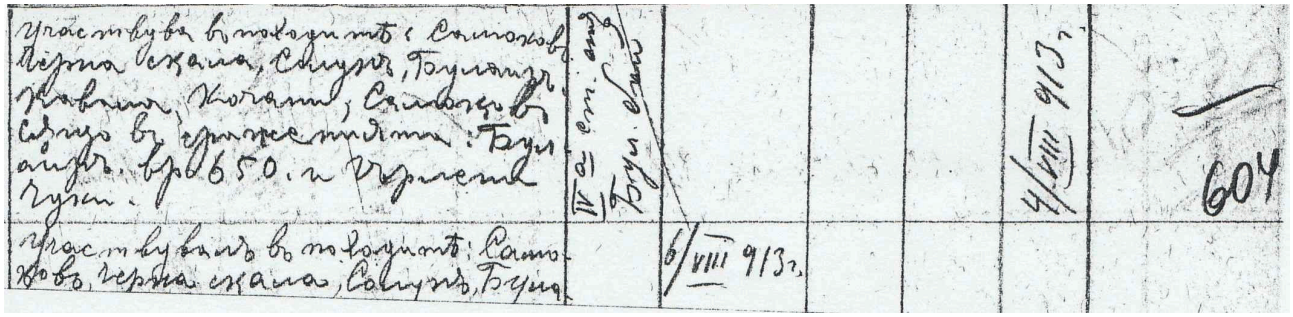
Обр. 7. *Списък на ратници от Пещерската дружина, участници в легендарния марш към София и Пирот на 6.11.1885 г. , между които е Мине Вакарелски с пушка № 65678*

Обр. 8. *Храмът „Свети Великомъченик Георги“ в с. Момина клисура с имената на настоятелите ѝ. Последното име е на Дамян Христов (Вакарелски)*

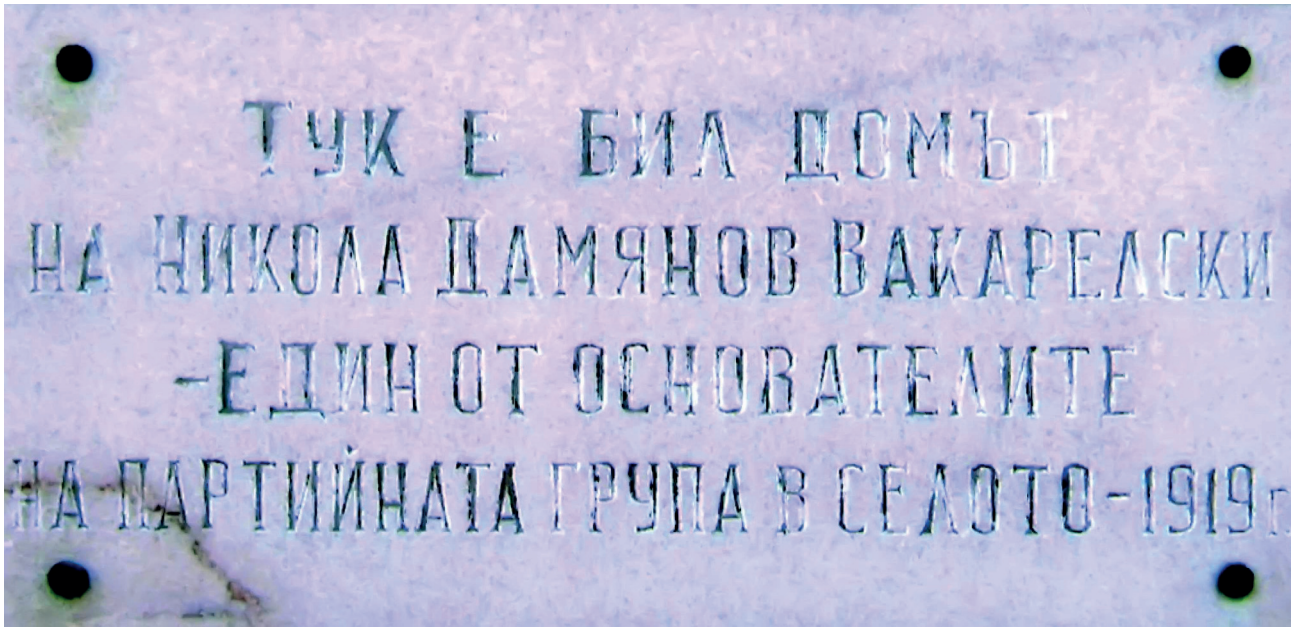
Обр. 9. *Български офицери с плененото турско знаме на Булаир 1913 г.*

Обр. 10. *В списъка на войниците от 16-та рота на 22-ри пех. Тракийски полк е ефрейтор и мл. подофицер Никола Вакарелски. Взел участие в походите: Самоков, Черна скала, Солун, Булаир, Кавала, Кочани, Самоков. Участвал в сраженията на Булаир, на връх 650 и Гърлени чуки. Награден с кръст за храброст IV степен от булаирския бой*

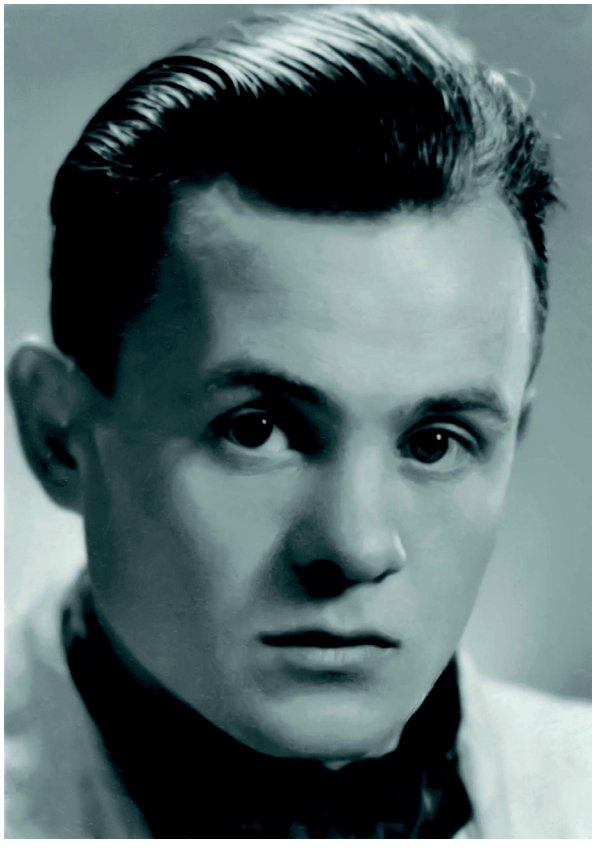
Обр. 11. *Орден „За храброст“ и медали „За дела и заслуги“ на Никола Вакарелски във войните 1912 – 1913 г., 1915 – 1918 г.*

Обр. 12. *Паметна плоча на Никола Вакарелски от фасадата на къщата му в с. Момина клисура, поставена през 1969 г.*

Обр. 13. *Никола Вакарелски с децата си: Севда с момиченцето си Иванка (от дясно), Йордан и Иванка – 1939 г.*

Обр. 14. *Йордан Вакарелски – студент в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – 1939 г.*

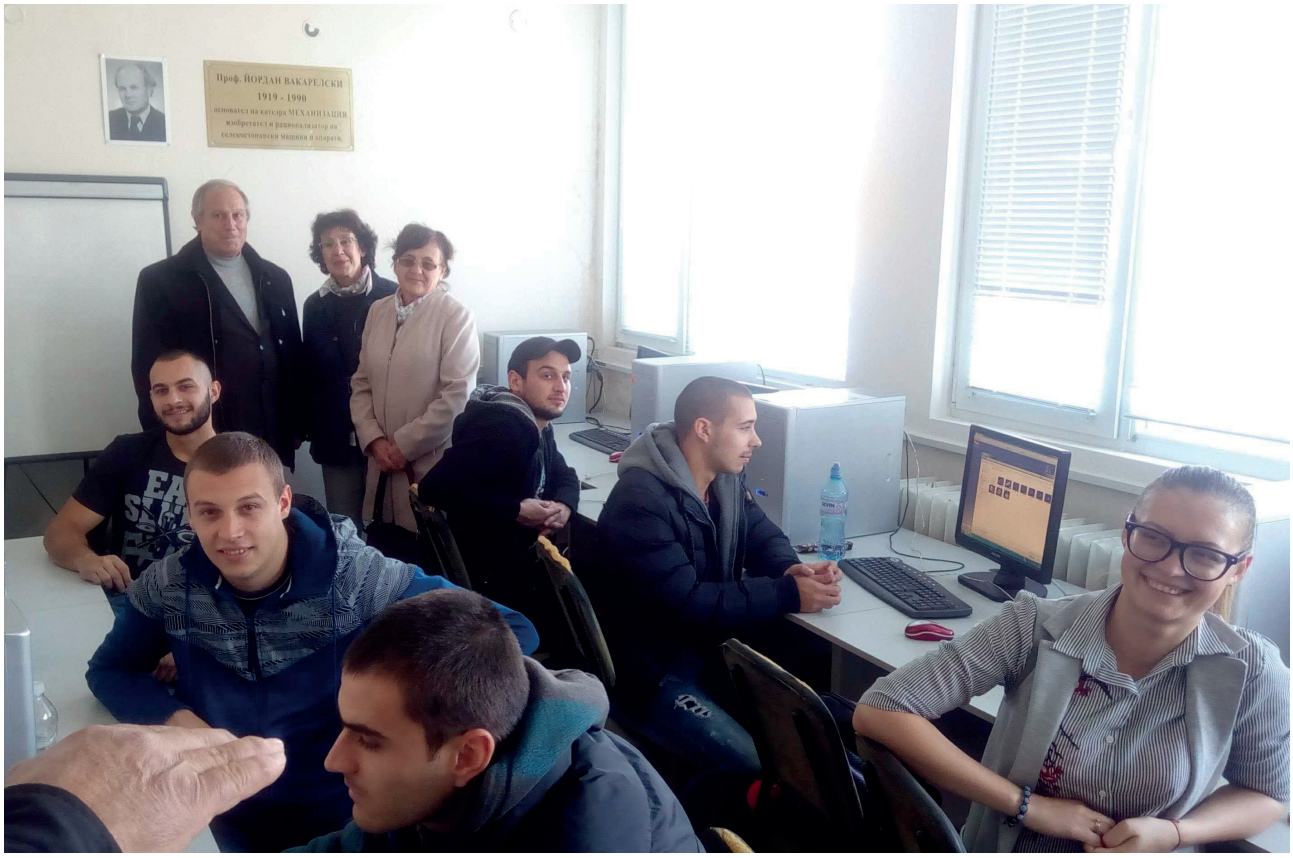
Обр. 15. *Реновираната сграда на катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет – Пловдив, 2023 г.*

Обр. 16. *Проф. Йордан Вакарелски през 1984 г. при пенсионирането си в катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет – Пловдив*

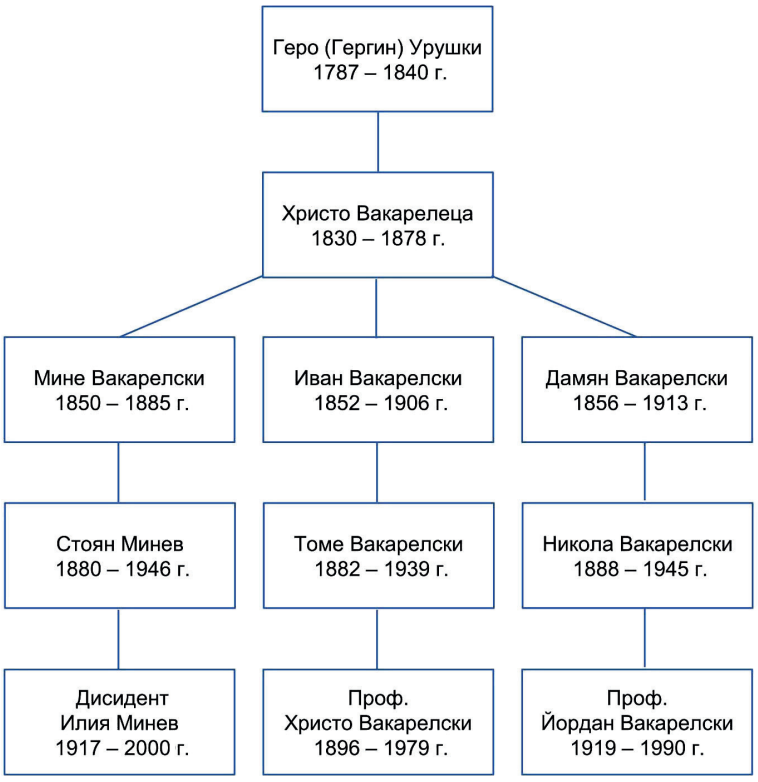
Обр. 17. *Паметна плоча на фасадата на дома на проф. Й. Вакарелски – 2015 г.*

Обр. 18. *Компютърната зала „Проф. Й. Вакарелски“ със студенти, 2017 г.*

Обр. 19. *Паметник на Илия Минев – дисидент и убеден демократ, издигнат в София през 2002 г.*

Обр. 20. *Част от родословното дърво на рода Вакарелски с тримата братя доброволци от Пещерския отряд през 1885 г. – Мине, Иван и Дамян, чиито внуци са двама професори и дисидент. Никола Вакарелски, син на Дамян, е с Орден за храброст от Булаир 1913 г.*

Обр. 21. *Паметник на Вакарелския род, издигнат през 2019 г. в с. Момина клисура по повод 100-годишнината от рождението на проф. Йордан Вакарелски*

Д-р ф.м.н. Красимира Вакарелска-Лангхайнрих
независим изследовател
kjlangheinrich@t-online.de

DOI 10.69085/pif20251066

THE INSCRIPTION OF THE TRAVELER EVLIYA ÇELEBI FROM THE AHMED BEY MOSQUE IN KYUSTENDIL, BULGARIA

Rumen Ivanov

Abstract: *Numerous inscriptions from the Ottoman period originating from the territory of the city of Kyustendil and its surrounding region have been published in scholarly literature. One particularly interesting inscription has not received the scholarly attention it deserves – namely, the inscription in the Ahmed Bey Mosque in Kyustendil. The inscription is located to the right of the mosque's entrance, carved on the marble frame of the window. It is written in calligraphic style using black ink. It is written in Arabic script, in Middle Turkish. It is dated to September – October 1660. From the content of the text, it is evident that it was handwritten by the muezzin of Melek Ahmed Pasha – the renowned Ottoman traveler Evliya Çelebi.*

Keywords: *Ottoman Empire, Kyustendil, Ahmed Bey Mosque, Evliya Çelebi.*

The first researcher to study and publish the Ottoman epigraphic monuments from Kyustendil and the region was Yordan Ivanov (Иванов 1906: 156–166). One of the earliest epigraphic monuments from the Ottoman period in the Kyustendil area is the construction inscription of the Kadin Bridge near the village of Nevestino (Иванов 1906: 156–157). Inscriptions from Kyustendil were also published by K. Venedikova (Венедикова 2006: 82–99).

Of the Ottoman architectural monuments in Kyustendil, only a few buildings have survived – the Dervish Hamam (bath), the Ahmed Bey Mosque, and the Fatih Mosque. The Ahmed Bey Mosque, or Incili Ahmed Zau Mosque according to the inscriptions embedded in its walls, was built between 1575 and 1578. It belongs to the type of single-space domed mosques with a *son cemaat yeri* covered with small domes. According to an inscription above the entrance, the mosque was repaired in 1734–1735 (Венедикова 2006: 86).

On one of the windows of the *son cemaat yeri* of the Ahmed Bey Mosque, there is an inscription in Middle Turkish. The inscription is written in black ink and contains six lines of text in Arabic script.

Transcription of the inscription in Latin script:

[1] Melek Aḥmed paşa ḥaẕretleriniñ müezzini
[2] Evliyâ-i Gülşeni rûḥı̱çün Allah rızâsı̱ içün
[3] fâtiha
[4] sene
[5] 1071
[6] M(uharrem)

Translation:

[1] The muezzin of His Excellency Melek Ahmed Pasha
[2] For the soul of Evliya-i Gülşeni, for the sake of Allah's approval
[3] (recite) the Fatiha (prayer)

[4] year
[5] 1071 (Hijri)
[6] Muharrem (month) [September – October 1660]

Similar inscriptions are known from other former territories of the Ottoman Empire – Edirne, Elbasan[1], Berat[2], Adana[3], Foça[4], Mecca[5], and others – and are associated with the figure of the Ottoman traveler Evliya Çelebi. In many places in his travelogue, he notes that he left inscriptions on various buildings he visited (Tütüncü 2016: 235–252).

A similar inscription to the one in Kyustendil is found at the tekke of Osman Baba in Edirne (Tütüncü 2011: 16):

[1] Merhûm Melek Ahmed Paşalı seyyâh-ı âlem
[2] Evliyâ rûhıçün Allah rızâsına fâtiha
[3] Sene 1081

From the lexemes *"seyyâh-ı âlem Evliyâ"* ("Evliya, the traveler of the world"), it is clear that the inscription refers to the famous Ottoman traveler Evliya Çelebi.

Evliya Çelebi is one of the most famous Ottoman travelers, poets, and historians. Over a period of forty years, he traveled throughout the Ottoman Empire and left behind a ten-volume travelogue known as Seyahatnâme ("Book of Travels" or "Travelogue"). The original title of the work is Târîh-i Seyyâh Evliyâ ("The History of the Traveler Evliya"; Fahir 1979: 61–79).

The real name of Evliya Çelebi is unknown; he is widely known by his nickname. It is believed that he received this nickname from his teacher, Imam Evliya Mehmed Efendi. In his travelogue, Evliya provides detailed information about his origins. He was born on the 10th of Muharrem, 1020 AH (March 25, 1611 CE) in Unkapanı, Istanbul. His father was Derviş Mehmed Zilli Efendi, the chief jeweler of the imperial court, who was of Abkhazian origin. He is mentioned many times in the Seyahatnâme under various names-Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-i Zıllî. His mother was also of Abkhazian origin, according to information contained in the travelogue. She had been a concubine in the harem of Sultan Ahmed I (1603–1617) and was later married to Evliya's father (İlgürel 1995: 529).

Evliya Çelebi was related through his mother's side to Defterzade Mehmed Pasha, Melek Ahmed Pasha, and İpşir Mustafa Pasha. He had a brother named Mahmud and a sister named İnal, who was married to Balıkesirli İlyas Pasha. Evliya received an excellent education in the best madrasas of Istanbul. He was received many times by the sultans at the palace and maintained good relations especially with Sultan Murad IV (1623–1640; İlgürel 1995: 529).

According to his own account, his passion for travel and exploration of the world was inspired by a dream he had in the month of Muharrem, 1040 AH (August 1630 CE). His first journey took place in 1640 to Bursa, without his father's permission. Upon his return to Istanbul, his father allowed him to continue traveling and advised him to keep notes — his travelogue. He then visited Kütahya, Manisa, and İzmit. His first more distant journey took place the following year, to Trabzon, accompanying Ketençizade Ömer Pasha, the newly appointed governor of the province (İlgürel 1995: 529).

He participated in the campaign of Serdar Hüseyin Pasha against the fortress of Azov on the Sea of Azov. After the unsuccessful campaign, he traveled to Bahadır Khan, ruler of the Crimean Khanate, where he spent several months before returning to Istanbul. After a four-year stay in the capital, he joined Yusuf Pasha's campaign against the island of Crete.

In 1646, he accompanied Defterzade Mehmed Pasha to Erzurum. In the following years, he visited Tabriz, Azerbaijan, Georgia — includ-

[1] A city in central Albania.
[2] A city in southern Albania.
[3] A city in southern Turkey.
[4] A city in İzmir Province, Turkey.
[5] A city in Saudi Arabia.

ing Baku, Revan (Yerevan), Tortum, and others (Çelebi 1996: II, 448–452).

Between 1648 and 1649, he served under Murtaza Pasha, which gave him the opportunity to visit many cities in Syria and Palestine. In 1650, he returned to Istanbul. His uncle Melek Ahmed Pasha was appointed Grand Vizier in 1650, and Evliya accompanied him on his travels to Ruse, Silistra, Babadag, and other places (Deny 1933: 201–215). In 1653, he returned again to Istanbul and stayed there for some time. As a courier of İpşir Mustafa Pasha, he visited Konya. When Melek Ahmed Pasha was appointed beylerbey (governor-general) of Van, Evliya had the opportunity to visit various cities in Eastern Anatolia and later traveled to Baghdad (Çelebi 2003: 1–20).

In May 1657, he met the Crimean Khan Mehmed IV Giray and returned to Istanbul in December of the same year. In 1658, he visited Bursa, Çanakkale, and Gallipoli. In 1660, he took part in Köse Ali Pasha's campaign against the Prince of Transylvania (Kraus 1965; 1–10). Afterwards, he joined Melek Ahmed Pasha again, who was then beylerbey of Bosnia. When Melek Ahmed Pasha was appointed beylerbey of Rumelia, Evliya settled in Sofia, which allowed him to visit many Bulgarian and Macedonian towns (Dimitriadis 1973: 5–16). In 1661, he participated in a campaign against Transylvania under Köse Ali Pasha's command (Cernovodeanu 1993: 333–347).

In 1663, Evliya Çelebi accompanied Fazıl Ahmed Pasha on his campaign against Austria (Kreutel 1956; Köhbach 1978: 213–222). After the capture of the fortress of Uyvar, he visited Holland, Dalmatia, Bosnia (Turkova 1965), Hungary (Bayerle 1984: 21–24), and Denmark (Çelebi 1996: II, 81–120). Between 1664 and 1667, he traveled along the northern Black Sea coast – Crimea, Azov, Caffa, and the Caucasus. In May 1668, he visited Gümülcine (Komotini) and Thessaloniki, and by the end of 1670, he returned to Istanbul (Çelebi 1996: VIII, 558).

The following year, 1671, he embarked on a grand journey through Anatolia, the Middle East, and Africa — visiting Bursa, Kütahya, Afyon, İzmir, Aydın, Adana, Maraş, Kilis, Damascus, Egypt (Haarman 1976: 157–230) and Sudan (Çelebi 1996: IX, 255–260).

The tenth volume of his travelogue remains unfinished, suggesting that he may have died before completing it. There is no specific information about his death, but various hypotheses suggest that he passed away in Cairo, Istanbul or Vienna between 1682 and 1684 (İlgürel 1995: 532).

In the Kyustendil inscription, Evliya Çelebi is referred to as Evliyâ-i Gülşeni, which likely indicates his affiliation with the Gülşeniyye order, a branch of the Halvetiyye Sufi order. The Gülşeniyye order was founded by Ibrahim Gülşeni at the beginning of the 16th century.

In the inscription, Evliya Çelebi is mentioned as the muezzin of Melek Ahmed Pasha – "[1] Melek Ahmed paşa hazretlerinin müezzini." He identifies his profession specifically as that of a muezzin. A muezzin is a religious functionary attached to a mosque, responsible for calling the Muslim faithful to prayer from the minaret by reciting the ezān. In the Ottoman Empire, muezzins were not only appointed in mosques but also served high-ranking officials, such as viziers, pashas, ayans and others. These muezzins belonged to the category of "Ehl-i hiref-i hâssa", although they were not part of the guilds of merchants or palace artisans (Sözen 1986: 105; Ekici 2013: 14).

The Melek Ahmed Pasha mentioned in the inscription of the Kyustendil mosque was Evliya Çelebi's maternal uncle. He was born on 1 September 1662 in Istanbul. During the reign of Sultan Ahmed I, he was admitted to the Ottoman court, where he received an excellent education. Later, he held the position of *silyahtar* (sword-bearer) of the Sultan. In 1639, he was appointed governor of the province of Diyarbakır, and in March 1642, he became the governor of Baghdad. From 5 August 1650 to 21 August 1651, he served as Grand Vizier (Uzunçarşılı

1988: 67, 231, 408, 411). Evliya Çelebi accompanied Melek Ahmed Pasha on some of his journeys across the Balkans and Western Europe (Dankoff 1991: 3–14).

The inscription of Evliya Çelebi in Kyustendil is a unique historical source that provides direct information about the renowned traveler's visit. The known copies of Evliya Çelebi's travelogue are later reproductions, while the originals are not known; for this reason, the inscription is particularly valuable, as it allows us to see the original manuscript of the traveler.

REFERENCES:

Венедикова 2006: К. Венедикова. Надписи от град Кюстендил. – *Известия на Исторически музей – Кюстендил*, 2006, 14, 83–99. [K. Venedikova. *Nadpisi ot grad Kyustendil. – Izvestia na Istoricheski muzey – Kyustendil,* 14, 2007, 83–99.]

Иванов 1906: Й. Иванов. *Северна Македония.* София, 1906. [Y. Ivanov. *Severna Makedonia. Istoricheski izdirvania.* Sofia, 1906.]

Bayerle 1984: G. Bayerle. Hungarian History according to Evliya Çelebi. – *Journal of Turkish Studıes*, VIII, 1984, 21–24.

Çelebi 1996: Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. Istanbul, 1996, II, VIII, IX.

Cernovodeanu 1993: P. Cernovodeanu. The Issue of Pashalyk of Oradea as Mirrored in the Relations Between Transylvania and England During the Reign of Michael I. Apáfi (1662–1665) – *Revue roumaine d'histoire*, XXXII, 3-4, Bucharest, 1993, 333–347.

Dankoff 1991: R. Dankoff. The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588–1662): *As Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahatname)*, Albany, 1991, 3–14.

Deny 1933: J. Deny. Les Pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie (XVIIe siècle). – *Mélanges Nicolas Iorga*. Bucarest, 1933, 201–215.

Dimitriadis 1973: V. Dimitriadis. *Central and Western Macedonia according to Evliya Çelebi*. Thessaloniki, 1973.

Ekici 2013: S. Ekici. III. Mehmed Döneminde 1596–1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar' (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul, 2013.

Fahir 1979: I. Fahir. Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi – *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, VII, 1979, 61–79.

Haarman 1976: U. Haarman. Evliya Celebis Bericht über die Altertümer von Gize. – *Turcica*, VIII, Paris, 1976, 157–230.

İlgürel 1995: M. İlgürel. Evliya Çelebi. – İslâm Ansiklopedisi, 1995, 529–533.

Köhbach 1979: M. Köhbach. Die Beschreibung der Kathedralen von Iaşi, Kaschau und Wien bei Evliyā Çelebi, Klischee und Wirklichkeit. – Südost-Forschungen, 38, 1979, 213–222.

Kraus 1965: G. Kraus. *Cronica Transilvaniei: 1608–1665.* Bucureşti, 1965.

Kreutel 1956: R. Kreutel. *Ewlija Celebis Bericht über die Türkische grussbotschaft des Jahres 1665 in Wien*. Wien, 1956.

Sözen, Tanyeli 1986: M. Sözen, U. Tanyeli. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, 1986.

Turková 1965: H. Turková. *Die Reisen und Streifzüge Evliyā Çelebīs in Dalmatien und Bosnien in den Jahren 1659/1961.* Prague, 1965.

Tütüncü 2011: M. Tütüncü. Evliyâ Çelebi'nin bilinmeyen el yazısı. – *Yedi Kıta*, Nisan, 2011, 15–20.

Tütüncü 2016: M. Tütüncü. *On the Trail of Evliya Çelebi's Inscriptions and Graffiti*. – From Crimea to Danubian Lands: Ottoman Studies Presented to Mihail Guboğlu. Venice: Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2016, 235–252.

Uzunçarşılı 1988: I. Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi.* III/2, 1988.

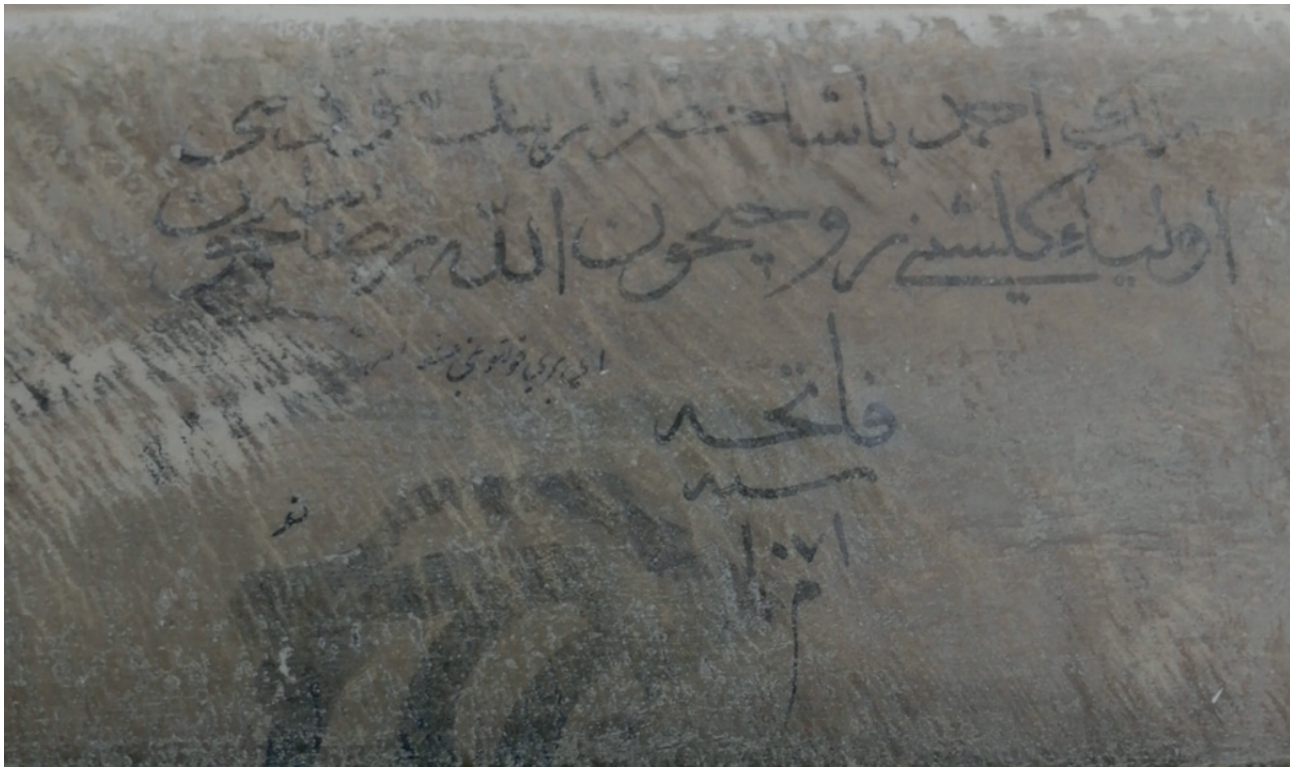

Fig. 1. *The Inscription of Evliya Çelebi from Kyustendil*

НАДПИСЪТ НА ПЪТЕШЕСТВЕНИКА ЕВЛИЯ ЧЕЛЕБИ ОТ АХМЕД БЕЙ ДЖАМИЯ В КЮСТЕНДИЛ

Румен Иванов

Резюме: Множество надписи от османския период, произхождащи от територията на град Кюстендил и околността му, са публикувани в научната литература. Един особено интересен надпис обаче не е получил заслуженото внимание от учените, а именно надписът в джамията на Ахмед бей в Кюстендил. Надписът се намира вдясно от входа на джамията, издялан върху мраморната рамка на прозореца. Той е написан в калиграфски стил с черно мастило. Изписан е на арабица, на среднотюркски език. Датиран е септември – октомври 1660 г. От съдържанието на текста става ясно, че е ръкописно написан от мюезина на Мелек Ахмед паша – известния османски пътешественик Евлия Челеби.

Rumen Ivanov
ORCID iD: 0000-0002-3603-8241
Historical Museum – Perushtitsa, Bulgaria
sevket.plovdiv@gmail.com

"THE RING METAPHOR AND THE SPIRIT OF SOFIA" BY H.E. LINO BIANCO* AS COURTESY VOLUME OF ESSAYS ON BALKAN AND MEDITERRANEAN SPIRITUALITY AND URBAN SPACES

Valentin Petroussenko

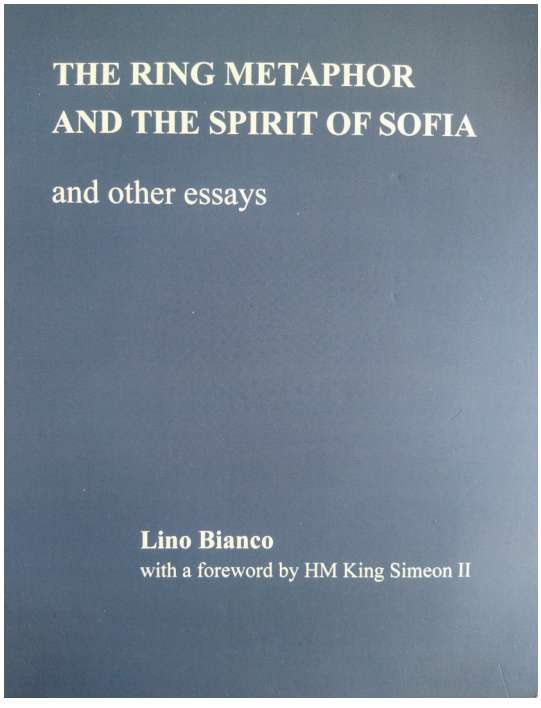
I start this paper with a humble feeling of long time unaccomplished duty to my good friend, Lino Bianco. Certainly, he is an extraordinary man and for sure has so many friends in many countries. But there is some special feeling of respect and affection between us and he is sharing his generous friendship towards my whole family – my wife and my both sons.

But let`s start from the very beginning.

When I first met Lino Bianco, I was impressed of his easy-going character. The impression was as if we had known each other for a long time. He had an extraordinary capacity in many fields, but first of all, he was a teacher, proudly bearing this profession as fundamental.

On the same basis is his performance as Non-Residential Ambassador. Being diplomatic representative in several countries at a time,

he was constantly travelling. He had not any office and during his visits used a local cafeteria behind his hotel as a meeting point. Usually, he had a long list of scheduled meetings every time. Above all, he possess high expertise about each country of his residence and was easily welcomed by great circle of public and political personalities. With such a rare personality, he asked me to secure an invitation for him to my university, so that he could deliver a public lecture. Discussing on the topic, we came to the end of making three consecutive lectures. We did this and from the very beginning Lino Bianco acclaimed great audience, then provoking lively discussions after these performances. However, we never reached the aim of three connected lectures, Lino soon was replaced with his diplomatic office to another country and visited my university for the second lecture on voluntary basis, just to keep his promises to return again. Then the COVID pandemic dumped on and this changed lives of everyone for long period. So, we never accomplished the third planned lecture, but nevertheless, the future developments may give us the chance.

My last meeting with Lino Bianco (for now, and I hope not the last) was shortly after his new book was published. He asked me to write a review for a prominent foreign editorial house. I gladly accepted this honor. But starting to read the book, I encountered myself stuck and overslaught by such a huge responsibility. I was not sure if my review would cope with the high requirements of that editorial. But above all, the essays of the author were very integral and complex. They required deep thought and some mystical approach. My huge responsibility towards this text was further heightened by the foreword written by H.M. King Simeon II, the former Prime Minister of Bulgaria. On the other hand, the introduction was a courtesy of Prof. Vladimir Gradev, a prominent philosopher and theologian, and former a Bulgarian Ambassador to the Holy See and the Sovereign Military Order of Malta. Certainly, the deep theologian character of the essays required also a special preparation and absorption. In fact, I could not accomplish this task in two months and then, as is often the case, the everyday overwhelming academic agenda did not allowed me to return to the text. I felt deep regret and feeling guilty for this delay locked me in a vicious circle again and again. But now I feel much more secure and motivated to finish this promise applying to the edition of the Institute of Knowledge Management (IKM) from the Northern Republic of Macedonia. I have a previous collaboration history with several publications, I am also sure that the journals of IKM have great international circulation and are read by an astonishingly big intellectual audience. And above all, the editorial team provides a very smooth and friendly atmosphere to facilitate in every sense the process of writing our texts.

Well, after this personal introduction, we get back to the very volume to be presented. The book of H.E. Lino Bianco is compendium of six essays, which originally were published by the journal *Melita Theologica*, an edition of the Faculty of Theology at the University of Malta. The publication itself was a work of the Maltese editorial group Kite, and apart from the texts, the book is richly illustrated by professional plans of urban planning and photographs representing historical evolution of several sites of cultural heritage. In fact, here we should mention again that Lino Bianco holds a PhD in urban planning, and the first three essays are dedicated to the cultural legacy and current urban situation of three capitals – Sofia, Valletta and London. We should add also, that these texts are not merely written in the language of an architect, but represent a deep immersion into spirituality, unfolding into an intellectual perception how features of the past are visible in the contemporary urban settings.

The first essay, *The Ring Metaphor and the Spirit of Sofia*, was in fact a leading part of Lino Bianco’s doctoral research. Laying ground on the Enlightenment philosophy of the German theologian Lessing, the author compares the notion

of the spiritual ring of tolerance, as represented in his epic drama *Nathan the Wise*. Indeed, going through the synopsis in the poem of Lessing, the author remarks the classic "ring metaphor" as symbolic tolerance between the three main religions – Christianity, Islam, and, of course, Judaism. Certainly, our author would not be a truly faithful Maltese, without mentioning a nice element in the Lessing`s narrative – the main protagonist Nathan, returning back from Palestine, finds his house burned down, but his daughter being saved by a young German Templar, who was captive in the hands of Muslims, but was spared because of the well-known tolerance of the wise Saladin. Thus, the metaphor of the "tolerance ring" is substantially enriched by the Lino Bianco`s going into depth of the early history of Serdica (the Roman name of current capital Sofia). For instance, upon the conquest of this city, well known by the numerous thermal waters, by then pagan Proto-Bulgarian ruler Khan Krum in the early 9th century, all this territory had traditionally been Christian. And they continued to live with their religious beliefs, despite the fact that the Bulgarian Khanate was officially baptized into Christianity nearly 60 years later.

During the following centuries, Islam came to the lands of Bulgaria with the Ottoman conquest. Although Sofia was a relatively small regional urban center at the time, it now possesses one of the finest gems of Ottoman architecture. The Banya Bashi Mosque, now the only active mosque in Sofia, was built in the mid-16th century by the era's most prominent architect, engineer, and urban creator, Mimar Sinan. Following on, Lino Bianco makes a brilliant urban design analysis of the architectural balance and spiritual harmony in the center of Sofia. This is, indeed, a unique place where in a one square mile all world religions appear in full tolerance. Reflecting the historical division of Christianity, both the Orthodox and Catholic traditions are present with their churches. In the vicinity, we even find both Armenian and Romanian churches. So, this square mile is really a religious oasis of tolerance. Lino Bianco has very professional and integrated approach, combining classical urban design perspective with spiritual analysis. He seeks the cultural roots through epochs, despite changing religions. His study is full with detailed maps and sketches, panoramic air views and parallel presentation of historic and contemporary photographs of different buildings.

Same patterns are applied in the two following essays – *Valetta: A City in History*, and *Limestone in Post-War British Architecture: Is It a Plea for Return to Pugin?*. The former is a diligent study of the arising problems how current modernization affects the bases of Maltese capital historical legacy. This is not only theoretical essay, but it gives some possible ways how civil community and local residents may induce regional authorities to be more careful in keeping the cultural heritage of La Valetta. The colourful taste of this urban design assessing is due to the personal position of the author towards his home place.

The latter essay is also interesting in recalling the classical British theory of architecture of Augustus Pugin (one of the pioneers of the Gothic Revival) with emphasizing the limestone as basic construction material, against arising British architectural Modernism in the decades following the end of Second World War. At the time, the use of light metal constructions appeared more fashionable, being considerably cheaper in addition to its fast construction dynamics. However, in Lino Bianco's view, this was very dubious way to turn the urban features and his personal call is to preserve the cultural heritage through combination of limestone and metal constructions in the appearing new architectural landscape.

We have also an exquisite essay entitled *Hegel`s Notion of Gothic Architecture* which underlies once again the specific academic approach of Lino Bianco, who goes beyond the simplified urban design to incorporate in his study deep cultural, philosophical and theological methods,

which in sum gives us a perfect piece of theoretical study with serious pragmatic weight and advises how to develop the modern urban styles while also preserving our cultural heritage and intellectual traditions.

The last two essays feature a co-author. Saviour Catania and Lino Bianco write about the early cinematographic work of the French director Alain Resnais from 1961 – *L`Anée Dernière à Marienbad and the Cartography of an Orphic life-in-death*: *The Modern Katábasis of Resnais*. Here the author demonstrates his ability to write texts in the field of cultural studies. He turns around the Ancient Greek mythological protagonists Orpheus and Eurydice to make an example how human relations receive different readings by the ancient contemporaries like Ovid and Vergil. To this analysis he introduces a contemporary Modernist perception of the classic love triangle drawing a parallel with René Magritte's artwork *The Empire of Light*.

Curiously, the very last essay – *Music in Teaching Religion and in Primary Schools*, demonstrates the other angle of this book in the field of children education. Certainly, with the help of co-authors, here we can see a theoretical approach to understand the value and social role of music in providing children more possibilities to interact in small communities. In fact, this essay contributes to the concept of how singing helps the children to create their own emotional personality and a taste of art. The process of singing also has an important Kinaesthetic element to facilitate children`s psychological and physical health status. But it also can be enriched with spiritual element, thus prolonging Maltese deep traditions with the religious element of their cultural roots.

Concluding, we may assure that the book of H.E. Lino Bianco is really piece of art with so many angles. It gives us profound insight to the spiritual and historic meaning of our traditional urban environment, shedding light on how to merge the technocratic urban design description with fine and emotional intellectual observation of our centuries-long historic roots, and provides a better vision how to preserve our rich cultural heritage. This book also shows us the fascinating history and modern development of two countries, Malta and Bulgaria, which are quite remote, but can come closer together by utilizing the platform of cultural diplomacy and personal contacts among their people.

Assoc. Prof. PhD Valentin Petroussenko
Plovdiv University "Paisii Hilendarski", Bulgaria
petrus@uni-plovdiv.bg

* *The Ring Metaphor and the Spirit of Sofia and other essays* by H.E. Lino Bianco,
Kite Group Publishers, Malta, First edited 2022.
ISBN 978-9918-23-053-2 (Hardback)
978-9918-23-054-9 (Paperback)

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ „ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ – 2024 г.“

Георги Митрев, Русалена Пенджекова-Христева

На 16 декември 2024 г. в зала *Компас* се проведоха традиционните за Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ научни четения *Пловдивски исторически форум – 2024*. Организатор на събитието бе катедра *История и археология* при Философско-историческия факултет. Академичният състав на катедрата, включително и хонорувани преподаватели, представи пред аудиторията свои актуални научни разработки, резултат от изследвания, провеждани основно през изминалата година.

Форумът има за цел да запознае академичната общност и в частност студентите с актуалните теми и научни проблеми, върху които работят преподавателите от катедра *История и археология*. Чрез представянето на резултати от текущи изследвания научните четения създават възможност за пряк контакт със съвременните методологически подходи и интерпретации в историческата наука. Проявеният интерес от страна на аудиторията потвърди значимостта на тази сравнително нова форма на диалог, която не само насърчава участието на студентите в научния живот, но и съдейства за по-дълбокото им ангажиране с процесите на обучение, изследване и критично мислене – основни елементи в развитието на историческото образование в университета.

Научните четения бяха официално открити от доц. д-р Димитър Димитров, ръководител на катедра *История и археология*.

В рамките на програмата бяха представени 14 доклада, организирани в две тематични секции: *Античност и Средновековие* с модератор доц. д-р Стоян Попов и *Възраждане и Съвременна история*, модерирана от доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева.

Работата на секция *Античност и Средновековие* започна с доклада на доц. д-р Георги Митрев (ПУ „Паисий Хилендарски“) и хон. ас. д-р Йордан Илиев (филиали на ПУ в Смолян и Кърджали) на тема *Анакс Севалк в „Перси“ на Есхил: едно възможно отражение на тракийски владетел от началото на V в. пр. Хр.* Авторите представиха нов поглед върху изворите и възможността за съществуването на един ранен владетел и основоположник на Одриското царство, който е напълно забравен в наше време.

Вторият доклад беше съвместно представен от гл. ас. д-р Слава Василева (НАИМ – БАН) и гл. ас. д-р Божидар Драганов (ПУ „Паисий Хилендарски“) и бе посветен на *Импортна чернофирнисова и червенофигурна керамика от обект от късножелязната епоха край с. Пауново, общ. Ихтиман.* Темата е пряко свързана с теренните археологически проучвания, ръководени от гл. ас. д-р

Б. Драганов на същия обект, и включва част от особено интересните находки, свързани с изследваната ямна култура. През настоящата година това беше основният археологически обект за лятната студентска практика, а присъстващите студенти в залата имаха възможност да се запознаят с резултатите от своята работа.

Гл. ас. д-р Надежда Кирова-Йовчева (ПУ „Паисий Хилендарски“) изнесе доклад на тема *Фрагмент от керамичен съд със сцена от античната медицинска практика*. Тя представи досега неизвестен фрагмент с изображение, намерен край гр. Дългопол, вероятно от римска *villa rustica*. Изображението представя две мъжки фигури, като едната ръка е протегната към лицето на другата – сцена, която може да се тълкува като медицинска процедура. Тези релефни апликации са рядкост в римската керамика, което подчертава значимостта на находката.

Вниманието към конкретен артефакт бе насочено и в доклада на доц. д-р Стоян Попов (ПУ „Паисий Хилендарски“) на тема: *Относно боздуган с украса от територията на България*. Авторът се спря на боздуган от Късното средновековие, класифициран като тип XVIIIB2 и датиран от първата половина до средата на XV в. Декорацията върху оръжието включва геометрични и епиграфски мотиви, които напомнят арабски надписи, но не са такива. Докладът постави въпроса за вероятния близкоизточен произход на този тип боздугани, с препратки към татарския свят.

Докт. Кристиян Лъсков (ПУ „Паисий Хилендарски“) изнесе доклад, озаглавен *Noctis tempus: ролята на нощта при използването на психологически техники във византийските стратегикони от IX – X в.* Авторът предложи интердисциплинарен анализ с елементи на психология и военна стратегия, разглеждайки нощта като средство за внушаване на страх и несигурност. Представени бяха тактики като използване на лунни цикли, полунощни часове и внезапни атаки, илюстрирани с примери от византийски автори.

Хон. ас. д-р Теодора Георгиева (ПУ „Паисий Хилендарски“) представи изследване на тема *Жени и икономика: разсъждения върху едно описание в „Геопоника и стенопис от Земенския манастир“*. Анализът проследи ролята на жените в икономическия живот на Средновековните Балкани въз основа на византийския трактат *Геопоника* (X в.) и стенопис от XIV в. в Земенския манастир. Акцент беше поставен върху обществените и морални норми, определящи женското участие в стопанството.

Вазата от Соасон – реалия и символ – бе темата на доклада на доц. д-р Димитър Димитров (ПУ „Паисий Хилендарски“). Представен бе процесът на централизация на Меровингското кралство при Хлодвиг (481 – 511 г.) чрез събитията около завладяването на гр. Соасон и съдбата на изящен съд, използван от градския епископ. Анализът проследи как реален артефакт се превръща в символ с трайно значение за средновековната европейска колективна памет.

Втората секция продължи с доклади, посветени на Възраждането и Съвременната история.

Доц. д-р Тодор Радев (ПУ „Паисий Хилендарски“) представи доклад на тема *Шпионите-патриоти и „Млада България“ (1869 – 1870 г.)*. Изследването разглежда ролята на българските сътрудници на „Черния кабинет“ в освободителното движение, акцентирайки върху ключови фигури (Манол Иванов, Теофан Райнов, д-р Георги Миркович, Георги Живков и Иван Кършовски), които подпомагат формирането и финансирането на „Млада България“, включително отклоняване на средства и участието на Васил Левски. Разгледана е и идеята за сътрудничество с „Млада Турция“ в рамките на концепцията „Млада Европа“.

Априлското въстание по страниците на вестник „Възраждане“ бе темата на изнесения доклад от хон. ас. д-р Денис Иванов (ПУ „Паисий Хилендарски“). В него авторът представи как политическият вестник публикува материали за подготовката и хода на въстанието от 1876 г., представени в романтичен и хиперболизиран стил с цел мобилизиране на българската емиграция за морална и материална подкрепа.

Гл. ас. д-р Станислав Боянов (ПУ „Паисий Хилендарски“) запозна присъстващите с темата за *Приносът на българските висши офицери към документалната, архивната и военната история на България след Освобождението до 1944 г*. Изследването е посветено на малко познати генерали, свързани с Пловдив, чиито усилия допринасят за утвърждаване на армията като символ на национално единство и фактор на модернизация въпреки политическите и материални трудности.

Образът на Съветска Русия в репортажите на Йозеф Рот (1926 – 1927 г.), – разгледа гл. ас. д-р Самуил Шивачев (ПУ „Паисий Хилендарски“). Авторът анализира ранните репортажи на австрийския журналист от СССР, които представят нов, различен от стереотипите образ на Русия, в контекста на икономическото и политическото обединение между Германия и Австрия през 20-те години.

Доц. д-р Валентин Петрусенко (ПУ „Паисий Хилендарски“) проследи конфликти и партизански движения срещу подкрепяните от САЩ режими, както и мирните преговори в началото на 90-те години, довели до края на гражданските войни с компромисни решения, в доклада си на тема: *Кризата в Централна Америка: партизанската война и мирните преговори*.

Доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева (ПУ „Паисий Хилендарски“) изнесе доклад на тема *Българските държавни архиви през призмата на документите на Държавна сигурност*. Анализирани бяха новоиздирени документи, които хвърлят светлина върху организацията и контрола на архивната система в тоталитарния период, включително идеологизацията, мерките за опазване на държавната тайна и политическата инструментализация на архивите.

Гл. ас. д-р Мина Маринова (ПУ „Паисий Хилендарски“) анализира селския пейзаж на с. Шишманци като носител на историческа памет и символика, разглеждайки напреженията между устойчивост и промяна в контекста на социално-икономическите трансформации в доклада си *Исторически процеси през XX и XXI в. като следи в пейзажа на българското село (case study).*

Научните четения *Пловдивски исторически форум – 2024 г.* доказаха своята утвърдена роля като платформа за представяне и дискусия на съвременни исторически изследвания в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Чрез разнообразието от теми и високото ниво на представените доклади форумът стимулира академичния обмен между преподаватели и студенти, подкрепяйки развитието на историческата наука и образованието. Очаква се традицията на форума да продължи и в бъдеще с още по-широк кръг изследвания, обхващащи различни хронологически периоди и тематични направления. Това ще допринесе за по-задълбочено разбиране на миналото, както и за осмислянето на неговото влияние върху съвременните обществени, културни и политически процеси. Устойчивостта на тази академична инициатива я утвърждава като важно пространство за научен обмен, критичен диалог и популяризиране на историческото познание.

INTERNATIONAL CONFERENCE *EUROPEAN MILITARY AFFAIRS AND THE BULGARIANS BETWEEN THE 6TH AND 17TH CENTURIES – CONFLICTS, CONTACTS AND INFLUENCES*, SOFIA, 14–17 MAY 2025

Stoyan Popov

Between 14 and 17 May 2025, an international scientific forum entitled "European Military Affairs and the Bulgarians between the 6th and 17th Centuries – Conflicts, Contacts and Influences" was held in Sofia, Bulgaria. It was organized by the National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences and Municipal Cultural Institute – Byala, Varna province. The scientific conference was attended by 36 leading scientists from 13 countries in the field of medieval weaponry and military history. The program of the conference included 30 reports covering various aspects of medieval weapons, military equipment and culture.

The first speaker at the conference was V. Yotov, who made some comparisons between illustrated manuscripts and frescoes and archaeological finds of medieval swords and sabers from the end of the 9th – mid 15th c.

T. Kolias shared with the conference participants some thoughts concerning the sword as a symbol of power and authority in Byzantium. The scholar based his points on a few references in texts about the presence of the sword in the entourage of the Byzantine emperor and some pictorial depictions on coins, in miniatures, frescoes etc.

D. Rabovyanov presented data on the use of combat knives in present-day Bulgarian lands during the late Middle Ages (14th – 15th centuries). The emphasis of the report was placed on archaeological evidence including weapons and their elements and number of artefacts without context. According to the author that combat knives were widely used in the 14th and 15th centuries in the Second Bulgarian Tsardom and the Ottoman Empire, long before the military campaigns of Vladislav III Jagiellon in 1443/1444, with which they were previously associated in Bulgarian scholarly literature.

A. Kubik analysed a helmet found in northern Bulgaria, near the village of Voivoda. The author compared this object with a number of helmets found in Caucasia and hypothesized that this helmet may have been produced in the Caucasus region.

In their collective report M. Zlatkov, M. Lesichkov and D. Rabovyanov presented ten one-handed swords dated in the 11th – 14th centuries, exhibited in the "Chronicles of Steel" ex-

hibition. Although all of these swords have been previously published, they were re-documented as part of the exhibition project, which enabled a more accurate dating and a deeper interpretation of the artifacts.

Z.-K. Pinter and C. Urduzia commented on one type of sword appearing more and more frequently in the Transylvania area and almost never in other areas of the European continent. This shape of sword is type "E" by Oakeshott's typology, type XIII by Ruttkay's, respectively type VII by Pinter's, all dated in the 13th century. The authors made the assumption that those swords might be of local – Transylvanian origin.

F. Messner presented his research on the questions of origin of the medieval swords from the Tyrolean region, dating from the 9th to the early 16th century, and their contexts of finding. He spoke also for the poblem of local production and import.

M. Holescak tried to make a reconstruction of the saddle, used by the Cumans. His conclusions are made on the basis of the archaeological finds and also on artistic depictions, mostly the frescoes of the legend of saint Ladislaus. M. Holescak paid attention also to the stirrups with a specific form which are related with the Cuman people.

G. Bozhinoski and D. Cvetanov presented a medieval saber of Eurasian nomadic steppe origin, found near the village Mokrino, Strumica. Based on it's morphology, the authors dated the weapon in the time-frame of 11th – 13th c. and connected it with the presence of the Pechenegs, and later the Cumans in this micro-region.

Constantin Bajenaru reported a warrior with horse burial discovered in the fort XXV (according to Tocilescu) of the Stone Dyke in Constanța. The grave inventory is very rich, consisting of a helmet, chainmail shirt, a sword, arrowheads, a knife, horse harness – bits and stirrups and dates back to the 12th – 13th century, having analogies with discoveries belonging to late nomadic Turanian groups from the North Pontic or North Danubian area.

K. Yordanov presented the impact of of the intense Latin-Bulgarian relations during the first half of the 13th century that can be seen in the image of the Sleeping guards at the Holy Sepulchre from "The Myrrh-bearing women at the Sepulchre" ("The Resurrection of Christ") scene depicted on the Northern arch of the dome space of the nave of The Boyana Church. The armament and the equipment of the warriors depicted in this scene finds direct parallels and references to examples of Western European armament from the era of the Crusades, reflected in the contemporary Romanesque and Gothic art.

A. Babuin tried to trace the changes affecting the swords throughout the late Byzantine period. The scholar based his conclusions on a series of dated specimens of these weapons taken from iconographic sources of the period.

P. Kotowicz drew the attention of the participants to the medieval swords discovered in the territory of Red Ruthenia, the southeasternmost part of the Polish Kingdom. Among them, there is a group with different variants of Oakeshott's Z-type pommels, generally attributed to southern origin. The author discussed also written sources, confirming the production of swords in this area at least in the last quarter of the 14th century. This source base was supplemented by a presentation of iconography, both connected with the Latin and Orthodox circles.

P. Penkova and M. Lesichkov demonstrated the interconnections between function, form, and technology, in order to reconsider and expand the knowledge of the historical reality of the swords and of the bladed weapons in general. They think that the blades can only be studied in their relation with the armour because the changes of the weapon leads to changes of the armour.

In its report A. Michalak put once again the question of the origins of Mediaeval maces in Poland. He traced few possible lines of origin: Ruthenian, Hungarian and Bulgarian. The scholar pointed that lead isotope analysis showed a western origin of some of the exemplars discovered in Poland.

P. Bugys and M Vitkiinas presented a distinct type of massive, ornamented bridle bits discovered in Lithuanian burial sites from 13th and 14th c. These burials are cremations with typologically similar funerary items and reduced regional differences. Bridles with massive, decorated bits stand out in warrior and horse burials. These artifacts are closely linked to the Lithuanian military elite of the time.

Y. Nikolov touched the very important question about the import in the Second Bulgarian State of goods with military use. According the Northern Italian "Cronaca Carrarese" there is actual importation of armour from Northern Italy into the lands of the Bulgarian state in the 14th c.

A. Mojsic presented a collection of Medieval weaponry found during the archaeological research of the medieval castle Milesevac in southwestern Serbia. The militaria in question is presented by parts from plate armour and chain mail, crossbow bolts and projectiles of gunpowder weapons. The artefacts are dated in the mid-15th c.

The next two reports were related to the Eger castle. C. Fajszi made a review of its military histoty in the period of the 11th to the 18th c. E. Toth presented numerous medieval and early modern (14th – the beginning of the 18th c.) artefacts originating from the archaeological researches of the Eger castle – rifles, cannons, arrowheads, musket balls, cannonballs, mortar rounds, grenades, swords, lances, maces and pieces of armour.

P. Antonov, N. Parvanova and A. Vatov introduced to the participants of the conference the results of the conservation and restoration of a dagger with a richly decorated scabbard from the collection of the National Museum of History in Sofia. Judging by the construction of the scabbard and the pommel, the authors concluded that the dagger can be defined as a "Kard" type. Based on the formal characteristics and the decoration the artefact was dated to the second half of the 16th – 17th c.

In his report I. Bakradze traced the origin of the Georgian (Caucasian) Traditional Dagger (Khanjali or Satevari). He proposed that in Georgia, the Caucasian dagger began to take shape between the second half of the 16th century and the first half of the 17th century, influenced by local military traditions as well as eastern and western arms.

Subject of the report of S. Popov were four maces, previously unpublished, part of the collection of Regional Museum of History – Pazardzhik. The weapons belong to the group of maces with bulbshaped striking heads, consisting of vertical ribs attached to a long metal sleeve – Type XXI, Variant A after S. Popov, and are dated to the 16th – 17th c.

V. Ivanov and D. Rabovyanov presented a collective find of 110 iron arrowheads discovered durin the archaeological research of the town fortress of Nikopol. Most of them are for bow arrows but there are also some for crossbow bolts. The find is stratigraphically dated in the 16th – 17th c.

Another group of weapons was reported by E. Maniotis. During the excavations conducted in the Mytari peninsula in Pyrgos of Hagios Nikolaos in the region of Sithonia, Chalcidice, a complex of towers, a fortified wall and monastic cells were researched. Here parts of curved blades, arrowheads and parts of crossbows and ballistae were discovered. They were dated in the Late Byzantine Period (14th c.).

Unfortunately some of the scholars wasn't able to present their reports dew to different reasons! Those are S. Stojchev which report is entitled "Nephrite scabbard-slide from Late antique fortress near Voivoda village, Shumen region", M. Daskalov with "Short Bladed Weapons from the Present-Day Bulgarian Lands", A. Janowski which report concerns "Early medieval sword scabbard chapes from Poland" and M. Sijaric with a report about "Spurs from the medieval cemetery in Bugojno". As it seen from the titles the topics are extremely interesting and I think that will not make a mistake if I speak on behalf of all the other participants and say that we all are hoping to read them in the forthcoming volume!

ИЗИСКВАНИЯ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ

Приемат се за отпечатване: студии до 120 000 знака; статии до 60 000 знака; съобщения до 18 000 знака; рецензии и отзиви до 12 000 знака.

Материалите могат да бъдат на български, английски или руски език.

I. Изисквания за подготовката на текста

1. Материалите се предават в електронен вариант като Word documents с шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разредка (Line spacing) 1,5.
2. Заглавието се изписва на езика на статията, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора (авторите) без съкращения, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold**, *Italic*.
3. През един празен ред се изписва заглавието на статията на английски език, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора/авторите без съкращения, транслитерирано/ни на латиница, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold**, *Italic*.
4. През един празен ред се разполага анотацията на английски език (***Abstract:***) (до 1000 знака с интервалите), с размер и стил на шрифта 12 pt, *Italic*.
5. На следващия ред се изписват ключовите думи (***Keywords:***) (до 10 на брой), на английски език, с размер и стил на шрифта 12 pt, *Italic*.
6. През един празен ред следва основният текст на материала с подравняване Justify. Допуска се употреба на шрифт **Bold** само за евентуални подзаглавия. *Italic* се използва за заглавия на книги/монографии, списания, сборници и издания на извори. При цитиране се използва *Italic* само в случаите, когато чуждият текст не е ограден с кавички.
7. Цитираните изследвания се посочват в текста, поставени в обикновени скоби, като се изписват: фамилията на автора, годината на издаването и съответната/ите страница/и. Например: (Иванов 2012: 35 – 36); (Иванов, Петров 2015: 5 – 6) – при двама; (Иванов и др. 2010: 33; Ivanov et al. 1999: 45) – при повече автори; (Петров 2006а: 8 – 11) – при повече от една публикация за една и съща година на един автор.
   При посочване на образи или други илюстративни материали: (Иванов 2012: 16, обр. 3; Petrov 1997: 45, fig. 2).
   При посочване на каталожни номера или таблици: (Иванов 2012: 16, № 3 или табл. 3).
8. При необходимост от пояснителни или други бележки, те се маркират в текста с арабски цифри[1] и се поставят под линия: (Footnotes) с шрифт Times New Roman, размер 10 pt, без разредка (Line spacing „single“). Цифровите препратки към бележките под линия се поставят след кавичките и преди пунктуационните знаци. Пр. „цитат“[1], [1], [1]. При необходимост от цитиране в пояснителните бележки се следват същите правила, както в основния текст.
9. Използваните източници се посочват единствено в бележки под линия.
   При цитиране на архивни документи: ЦДА – София, ф. 108К, оп. 2, а.е. 2560, л. 2.
   При цитиране на вестник: В. *Работническо дело*, бр. 109, 15 май 1947 г., 3.
   При цитиране на извори, имената на античните автори и произведенията се посочват съгласно *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon* (LSJ) и *Oxford Latin Dictionary* (OLD) по следния начин: Hdt. 2.4; Cic. Div. 1.13.23.
   При цитиране на корпусни издания: ГИБИ II: 71 – 72.
9. Препратките в текста към илюстративния материал се поставят в скоби: **(обр. 1)**. За материали на английски език: **(fig. 1)**, шрифт **Bold**. В отделен файл се представя списък на образите с кратка текстова информация за съответното изображение.
10. **Благодарности (Acknowledgments)** (при наличието на такива) се поставят след края на основния текст.
11. След основния текст се прилага **Използвана литература (References)**.
12. При употреба на специфични съкращения в научния апарат се прилага и **Списък на съкращенията (Abbreviations)**.

Примери:

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*. Том IV. София: БАН, 1961.

ЦДА: Централен държавен архив.

BHR: Bulgarian Historical Review, Sofia.

13. **Резюме** на български език (със заглавие и автор, до 3000 знака с интервалите) и **Ключови думи** на български език се поставят след Използвана литература (References) и Списък на съкращенията (Abbreviations) само при статии на чужд език!
14. В самия край авторите добавят кратки данни за себе си: звание, научна степен, име и фамилия, ORCID iD, месторабота и e-mail.
15. Илюстрациите се представят в отделен електронен файл (.tiff, .jpg, .png) в резолюция не по-малка от 300 dpi.

II. Изисквания за оформление на Използвана литература (References)

В Използвана литература (References) се представят по азбучен ред, първо, изданията на кирилица, а след това изданията на латиница или други. Всички издания, които не са на латиница, се изписват и с транслитерация на латиница, в квадратни скоби […], непосредствено след оригиналното заглавие. Посочват се само научни изследвания, включително достъпни в Интернет. (Архивни източници, вестници и интернет източници се цитират само в бележките под линия. Същото се отнася и за писмени извори, които се посочват само по името на автора или на документа, а не с библиографско описание на съвременното им издание.)

1. Сбирки и преводи на извори

Гюзелев 2000: В. Гюзелев. *Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви*. Том I. София: Главно управление на архивите, 2000. [V. Gyuzelev. *Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII – XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi*. Tom I. Sofia: Glavno upravlenie na arhivite, 2000.]

Ксенофонт 2016: Ксенофонт. *Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*. Превод от старогръцки Мирена Славова. София: Изток – Запад, 2016. [Ksenofont. *Atinskata darzhavna uredba. Lakedemonskata darzhavna uredba*. Prevod ot starogratski Mirena Slavova. Sofia: Iztok – Zapad, 2016.]

2. Книги/Монографии

Божилов, Гюзелев 2004: Ив. Божилов, В. Гюзелев. *История на Добруджа*. Том 2. Средновековие. Велико Търново: Фабер, 2004. [Iv. Bozhilov, V. Gyuzelev. *Istoria na Dobrudzha.* Tom 2. Srednovekovie. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.]

Спасов 2008: Л. Спасов. *България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения)*. Велико Търново: Фабер, 2008. [L. Spasov. *Bulgaria i SSSR 1917 – 1944 g. (Politiko-diplomaticheski otnoshenia)*. Veliko Tarnovo: Faber, 2008.]

3. Публикации в научни сборници

Марков 1977: Г. Марков. Деветнадесетомайският режим между Франция и Германия. – В: *Доклади и съобщения от Първата национална конференция на младите историци*. София, 1977, 316 – 324. [G. Markov. Devetnadesetomayskiyat rezhim mezhdu Frantsia i Germania. – V: *Dokladi i saobshtenia ot Parvata natsionalna konferentsia na mladite istoritsi.* Sofia, 1977, 316 – 324.]

4. Публикации в периодични научни издания

Марков 2002: Г. Марков. Балканското решение на Източния въпрос 1911 – 1913 г. – *Македонски преглед*, XXV, 2002, 4, 7 – 28. [G. Markov. Balkanskoto reshenie na Iztochnia vapros 1911 – 1913 g. – *Makedonski pregled*, XXV, 2002, 4, 7 – 28.]

Mitrev 2008: G. Mitrev. On Skotoussa and „Scotusaei liberi" from the Valley of the Struma/Strymon River (SW Bulgaria). – *Arhaeologia Bulgarica*, XII, 2008, 2, 47 – 58.

5. Електронни издания на научни публикации в Интернет

Carey 2006: B. Carey. Warfare in the Medieval World (2006).
http://web.archive.org/web/20110805095555/http://www.deremilitari.org/resources/articles/carey.htm (достъпен на 20.11.2016).

PUBLICATION REQUIREMENTS

Accepted for publication are studies up to 120,000 characters; articles up to 60,000 characters; messages up to 18,000 characters; reviews and feedback up to 12,000 characters.

The materials submitted should be in Bulgarian, English or Russian.

I. Requirements for the text preparation:

1. The materials should be submitted in electronic version as **Word** documents with font **Times New Roman**, size **12 pt**, line spacing **1.5**.
2. The title is written in the language of the article, in capital letters, centered, without abbreviations, in size 14 pt, **Bold**. The next line contains the name and surname of the author(s) without abbreviations, with initial capital letters and subsequent lowercase letters, size 14 pt, **Bold**, *Italic*.
3. The title of the article in English is written in one blank line, in capital letters, centered, without abbreviations, size 14 pt, **Bold**. The next line contains the name and surname of the author(s) without abbreviations, transliterated in Latin, with initial capitals and subsequent lowercase letters, size 14 pt, **Bold**, *Italic*.
4. The abstract in English (***Abstract***:) (up to 1000 characters with spaces) is located in one empty line, with font size and style 12 pt, *Italic*.
5. On the next line, write the keywords ***(Keywords:)*** (up to 10 in number), in English, with font size and style 12 pt, *Italic*.
6. A single blank line follows the main text of the material with Justify alignment. The use of **Bold** font is allowed only for possible subtitles. *Italic* is used for titles of books/monographs, journals, collections and editions of sources. When quoting, *Italic* is used only in cases where the foreign text is not surrounded by quotation marks.
7. Cited studies are indicated in the text, placed in simple brackets, as follows: the surname of the author, the year of publication and the relevant page(s). For example: (Ivanov 2012: 35–36); (Ivanov, Petrov 2015: 5–6) – for two; (Ivanov et al. 2010: 33; Ivanov et al. 1999: 45) – by several authors; (Petrov 2006a: 8–11) – for more than one publication in the same year by one author.

   When referring to images or other illustrative materials: (Ivanov 2012: 16, fig. 3; Petrov 1997: 45, fig. 2).

   When specifying catalog numbers or tables: (Ivanov 2012: 16, no. 3 or table 3).
8. If explanatory or other notes are necessary, they are placed under a line: (Footnotes) in Times New Roman font, size 10 pt, without spacing (Line spacing "single"). Numerical references to footnotes are placed after the quotation marks and before the punctuation marks. E.g. "citation"[1], [1], [1]. If citation is necessary in the explanatory notes, the same rules are followed as in the main text.
9. The sources used are indicated only in footnotes.

   When citing archival documents: ЦДА – София, ф. 108К, оп. 2, а.е. 2560, л. 2.

   When citing a newspaper: Newsp. *Работническо дело*, бр. 109, 15 май 1947 г., 3.

   When citing primary sources, the names of ancient authors and works are indicated according to *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon* (LSJ) and *Oxford Latin Dictionary* (OLD) as follows: Hdt. 2.4; Cic. Div. 1.13.23.

   When citing corpus publications:ГИБИ II: 71 – 72.
9. References in the text to illustrative material are placed in parentheses: **(обр. 1)**. For materials in English: **(fig. 1)**, font **Bold**. A list of illustrations is presented in a separate file with brief text information about the corresponding illustration.
10. **Acknowledgments** (if any) are placed after the end of the main text.
11. After the main text is applied **References**.
12. When using specific abbreviations in the scientific apparatus, it is also applied **Abbreviations**.

Examples:

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*. Том IV. София: БАН, 1961.

ЦДА: Централен държавен архив.

BHR: Bulgarian Historical Review, Sofia.

13. **Summary** in Bulgarian (with title and author, up to 3000 characters with spaces) and **Keywords** in Bulgarian are placed after the References and the Abbreviations only for articles in a foreign (non Bulgarian) language!
14. At the very end, the authors add brief information about themselves: title, scientific degree, first and last name, ORCID, place of work and e-mail.

15. Illustrations are submitted in a separate electronic file (.tiff, .jpg, .png) in a resolution of no less than 300 dpi.

II. Requirements for the References

In the References are presented in alphabetical order, first, the Cyrillic editions, then the Latin or other editions. All non-Latin editions are also written in Latin transliteration, in square brackets […], immediately after the original title. Only scientific studies, including those available on the Internet, are cited. (Archival sources, newspapers, and Internet sources are cited only in footnotes. The same applies to written primary sources, which are cited only by the name of the author or the document, and not with a bibliographic description of their contemporary edition.)

1. Collections and translations of primary sources

Гюзелев 2000: В. Гюзелев. *Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви*. Том I. София: Главно управление на архивите, 2000. [V. Gyuzelev. *Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII – XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi*. Tom I. Sofia: Glavno upravlenie na arhivite, 2000.]

Ксенофонт 2016: Ксенофонт. *Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*. Превод от старогръцки Мирена Славова. София: Изток – Запад, 2016. [Ksenofont. *Atinskata darzhavna uredba. Lakedemonskata darzhavna uredba*. Prevod ot starogratski Mirena Slavova. Sofia: Iztok – Zapad, 2016.]

2. Books/Monographs

Божилов, Гюзелев 2004: Ив. Божилов, В. Гюзелев. *История на Добруджа*. Том 2. Средновековие. Велико Търново: Фабер, 2004. [Iv. Bozhilov, V. Gyuzelev. *Istoria na Dobrudzha.* Tom 2. Srednovekovie. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.]

Спасов 2008: Л. Спасов. *България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения)*. Велико Търново: Фабер, 2008. [L. Spasov. *Bulgaria i SSSR 1917 – 1944 g. (Politiko-diplomaticheski otnoshenia)*. Veliko Tarnovo: Faber, 2008.]

3. Publications in volumes with articles

Марков 1977: Г. Марков. Деветнадесетомайският режим между Франция и Германия. – В: *Доклади и съобщения от Първата национална конференция на младите историци*. София, 1977, 316 – 324. [G. Markov. Devetnadesetomayskiyat rezhim mezhdu Frantsia i Germania. – V: *Dokladi i saobshtenia ot Parvata natsionalna konferentsia na mladite istoritsi.* Sofia, 1977, 316 – 324.]

4. Publications in scientific periodicals

Марков 2002: Г. Марков. Балканското решение на Източния въпрос 1911–1913 г. – *Македонски преглед*, XXV, 2002, 4, 7 – 28. [G. Markov. Balkanskoto reshenie na Iztochnia vapros 1911 – 1913 g. – *Makedonski pregled*, XXV, 2002, 4, 7 – 28.]

Mitrev 2008: G. Mitrev. On Skotoussa and „Scotusaei liberi" from the Valley of the Struma/Strymon River (SW Bulgaria). – *Arhaeologia Bulgarica*, XII, 2008, 2, 47 – 58.

5. Electronic editions of scientific publications on the Internet

Carey 2006: B. Carey. Warfare in the Medieval World (2006).
http://web.archive.org/web/20110805095555/http://www.deremilitari.org/resources/articles/carey.htm (available on 20.11.2016).

Списание
ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ
Година IX (2025), книжка 1

Коректор: Валентина Атанасова
Предпечатна подготовка: Георги Ташков
Печат и подвързия: Пловдивско университетско издателство

ISSN 2535-0935 (*Print*)
ISSN 2535-0951 (*Online*)

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година IX • 2025
книжка 1

ISSN 2535-0935

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“